Om Tikøb Sogn i Gamle Dage

af

Niels Stenfeldt

Om Tikøb sogn i gamle dage

Kulturhistoriske Skrifter

udgivet af

Tikøb Kommunes Historiske Samling

Under redaktion af

Arne Meyling &

Alf Hjorth-Moritzsen

1. Niels Stenfeldt:

Om Tikøb sogn i gamle dage

Niels Stenfeldt

Om Tikøb sogn i gamle dage

Med forord af

Hans Ellekilde
arkivar

GRØNBECHS FORLAG
HELSINGØR
MCMLX

Udgivet med tilskud fra
Tikøb kommune

Copyright by
Grønbechs Forlag

Omslag
tegnet af Gotfred Mortensen
efter forfatterens udkast

Trykt i
Colbergs Eftf. Bogtrykkeri
Rønne

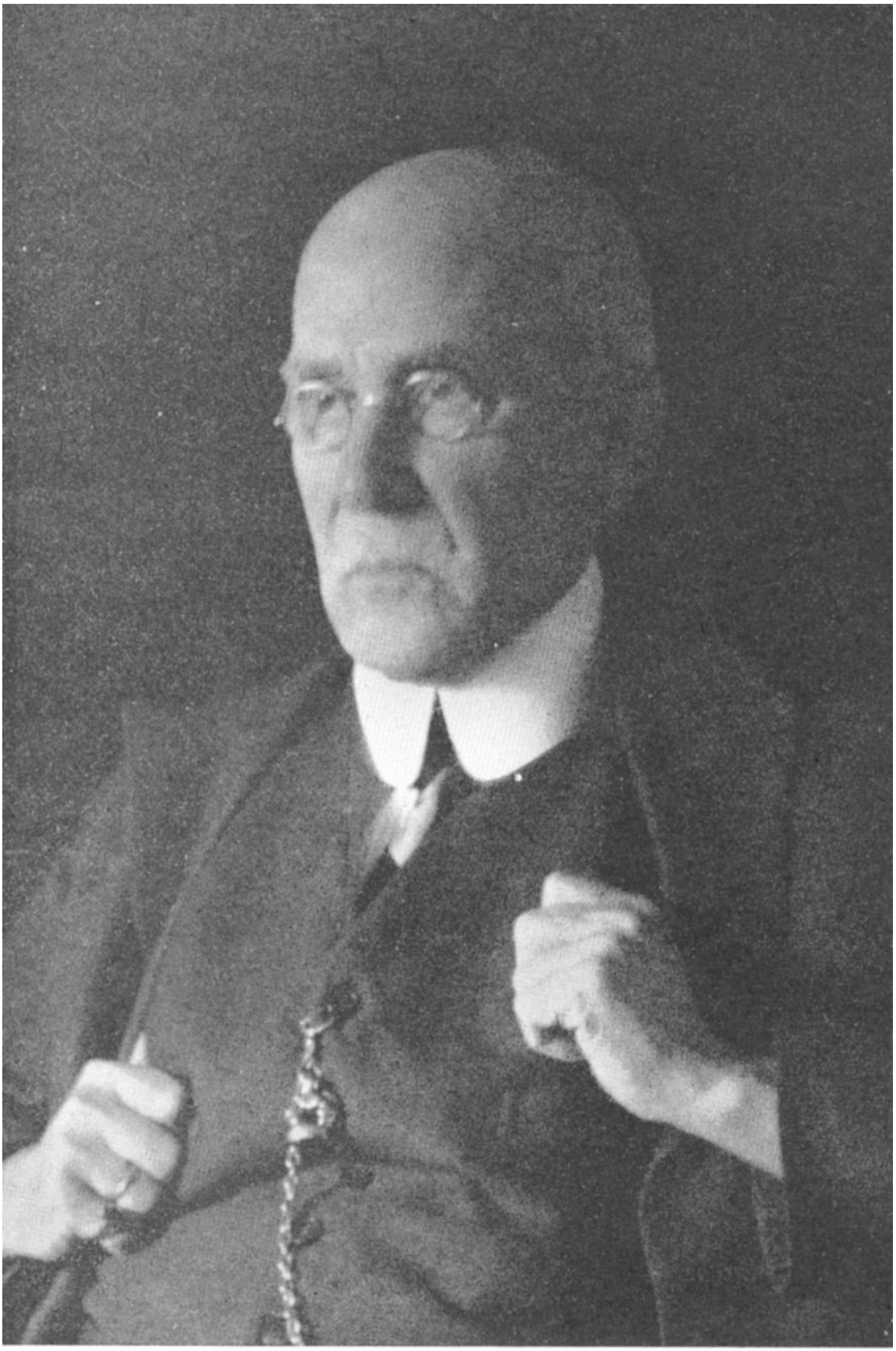

NIELS STENFELDT
(1863–1935)

Forord

af arkivar Hans Ellekilde

Forfatteren af dette værk »Om Tikøb sogn i gamle dage«, Niels Stenfeldt, har mig bekendt ikke haft nogen egentlig personlig tilknytning til Tikøb sogn, hvis historie i 700 år, fra år 1100 til år 1800, han på en så flittig måde har gennemforsket og undersøgt. Han var københavner af fødsel, født midt inde i byen i Åbenrå nr. 6. Hans fader var overbetjent, men døde alt for tidligt. Efter tre års sømandsfærd lykkedes det den højtbegavede unge mand, efter et års forberedelse, at tage sin lærereksamen i København i 1883 med første karakter. Han fik straks, 20 år gammel, timer i Melchiors skole på Nørregade og læste samtidig til student på Galster og Holbølls kursus og blev student og cand. phil. med første karakter. Det var hans hensigt at tage skoleembedseksamen i dansk, fransk og latin, men til hans store sorg mislykkedes det for ham af økonomiske grunde, da han ikke kunne opnå lån til at sikre sig det nødvendige friår til den afsluttende eksamen ved universitetet. I stedet for kom Stenfeldt ind ved Københavns kommuneskole, han kunne gifte sig og stifte et lykkeligt hjem. Han lærte sig, skriver han i sin efterladte levnedsbeskrivelse, »at glædes ved undervisningsarbejdet og ved børnene. Der har jeg gjort, hvad der var mig muligt i 45 år både ved at putte viden i børnene og uddybe deres sind. Det var med oprigtig sorg, jeg i 1928 forlod dem og skolearbejdet«.

Mærkelig sent var Niels Stenfeldt kommet i gang med sit beundringsværdige stedshistoriske arbejde. Det var den gamle, blinde Laurits Jensen ved Stenstrup museum i Odsherred, der fik ham interesseret, og i 1918, 55 år gammel, gennemførte han sit første stedshistoriske arbejde om Højby sogn i Odsherred. Han skrev dernæst 1920 om den sønderjydske herregård Søgård i Kliplev sogn i Sundeved. I 1921 kom han til Nordsjællands historie og skrev 1921 om Esrom kloster og i 1922 om Søborg slot og by. Begge disse manuskripter ejes af Nordsjællandsk Folkemuseum i Hillerød. I 1925 fuldendte han sin første nordsjællandske sognehistorie om Asminderød-

Grønholt sogne, ejes af Læseforeningen i Asminderød. Hans næste nordsjællandske sognebog om Tikøb sogn (1926) tilhører Tikøb menighedsråd. Så vender Stenfeldt sig til Sydsjælland, til Lolland og Falster. I sit dødsår vender Niels Stenfeldt tilbage til Nordsjælland og genopliver sit tidligere arbejde om Tikøb sogn. Det lykkedes ham før sin alt for tidlige død d. 29. juli 1935 at gennemføre dette manuskript, som i al fald er et af de allersidste fra Stenfeldts flittige hånd. Hvorledes de to manuskripter om Tikøb sogn forholder sig til hinanden, ved jeg ikke med sikkerhed, men jeg skulle være tilbøjelig til at antage, at begge – det sidste dog rimeligvis noget præget af den ældre mands større erfaring – går tilbage til en fælles arbejdskladde. I alle tilfælde, Stenfeldts sidste Tikøbmanuskript er et overmåde grundigt forarbejde til det store værk om Tikøb sogns historie, som engang må komme. Dette fremtidsarbejde vil rimeligvis blive ført op til vor egen samtid, og det vil indeholde de nu savnede oplysninger om de i 1887 udskilte områder, som nu udgør Hornbæk og Hellebæk sogne og deres plads inden for den store Tikøb kommunes fælleshistorie. Men indtil da – hvad der muligvis kan vare meget længe – vil mangen beboer af den gamle Tikøb kommune, fra Esrom sø i vest til Øresund i øst, fra Hornbæk i nord til Espergærde i syd have lejlighed til, takket være overlærer Arne Meylings initiativ, at glæde sig over den flittige, dybt sympatiske forskers grundige indsamling af historisk viden om vor nordsjællandske fødeegn.

Hans Ellekilde.

Indledning

I denne bog om det nuværende Tikøb sogns gamle historie skal der af mange små meddelelser sammensættes et mosaik eller snarere kaleidoskopfigurer uden egentlig sammenhæng. De danner ingen billeder, der bygges ingen filosofi på dem, de ses ikke fra noget forudfattet synspunkt, det må de rigtige historikere om.

Skønt disse småbidder således står uden indbyrdes forbindelse, som svar på ukendte spørgsmål, som spørgsmål uden svar, skønt de som oftest kun melder om mangler ved forhold, ved ting og personer, da det, der er ulasteligt, ikke behøver at omtales, så vil de dog måske, løseligt knyttede sammen, til sidst danne et billede. – Det meste af, hvad der meddeles, er taget af utrykte kilder. Det er da en selvfølge, at man for at forstå og skønne på denne fremstilling af sognets liv, i sin erindring må have danmarkshistorien i store træk; hvad her gives, bliver en påvisning af, hvorledes de store bevægelser, som landet gennemgik, kun sender svage og ofte forvanskede dønninger her ud til sognet.

For at begrænse stofmængden er skildringen indskrænket til det nuværende Tikøb sogn: den del af sognet, der i 1887 blev skilt ud og kom til at danne Hornbæk-Hellebæk sogn, omtales så vidt muligt ikke.

I stedet for at ræsonnere over samfundstilstandene og kun af og til indskyde et lille, illustrerende citat, kommer her de dødes stemmer til at klinge. Indtil omkring år 1700 er vor retskrivning så forvirret og sær, at en bogstavret anførelse af teksterne ville volde læserne for store vanskeligheder og trætte dem, altså må der omskrives, så at sige oversættes. Efter det tidspunkt er ligheden med vor tids sprog så stor, at det ville være synd at udslette det, der dog giver farve og gammelt præg.

N. S.

Sognet

Hvor man end færdes i Tikøb sogn, ser man fjernt eller nær skov, mørke løvmasser, der begrænser markernes lyse flader. I de urgrå tider, da mennesker først kom og slog sig ned i Nordsjælland, var kun lige kyststrækningen åbent land, alt andet var dækket af skov med kun ganske få lysninger.

»Skov og Sø fra Sund til Fjorden,
Klit mod Kattegat,
ingen Plovdrift over Jorden,
Ulv og Hjort i Krat!
Saadan laa i gamle Dage,
uberørt af Daad og Sage
denne Kant af Gefions Have,
Gylfes Kongegave.«

For de fåtallige, halvnøgne, dårligt bevæbnede mennesker, der i stenalderens første tid dannede deres køkkenmøddinger ved kysten, var skoven en næsten uoverstigelig hindring for fremtrængen, for udbredelse af mennesker. Da de af de fremmede, der kom sejlende til deres kyst, havde lært at slibe deres stenvåben, kunne de bedre tage kampen op mod skoven og dens vilde dyr, og af og til drog en eventyrlysten ung mand op fra kystlejren og banede sig vej ind i skoven.

Lad os følge ham.

Med sine våben på sig listede han ind imellem egestammerne: Ege stod bag ege, så langt han gik, store, knortede, knudrede stammer strakte sig op med god plads imellem. Sollyset faldt ned imellem dem og lyste over alt småkravl af træer og buske, men inde i underskoven var der mørkt. Hasler og tjørne, enebær og kristtorn, der stak slemt, taks og benved voksede der i vild vækst og filtrede sig ind i hverandre. Af og til måtte han gå en lang omvej om en falden eg, som lå og muldnede. Moser måtte han over, hvor ellene stod højt på deres stylteben; så kom han ud på tørrere steder, hvor birkene steg hvide til vejrs, store stenblokke stødte han på – han vidste ikke, at det var vandreblokke fra den ikke så fjerne istid – rødder snublede han over: alle vegne myldrede vækster op og fyldte hvert rum mellem egestammerne.

Rundt om i skoven stødte han på søer; de fleste var ganske små; de spejlede alt det grønne i deres sorte spejlglasvand. Af al sin snublen og sine fald blev han træt, og ganske åndeløs og udmattet nåede han op på en bakke, der som et skaldet hoved ragede op over træernes kroner. Herfra så han ud til andre, fjerne bakker, ud over bølgende skov, skov, så langt øjet rakte, bølgende bakker op og ned og fjerntude. – Atter gik han i gang. Da natten kom med sin uhygge, turde han ikke sove nede, helst hang han i et træ og sov i korte ryk, til trætheden gik over; og gå turde han heller ikke, thi rædslen var over ham den hele nat. Ved solopgang, da han igen stod på en bakke, øjnede han en sø, en stor, skøn vandflade, og han fik mod på ny. Da han kom ned til søen, så han, at skoven nåede helt ned til den, ja, nogle træer vadede ud i dens vand. Hinsides søen lå atter den store, uendelige skov. – Mens han vandrede i skoven, havde han følt en uafladelig angst og været så underlig uvel: det stank fra dybet derinde; hans ånde var trykket af skovens rådne stank, men her ved søen var der friskt, godt at være, og der ville han blive.

Således kom de første beboere til Tikøb-egnen og så ud over Esrom sø, og de blev så mange, at der er godt med spor efter dem.

En præst i Tikøb sogn, hr. Garboe, der i året 1743 fik anmodning om at beskrive sit sogns mærkværdigheder, fortæller om de dysser, hvis plads viser, at just her, hvor Tikøb by nu ligger, lå også stenalderhøvdingernes hytter:

»Omkring Tikiøb Præstegaard ligge paa Marken 3 hærlige Begravelse Stæder, som tillige har været Offrings Stæder, hvilket sees baade af Steen-Alterne, som og mange hoes liggende Flinte-Steene, de bestaae af nogle overmaade store Kampe Steene, hvilke synes at være tilgroede til hinanden ved Tidens Længde; de ere paa 3 Høye, den Eene Østen for Præstegården ungefær 100 skrit, den anden Synden for Præstegaarden ligeledis et hundrede Skrit, og den tredie Vesten for Præstegaarden paa Munche-Aasen, på en backe i Circumference (Omkreds) 30 allen, indringet med Kampe-Steen, mit (midt) derpaa er i Jorden et aflangt huul som en Grav 2 Al. 1 qvarter lang, 1½ Alen Bred, og 7 qvarter høy, haver de paa hver side og paa den ene Ende een stoer Steen, og paa den anden Ende ligger en Steen i Jorden ligesom en nedgang der i, lidet derfra ligger oven paa Jorden een stoer Steen 3 Alen lang 1 qvarter Bred og 5 qvarter tyk.«

Og præsten skriver om fundet af en jættestue i sognet:

»Aar 1735 vilde en Bonde her i Sognet, i Byen kaldet Lille Espinderup, næste By ved Kirke-Byen, Grave Steen op til sit Huus med en Jern-Stang paa en rund Backe, hvor Jern-Stangen faldt da igiennem Jorden og gjorde

et stort Lyd under Jorden. Bonden fornemmer dette, da, deels for at faae sin Jern-Stang igien, deels for at opdage et liggende Fæ, som under Jorden kunde være skiult, vilde grave lige ned, men kunde ikke komme til for Steene, hvorfor hand var saa lyckelig at finde Indgangen til Huulen, hvor hand krybber ind paa hænder og Fødder, kommer ind I een smuk steen-Stue, hvor Veggene vare gandske glatte, skiønt de bestoed af bare Kampe-Steen, fandt der en Potte med noget Aske udi, derfra var Nedgangen til en mindre Steen-Stue. Indgangen til Huulen er paa begge sidder indringet med et Giærde af Kampe-steen, hvor mand icke kand gaae, men maa krybbe ind i. – Den stoere Steen-Stue er fiirkantet og aflang, 6½ Al. Lang, og 3½ Al. Bred, høyden 2 eller 3 qvarter, i Circumference 19 Alen; Stuen bestaar af 11 store Steene, som meget næt er føyet hoes hinanden, og hvor de icke har kundet passe sig efter hver andre, ere først Fliser af Kampe-Steen imellem satte, derpaa Flinte-Steen digtede (tættede), saa at Veggen mesten er saa glat som en Marmor. – Loftet til denne Stue bestaaer af 3 store Steene, hvoraf den største Steen er 2½ All. lang, 1 qvarter Bred (?). – Indgangen til denne Stue fra Marken af er 7 Allen lang og 5 qvarter Bred. Den mindre Steen-Stue er mesten deel rund, i Circumference 14 Allen, hvor der er 3 Steene til loft, Stuen bestaar af 10 Steene, men disse ere hverken saa store, ei heller saa polerede som de i den store Steen-Stue; der findes og een udgang med Steen belagt fra denne, men den er tilstoppet med Jord og ei saa bred og stoer som den i den anden Stue.« – Hr. Garboes efterfølger i embedet har tilføjet disse linier: »Siden er Stædet som noget mærkværdigt bleven søgt og Beseet af mange fornemme Persohner, og det blev taget i Øye syn af det Høy Kongelige Herskab, som da var paa Fredensborg, een halv Miil derfra. – Hvad disse Kammere haver været brugt til, haves adskillige Gisninger, men som intet deri fandtes, kand ingen vide det retteste. Det eneste, som Provsten, den lærde Magister Rasmus Garboe, derom med Vished kan melde, er, at det første, han kom der til Kaldet, fortalte en gammel Mand ham, længe før disse Kammere bleve opdagede, at der saaes Ild paa denne Backe Juule-Nætterne, hvilket Manden stedse havde agtet, som Provsten dog holder for overtroe.«

I den følgende periode, broncealderen, har her også levet en ret talrig befolkning, så her er gjort en mængde skønne fund, men mærkeligt nok har jernalderen kun efterladt sig meget få minder; om store kampe har ryddet op iblandt folk, om skovene da atter har fået lov til i ro at brede sig, hvem ved det! – Da heller ingen skrevne kilder melder os noget, er der et stort,

tomt rum, en tavshed, hvor kun en enkelt stemme, magister Adams fra Bremen, kong Svend Estridsøns ven, som var en udmærket kender af Danmarks forhold, omkring år 1050 siger, at »den nordlige Del af Sjælland ligger øde.« – At her i den tid og i følgende århundreder var – om ikke øde – så dog folkefattigt, ses af herredernes indbyrdes størrelsesforhold.

Landets første inddeling er den i *herreder,* større eller mindre stykker land, som i krigstilfælde hvert skulle stille »*rede*« ud en hær, »*Herr*«, som det hed på oldnordisk, på 100 mand (eller 120, et såkaldt »stort hundrede«). Således lyder en forklaring; en anden siger, at ordet betyder »Hærens Red« = vej. – I kong Valdemars jordebog fra 1231 er herredernes størrelse målt ved at angive, hvor mange »plove« det var på, d. v. s., hvor mange ploves dagsarbejde der skulle til for at afgrænse jorderne. – Da nu vort herred, »Lungahæret« eller »Lyunghæreth« med sine 541½ ploves størrelse kun kan stille 100 mand, medens f. eks. Lilleherred kun behøver 140 plove land dertil, og Smørum herred 228, indser vi let, at her hos os var det dyrkede areal det mindste og skovene det største, at der var folkefattigt, langt fra den ene menneskebolig til den anden. – En anden omstændighed viser os yderligere det samme. Herredet fik navn efter den by, der var midtpunktet deri, eller lå der, hvor livet rørte sig stærkest. Når vort herred fik navn efter byen Lynge, der ligger helt nede mod syd, ja, at Herredstinget endnu i 1337 blev holdt i Uggeløse, som ligger syd for Lynge igen, da er det indlysende, at kun få og spredte bebyggelser fandtes her oppe i Tikøb sogn i den ældre middelalder. – Herredsinddelingen er helt fra hedensk tid, så gammel, at ingen kristen kirke, ej heller nogen sen udflytterby med endelsen »Torp« har lagt navn dertil, ejheller noget »Ryd«.

Hvis vi var kommet op i egnen i den tidlige middelalder, havde vi ikke hørt noget om Tikøb *sogn.* Sogneinddelingen er temmelig sen. Og var vi vandret gennem skoven, den vældige, sammenhængende skovmasse, mon vi da ville kunne genkende vor lyse og velplejede skov, forstmæssigt behandlet, som den er, med nummererede stenpæle delt i kvarterer og roder, hæget og fornyet? – Nej, den var vildsom, ensom og vældig, en gru for mennesker, et sted kun, hvor ulvene, hjortene og svineflokkene, både de vilde og de tamme, huserede, et hjemsted for røvere og for onde ånder, næsten uden vej og sti. – Sådan var skoven her oppe helt op imod 1700–1750.

Lysningerne inde i skovmasserne lå ganske udyrkede hen; det var kun moser og græsningssteder, hvor hist og her bøndernes små køer gik løse den største del af året. Skoven havde urskovspræg, var uberørt, ubetrådt. Den

gemte sumpede, utilgængelige elleskove; der var dog mest skove af gamle, mosbegroede ege, hvis knudrede stammer støttede et helt sammenfiltret, forviltret slyng af vækster med brombær og vilde roser, og levende skabninger trængte nødigt derind. Menneskene følte kun rædsel for den mørke, hemmelighedsfulde skov. Hvem dristede sig uden tvingende ærinde ind i dette ukendte øde, hvor alt ondt kunne lure, ja, måske djævelen selv! Ikke engang køerne eller svinene blev sendt ind i disse skovdybder, byhyrden drev dem derfra: de kunne jo let blive forgjorte af troldtøj. – Ved sommertid var der lummert og dunkelt midt på den lyse dag, vinden trængte ikke derind. Ved vinter var jorden ofte næsten snefri, thi så tæt var grenefletningen, at al sne blev liggende et godt stykke oppe som en pude. Fra de gærende sumpe og moser steg dovne, rådne dunster op, og luften var mættet med kvalmende em langt derinde i troldeskoven.

Men der var jo også andre egne i skoven, hvor yngre træer gav mere plads og lys og fagerhed; der rislede en å, der sang en kilde, der groede saftigt græs. Men heller ikke der færdedes der mange: i skoven gik man ikke som vi nu for at nyde dens dejlighed; det var de gamle, oldenbærende træer: bøge og ege, bønderne søgte for svinenes fødes skyld. Gjaldt det at hente brændsel, da søgte man til vindfælder eller unge træer, der endnu ikke bar olden. Blandt eg og bøg groede ask og esp, birk, enebær, gyvel og lyng, de groede højt over rådnende, faldne stammer, hvorpå der voksede irgrønt lav og mos og mange fede svampe.

Rundt om i skovene lå dovent vand og blev til sump med gungejord og til sidst til store tørvemoser.

På den åbne mark mellem skovparterne boede bønderne i deres bjælkehuse, frie bønder og fæstere, omtrent halvdelen af hver. Foruden dem var der en slags proletarer: kådkarle, det vil sige frigivne trælle, småmænd, der havde hus på byens udmark med en bitte jord til.

De fornemste bønder, landadelsmændene, herremændene, hvilket navn betyder »herrens, kongens mænd«, betalte ikke skat, de mødte, når krig stod for døren, som svært bevæbnede ryttere på vældige, svære gangere. De fri bønder mødte ikke til krigstjeneste; i stedet derfor betalte de en ledingsskat; desuden måtte de af med en anden afgift, den såkaldte »stud« (ɔ: støtte, understøttelse) d. v. s. den sum, der var trådt i stedet for ydelse af gæsteri for kongen og hans store følge. Ledingsskat og stud tilsammen var beregnet lig med værdien af hver mands årlige udsæd.

Således var de sociale forhold, da dette Tikøb sogn første gang blev nævnet i de få bevarede dokumenter, vi har fra hin gamle tid.

Det tidligst omtalte navn i sognet er *Sande*. Det var i 1157 en kongelig by. Fire år i forvejen var Esrom munkekloster blevet til. Absalon elskede det og gav det privilegier, og hans ven, kongen, Valdemar den Første, gav det, straks han var blevet enekonge, en gave. Brevet derom er naturligvis på latin: dengang kunne man ikke falde på at skrive på dansk. Der står bl. a. deri: »Vi skænker Esrom Halvdelen af en By, der kaldes Sande, der fra gammel Tid har hørt under Kronen og i vore Forfædres Tid er gaaet fra den ene Mand til den anden og nu i nogen Tid med al kongelig Rettighed har været i Hænderne paa Peder Lavesøn, men efter ham er kommen til os igen.« – Sytten år senere, i 1174, slår Valdemar atter fast, at det, han har givet, tilhører Esrom med rette: – »Thi i det første Aar af min Regeringstid overdrog jeg ærligt og redeligt for mine Synders Skyld Halvdelen af denne By, som hedder Sande, til Brødrene i Esrom, og de har ogsaa i adskillige Aar siddet inde med den i Fred og uden al Forulempelse, men nu for nylig har denne Peder efter slette Menneskers Raad med Urette hævdet, at den Del af Byen, som jeg har skænket bort, var hans Fædrenearv, og har saa paaført Brødrene stor Plage; men endelig har han fulgt bedre Raad og afstaaet sine slette Fordringer og i Overensstemmelse med Agerloven over Alteret skødet den Jord fra sig, han havde efterstræbt, og for at det nu skal staa saa meget desto bedre fast, i Byen Lund i min og mine Stormænds Nærværelse højtideligt og ærligt, af fri Vilje gentaget denne Overdragelse og Skødning.«

Også ærkebispen, Eskil, ejede jord i Sande; et dokument fra 1173 siger, at han skænker Esrom kloster »en Gaard i Sande, som tilhører mig«. Mærkeligt nok ved den provst Garboe, der i 1743 skrev om gravhøjene, også besked herom; han skriver: »I Tikøb Sogn ligger Sande Bye, som Erke-Biskop Eskild legerede til Esserom Kloster.«

Det er ikke let at se, om Sande da har været en by eller en storgård; det ene sted kaldes den på munkelatin »villa« (by), det andet »grangia« (ladegård), det tredje »mansio« (sædegård). Vi finder navnet i et pavebrev fra 1178; der nævnes imellem det jordegods, esrommunkene ejer, en ladegård, der hedder »Sande med dens Skove, Enge og Fiskevande samt dens øvrige Tilliggende«. Det samme siger bekræftelsesbreve fra 1184 og 1189, hvor det hedder »Sandæ«.

Samtidig (omtrent 1170) ser vi for første gang sogne- og bynavnet Tikøb nævnt, ganske vist i en underlig, næsten ukendelig form. Det er biskop Absalon, der mageskifter med det nærliggende Esrom Kloster; det drejer sig om noget gods, der ligger mellem nogle nævnte grænser, mellem »*Tiwit-*

cop« (Tikøb) og de omliggende Byer«; men heraf må vi ikke slutte, at navnet har været udtalt, som det her skrives, der forekommer andensteds i denne bog helt andre læsemåder.

At Tikøb da har eksisteret som by, kan vi se deraf, at navnet har endelsen »køb«, som aldrig er knyttet til et gårdnavn. Forstavelsen til »køb« er navnet på et menneske, f. eks. i Ebbekøb, Tokekøb i Nordsjælland, Sigridkøb i Skåne. En undtagelse danner Høsterkøb, hvor »Høster« er betegnelsen på et menneskes stilling, det betyder nemlig »Hustrukøb«, hvor det er en hustru, der med sin særformue har købt en bondeby.

Hvad nu vort Tikøb angår, da er der forskellige meninger om forståelsen: nogle holder på »Tjodi«, senere Tjude, Tyde, hvad der ikke er fuld hjemmel for, eftersom vokalerne plejer at holde sig, som y i Tydbjerg, Tybjerg; andre regner med, at det er en mand af tysk eller snarere halvtysk afstamning: Tiede (Tiedcke, Tidecken, Tietgen), der har tilkøbt sig denne lille landsby, som han gav navnet »Tidekøb«.

Stednavnenes tydning volder mange vanskeligheder; det er en hel gren af videnskab for sig. Der findes derfor også i København et kontor, hvor »Stednavneudvalget« har til huse.

Lad os tage et bynavn som *Harrishøj,* der tidligt hed »Haretzhede«. »Hede« er rigtigt nok, nemlig det samme som vort »Hede«, men »Haretz, »Harris« er en fordrejelse af mandsnavnet Harald's – se også f. eks. Haraldsted, der blev til Harested. Altså hed Harrishøj oprindelig »Haraldshede«. Plejelt, der af og til ses skrevet »Plejolt« hed fra først af »Plegholte«, det vil sige (manden) Pleg's eller Plighi's skov (holt).

I året 1211 er det atter Esrom, der nævnes som ejer af jord. Ærkebiskop Andreas Sunesøn sikrer da klosterets ret over ejendommene Rørtange, Rethærstorp (ɔ: Reerstrup) og Høcksager (Højsager inde i Asminderød sogn). Ja, Esrom, som lå så nær, kunne bruge alt det gods, som fromme mennesker »for deres synders skyld« skænkede det berømmelige brodersamfund, og Tikøb sogn kom også af med mange gårde, som det i en samlet sum skal ses, når vi kommer hen til år 1497.

Tikøb kirke

Da den trækirke, bønderne i Tikøb sogn hidtil havde brugt, omkring ved år 1200 blev dem for tarvelig, var det vistnok de bygningskyndige brødre i Esrom, de sendte bud efter for at opføre dem en ny af de nyopfundne mursten, og de fik da også en kirke, der nu om stunder regnes blandt de skønneste af vore murstenskirker. Den bekendte professor Løffler skriver om den: »Blandt de ejendommeligste og bedst bevarede af Landsbykirker af Tegl vil vi særlig fremhæve Kirken i Tikøb, der maa antages at hidrøre fra Slutningen af det 12. Aarhundrede«. – »Trap« siger om den: »Den er trods senere Tiders ukyndige Forandringer en af de smukkeste og ejendommeligste Murstens-Landsbykirker fra Middelalderen, og den Omhu, der har været anvendt paa den, peger hen paa det nærliggende Esrom Kloster.« Hele bygningen – den er kun lille – er opført af teglsten, ualmindelig små munkesten, fra 25 til 27 centimeters længde; på alle hjørner er stenene omhyggeligt riffelhuggede fra venstre nedefter til højre.

Kirken så fra først af helt anderledes ud end nu: den bestod kun af et langhus (skibet) og et kor; senere er tårnet, våbenhuset og sakristiet kommet til. Som kirken var i sin første skikkelse, var den i ren romansk stil, d. v. s. alle buer som halvcirkler. Skibet har oppe under tagskægget en enkelt rundbuefrise. På koret er den enkelte frise blevet til en dobbelt, d. v. s. to halvcirkler inden i hinanden, og disse buer hviler på konsoller, som forneden er pyntede med ornamenter og menneskehoveder. Det ser ud, som de hoveder bærer kroner eller glorier. Det er måske portrætter af esrommunke. De er sjældne og værdifulde, dels ved deres udmærkede udførelse og overordentlige omhyggelighed, dels ved, at de er modellerede i det våde ler og så brændte i ovnen. De har holdt sig udmærket, skønt de dog har måttet tåle det danske vejr i over 700 år. I øvrigt er der taget afstøbninger, som findes i Nationalmuseet, så gode anses de for at være.

På skibets sydlige side er der foroven en sokkel. Der ser man også en dør, mærkelig smal er den, men med skønne, slanke, sirlige forhold. Vestgavlen af skibet blev helt nedbrudt, da tårnet kom til og blev ganske ommuret og har nu om stunder en stor, spidsbuet, gotisk åbning ind til tårnrummet.

Oprindelig førte der to døre (portaler) ind til kirken, en mod syd for mændene og en mod nord for kvinderne; den sydlige ses endnu i muren, men

er tilmuret allerede i middelalderen, og så gik begge køn ind ad norddøren; men så konservative er mennesker, at mænd og kvinder den dag i dag sidder på hver sin side, mændene mod syd og kvinderne mod nord. De slanke piller i den tilmurede dør, bueslagene ovenover vækker endnu beundring hos sagkyndige. Norddøren, der inde i våbenhuset endnu står i sin oprindelige skikkelse, har endda aldrig været pudset eller hvidtet. – De oprindelige, små, rundbuede vinduer er der endnu spor af, men de er tilmurede. En sådan romansk kirke var med sine smalle vinduesåbninger meget dunkel. Et lille, smalt, rundbuet vindue ses på skibets nordvæg hen mod tårnet, også på korets nordside ses et, og på korets østgavl er der en gruppe af tre, også tilmurede vinduer, hvoraf det midterste er det største. Sådanne vinduesgrupper kender vi fra Roskilde Domkirkes kor, som har en række af dem helt rundt. Nu er der i sydvæggen af skib og kor indsat store, rundbuede vinduer, som giver meget stærkere lys, men ikke er skønne.

Østgavlen, altså korets afslutningsmur, er næsten den oprindelige, kun er, som sagt, de tre smalle vinduer tilmurede. Gavlen var lige afskåret foroven, og der er også rundbuefrise med konsoller, endende forneden med menneske- og dyrehoveder; men over denne lige gavlafslutning blev der senere tilsat syv takker som en trappe, og i den spids, der dannedes deroppe, blev der muret et smukt formet kors. Det skete godt hundrede år efter kirkens opførelse – om ved 1300–1325; da nåede den gotiske stil til os med sine fordringer til lys og højtstræbende linjer. Nu satte man også tårnet til på vestsiden og det lille simple våbenhus foran norddøren. Det er bygget af munkesten, men står nu overhvidtet. – *Tårnet* er højt og svært, er helt af røde munkesten, ligesom kirken er det bygget i »munkeskifte«, d. v. s. hvert lag sten ens ordnet: 2 løbere (stenene på langs) og 1 binder (stenene på tværs: med den smalle ende udad). Foroven slutter tårnet med to kamtakkede gavle, der vender øst og vest – det skal de, når de som her er opført i den gotiske tid – det modsatte finder sted med den romanske tid. På gavlenes murværk ser man lange, smalle blændinger, d. v. s. nedsænkede fuger i muren. – Tårnet hviler på store grundsten, men har selv ingen sokkel; på nordsiden er der en lille udbygning med vindeltrappe op til andet stokværk; på syd- og vestsiden derimod findes de oprindelige vinduer, og højt oppe åbner de store, spidsbuede glamhuller sig ind til klokkerne.

Trådte man i kirkens ældste tid ind i skibet, var det kun et lille kirkerum, man havde for øje; det nuværende tårnrum var der jo ikke; loftet var fladt og dækket af bjælker og mellemliggende brædder, og oppe ved koret stod en mur, der skilte præstens allerhelligste fra menighedens opholdssted, og

Tikøb kirkes døbefont af skånsk sandsten (se side 22)

så faldt der kun et blegt lys ind i det trange rum. Ved ombygningen omkring år 1300 forsvandt bjælkeloftet først, og i det store, smukke, rummelige kor blev der opsat en høj krydshvælving, senere kom der tre lignende over skibet i stedet for det flade loft, der næsten ligesom havde hængt ned over hovederne på folk. Oppe ved korbuen stikker nogle murrester frem, som viser, at der, som sagt, har stået en mur tværs over kirken; i den var der tre døråbninger, en større i midten og to smallere og lavere ved siderne. Over murens overkant var der en bue (af træ?), og deri hang et krucifiks med de to sidefigurer, Vor Frue og Sct. Johannes, det kaldes et »triumfkors«, hvorefter korbuen ofte kaldes triumfbuen. Tidligere bad degnen indgangs- og udgangsbøn der, og de kaldtes da »bønnerne under korset«. Dette kors hænger nu på korets nordvæg. – Men denne skillemur gjorde kirken lille og trang, og så forsvandt muren.

På alterbordets forside (antemensalet) var der omkring år 1740 – således fortæller den allerede nævnte provst Garboe og historikeren Hofman, hans samtidige – nogle billeder: »I Choret foran paa Alteret inden for alter-Dugene findes paa nogle gamle bredder (brædder), som beklæder Altermuuren, nogle Papistiske (katolske) Effigies (portrætter) med gammel Malning, hvor et Fruen-Timmer(!) staar afmalet med et Barn i den høyre Haand, Et andet Barn ved den venstre Side af hende staaende med en Krone paa Hovedet; Ved begge Sider ere afmalede Tvende Erke-Biskoper, Den ene ved den høyre side i en affarvet(?) Dragt, med en Bog i den Ene Haand, og Erke-Biskops Stav i den anden Haand; Oven over staar malet med store gamle latinske bogstaver 'Ora pro nobis, Sancta Anna'«. (Sct. Anna er Jomfru Marias moder). Kirken har altså været indviet til den hellige Anna, som ofte ses afbildet sammen med Maria og Jesusbarnet og i kirkesproget kaldes »Anna selvtredie«.

I kirken står endnu den *døbefont,* den fik ved sin tilblivelse. På midten bærer den en latinsk indskrift i den fine skånske sandsten, hvoraf den er hugget; der er stenhuggerens navn anført. Kummens dybde er ca. 34 cm. Indskriften lyder således: »In onore dmi (honore domini) nostri iesu cxi (Jesu Christi) et scæ Marie et ommivm scantorvm Alexander me fecit«. På dansk: »Alexander har gjort (dannet) mig til ære for Vor Herre Jesus Christus og Sct. Maria og alle Helgene«. Fonten var tidligere – indtil 1898 – smagløst malet og marmoreret og viser endnu spor af de oprindelige farver: blåt, rødt og guld.

Dåbsfadet er også middelalderligt; det er af messing og meget stort. I bunden har det den bekendte fremstilling af Mariæ Bebudelse, hvor engelen træ-

der frem for hende. Om randen ses den løbende hjort (»som Hjorten længes efter Vandet, saa iler mit Hjerte efter Daabens Vand«) og lammet (Jesu Offerdød) gentaget elleve gange. – Over døbefonten hænger i en svungen jernstang en træbaldakin med den svævende due (ɔ: Helligånden). Oppe på baldakinen står der nogle smagløse, mangelfuldt udførte og grelt malede træfigurer, der skal forestille de fire evangelister.

Hen mod slutningen af den katolske tid følte man trang til mere plads i kirken, og man opførte da et temmelig stort kapel eller *sakristi* uden for korets nordside. Døren, der fører dertil inde i kirken, er af eg og er i rent gotisk stil med store, sirede jernbeslag. Den takkede gavl med de smalle, høje, hvide blændinger minder om nabokirken Asminderøds østgavl. Udbygningen har ingen sokkel, men hviler på store granitsten, som ikke rager uden for muren. På dens ydermur veksler murstensskifter med ca. 17 cm høje skifter af en fin, lys sandsten. Et rigtig smukt sakristi er det, og så er der det interessante ved det, at der på det nordlige hjørne i en af sandstenene er udhugget det årstal, hvor bygningen blev til, nemlig år 1517; alle bogstaverne er minuskler (små bogstaver). Går man om på sakristiets østlige side, ser man indridset i sandstenene en stor del nyere navnetræk og årstal; de er gjort med dårlige redskaber, en kniv f. eks., men intet årstal blandt dem er ældre end det først omtalte. Både mod nord og øst findes de oprindelige vinduer, og indvendig har bygningen en krydshvælving.

Nu har vi set kirken blive til og vokse til henimod Reformationen. – Om menighedens brug af den ved vi intet, men med den uforanderlighed, som hersker i den katolske kirke, er gudstjenesten jo gået, som den går den dag i dag i katolske gudshuse. Under den ubegribelige latinske messe har menigmands øjne fulgt de farvede dekorationers slyng og billeder. – I året 1905 undersøgte sagkyndige fra Nationalmuseet kirken, bankede hist og her hvidtekalken af og fandt, at kirken har haft hele tre lag kalkmalerier, som dog alle var uden synderlig værdi. Øverst, altså yngst, var en maling fra henimod år 1700, den bestod i rød-gul-sorte akantusranker (bjørneklo) med store, gule blomster (okseøje) og så malede tæppedekorationer. Det lag var meget løstsiddende og lod sig ikke redde. På ribber og hvælvinger fandtes lignende dekorationer. Under det lag – altså ældre end det – fandtes en sort bemaling med hvide tværstreger. Inderst fandt man en sengotisk dekoration, malet dels på hvidtekalk, dels på selve murstenene. Farverne var zinnoberrød, hvidt og gråt, kantet med smalle, røde streger. På hvælvingerne fandtes intet malet fra denne gamle tid; kun om ventilhullerne i kappefligene stod der malet med zinnober nogle karrikerede og rå hoveder – en 50–100 cm

høje, en enkelt af dem smykket med et kors. Alt dette sås i skibets to vestligste hvælvinger. – I koret fandtes kun de to ældste lag. Fra den allerældste tid – den romanske – fandt man ingen maling, heller ikke på den øverste del af væggene, som blev skjult, da hvælvingerne blev indsatte.

Endelig skal her omtales en udskåret, malet og forgyldt, ældgammel figurgruppe, der forestiller Jesu dåb. Farverne er for grelle, og udskæringen er ikke god, og den fortjener næppe at anbringes på et så iøjnefaldende sted som på nordre side af korbuen; men den er meget gammel her i kirken og burde ikke afgives til Nationalmuseet lige så lidt som de tarveligt udskårne, der foreløbig er stillede hen på alteret. Museet har i 1905 anmodet om at få dem; men sådanne sager skal allerhelst blive, hvor de har hjemme.

Rækken af *katolske præster,* som har tjent ved denne Tikøb kirke, kan ikke opstilles; kun ganske enkelte navne dukker nu og da op som underskrivere, vidner på de gamle pergamentsdokumenter, og da blot fornavne, ikke efternavne, intet om præsten selv eller hans virke. – Således står der i et pergamentsbrev af 25. juli 1356, hvorved en Johannes Pædersøn af Helsinge slår en godshandel af med kong Valdemar Atterdag, blandt underskriverne »Nicholaus de Tithekyøp sacerdos« – Niels af Tikøb, præst«. – I 1389 (22. juni) er der en ny tikøbpræst, der i et skødebrev til Esrom Kloster underskriver sig som »Johannes, rector ecelesie Tydekøph«; han har nok heddet Hans, og »rector ecelesie« er styrer af kirken – sognepræst. – Næsten 100 år senere, i april 1474, læser man i et pavebrev, at da kong Christian den Første blev modtaget i Rom hos paven, var der en »Johannes Urne, Sognepræst i Tidekoping i Roskilde Stift«, der fik det hverv at fordele de relikvier, kongen fik som gaver, altså en adelig præst; men ham kan man efter sagkyndiges mening ikke være rigtig sikker på. – I året 1458 blev det fastslået, hvilket markskel der var at rette her et sted i nabolaget, og da underskrev en »Hr. Hans Rickmatzson, præst i Tydækøp«. – Nogle år senere, i 1485, var her en præst, der 1. maj underskrev sig som »hetherlig man, her Niels, sognepræst i Tykiøff«; og det følgende år (24. september) dukker han op på ny; da ser man på et dokument »thesse dannæmæntz insegle«: disse dannemænds segl, »som ær her Niels aff *Tykæbyn* oc Jens Jonssen aff Bisthorp« (Bistrup).

Mere er der ikke at meddele om katolske »patres« i vort sogn; har der været optegnelser om andre, så er de forsvundet.

Alle de meddelelser, tiden før reformationen har overgivet os, drejer sig udelukkende om gods, om gårde, der købes, og gårde, der sælges eller gives i *sjælegave.* I en sådan, som en adelsmand, Jacob Bosøn, den 10. juli 1314

skænker til Æbelholt Kloster et stykke vej herfra ovre ved Alsønderup, lyder begyndelsesordene i deres tone, der ligges os nu så sørgeligt fjernt og er så køn og from, således: »Da vi på hin den store Doms dag skal møde frem for den strenge Dommers Sæde og bliver modtaget, som vi har opført os i Livet, har jeg ment det nødvendigt at forekomme den Dag ved Kærlighedsgerninger og sørge heldbringende for min Sjæl ved det jordiske Gods, jeg ejer«. Derfor skænker han klosteret som forbeder for ham noget gods, bl. a. i *Tibberup* her i Tikøb sogn.

I et pergamentsbrev fra den 4. december 1360 bekender en ridder, der hedder Hans Bekær (skal nok være Bekker), at han overdrager en gård i *Jonstrup* til Jacob Nielssøn, der også kaldes »Halfwegi«, hvorpå før Mikkel Lang havde boet. – Hvorfor mon den Jacob har fået øgenavnet »Halvvejen«?

En fortegnelse fra 1370 over det gods, Roskilde bispestol sad inde med, rummer også noget her fra vort sogn. Bispestolen får f. eks. tienden her fra Tikøb sogn. Nu nævnes udtrykkelig »sogn« med: »parochia Tydhækøp«. Den har i Tibberup en gård, som er ret stor, to mindre og to husmandssteder, og der siges, at Tikøbs afgifter opkræves i Bistrup. – Og iblandt roskildebispens breve fandtes et fra 1399 på latin, som senere, men i meget gammel tid, blev oversat, og indholdet refereret således: »Abbett Salomon; Eszeroms thilladelzze breff paa noggitt godtz«, nej, det er bedre at oversætte: »Abbed Salomon i Esroms tilladelsesbrev på noget gods i Lynge herred i Nyrup (»Nytorp« kaldtes byen da), Rørtang, Flinterup, som var undet bisp Peder i Roskilde for en årlig afgift«. – Der er store huller i vor viden om hine fjerne tider, først fra 1437 dukker igen et brev frem om steder i vort sogn. Da skriver esromabbeden Svend, og det endelig på dansk, om noget gods i Mørdrup, som han skiller sig ved. For kuriositetens skyld anføres brevet i sin oprindelige form: »Wi, broder Suen, abbet i Esrom, skøder til vælburdegh man, her Anders Nielsson aff Dronningholm, riddere, sua (saa) lenge han leuer, oc wælburdægh quinne fru Margretæ, hans husfrw, sua lenge som hun ugifftet ær efter hans døth (Død), om hun hamim ouer leuer« – vort Gods, to Gaarde i Myrdorp (Mørdrup). Skulle fornævnte Hr. Anders Nielsson og Fru Margrete nyde og bruge det Gods med alt til deres Nytte og Gavn saa længe, dog saaledes, at de ej lade Skoven forhugge eller Fiskevandet forfiskes, men lade det blive holdt ved lige« o. s. v.

Der findes et dokument fra 1458 om et markskel mellem Danstrup (Danstorp) og Vexebo (Wixebode). Grænsen skulle gå »først igennem Lille Lyng og saa frem imellem Vexebo Vang og Danstrup Vang og saa norden om Vexebo Dam og imellem Vexebo Jord og Eskemose og norden om den

østerste og norderste Gaard i Vexebo og saa ind i Stubbe-Dam, som Strømmen løber«. – Skellet blev draget af »iord æygende bønder, 12 ollinge, gamble dande mæn, uvillige (ɔ: uvildige = upartiske), som bosætthe wore i then æygn« (den egn), deriblandt var Jens Henningsen i Tybborp (Tibberup), Oleff Person i Jonstorp (Jonstrup) og sognepræsten i Tikøb, »her Hans Rickmatzon, præst i Tydækøp«.

Vi har tidligere i vor undersøgelse af de gamle skrifter stødt på byen Sande; i 1403 møder vi den atter: Ved en stadfæstelse af en sag i Vor Frue Kirke i København mødte der et vidne frem, der skrev sig under som »Per Bille af Sannæ«; rimeligvis en broder til ham læser vi om i et skødebrev af 1464, hvori kongen, Christian I, skriver: – »hæderlige Kvinde, Clemens(!) Ulbrandsdotter, Mester Johan Brandts Efterleverske, efterdi hun var en enlig Kvinde og havde ej Frænder eller Næste nærværendes, som hende kunde svare for eller til Hjælp komme, da kejsede (valgte) hun en velbyrdig (adelig) Mand, Eric Bylle (Bille) i Sande, vor elskelige Mand og Tjener, til sin Lavværge og holdendes hannem sin højre Arm (hun skrev under med påholden pen) og bad hannem skøde og aldeles oplade« – Kongen et Hus i »Kopnehaffn«. – I 1501, da Sande igen omtales, er det en by, ser vi. Der var nemlig da en adelig mand, Kristiern Daa, der, før han drog i krig mod svenskerne, hvor han ventede sig døden, gav milde gaver til fromme formål, f. eks. til københavnske kirker og hospitaler, bl. a. »en gard i Samund (Sande), som Per Jenssen, udi boer, item en fæstegaard sammesteds«.

Som vi allerede ofte har set, var Tikøb sogn nabo til Esrom Kloster, der som et helligt og kært sted trak mange gaver til sig. Ved et brev desangående, som blev »Giffuith aar effther gutz hyrdh mcdlxxx viii (1488) then onsdagh nest fore sancti Michels dagh«, var blandt vidnerne »Jens Jonssen aff Bisthorps«.

Esrom munkesamfund trådte endda i et endnu nærmere forhold til Tikøb, idet det blev *ejer af Tikøb kirke.* Derom melder et åbent brev, som kong Hans den 9. januar 1489 udstedte. – Vi nærmer os i tid reformationen, men vi ser af brevet, at de katolske tanker om messer som forbøn endnu står i fuld kraft. Kongen lader altså skrive:

»Vi Hans, med Guds Naade Danmarks, Norges, Venders og Gothers Konning, udvalgt Konning til Sverige, Hertug i Slesvig og Holsten etc. gøre alle vitterligt, at vi have nu inkorporeret Esroms Kloster vor og Kronens Kirke Tiidkøbing (i overskriften står der »Tydekøbing«) at have, nyde, bruge og beholde med al sin Tilliggelse til evig Tid, dog i saa Maade,

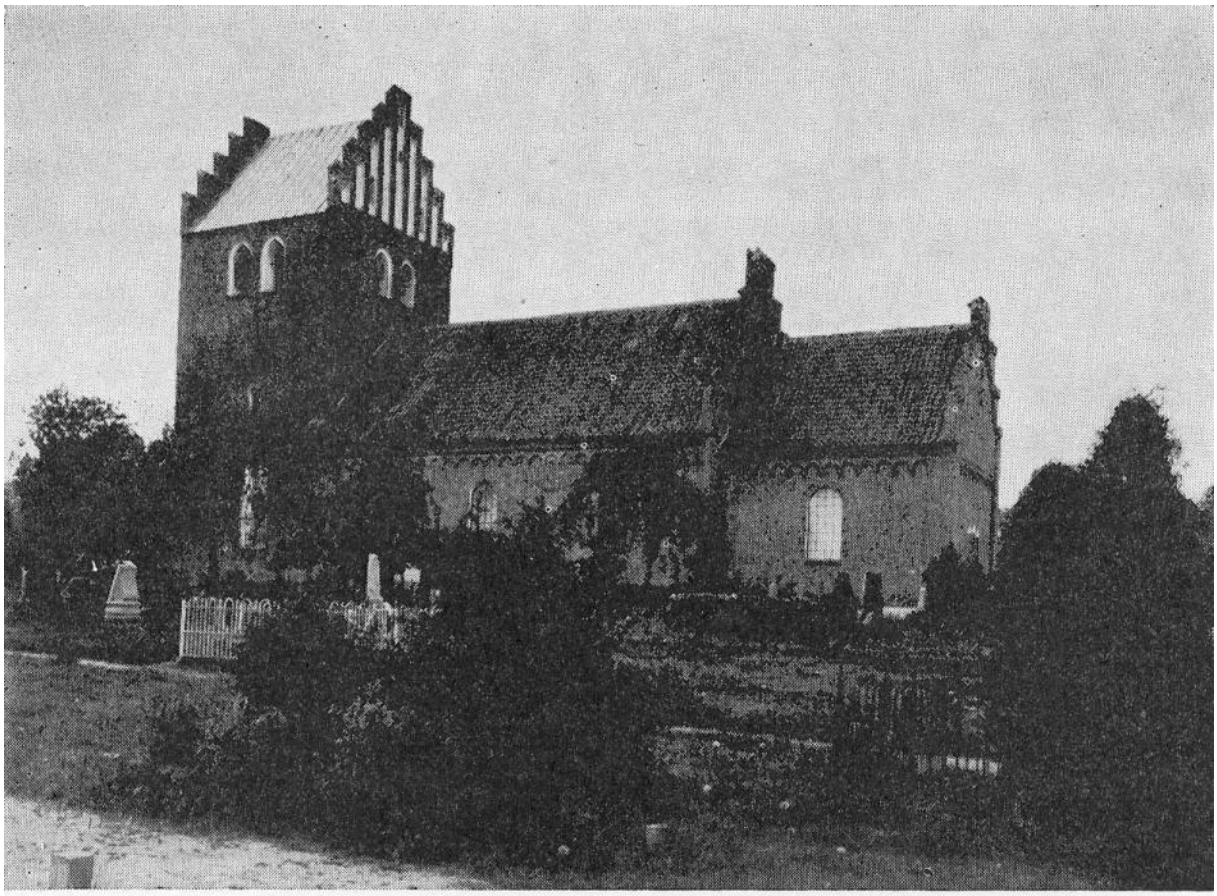

Tikøb kirke set fra sydøst

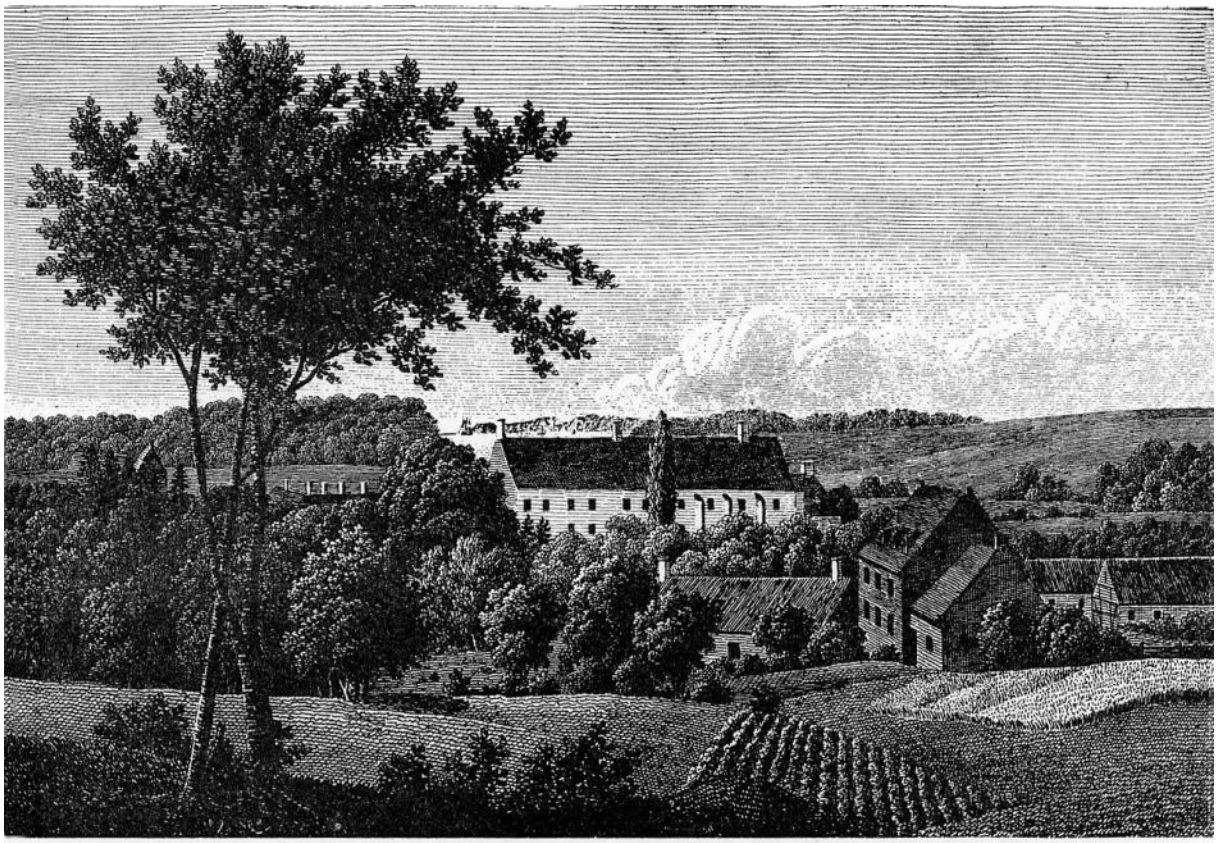

Esrom kloster efter stik fra ca. 1840

at det bliver hannem (klosteret), hende (kirken) nu i Værge haver, uden Skade og Forfang, og at de Brødre, som nu ere, og herefter i forskrevne Kloster kommendes vorde, skulle daglige og til evig Tid lade holde – en sungen Messe, Gud til Lov, Hæder og Ære, Jomfru Marie, hans velsignede Moder (Esrom Klosters Værnehelgen) og alle Guds Helgene for Os, vore kære Husfrue og Børn.« –

I bytte fik kongen 4 gårde i Lundtofte. »Datum in castro nostro Ørækrogh (ɔ: givet i vor borg Ørekrog, senere Kronborg). – I deres svarbrev kalder munkene dog kirken »Tiikøbs Kirke«.

Når vi gennemser en godsfortgenelse, som abbed Peder i Esrom i året 1497 lod forfatte, og som findes i en meget bekendt og benyttet bog, der hedder »Codex esromensis«, får vi først rigtig øje for, hvor betydelig en rolle det store og rige kloster spillede, også her i sognet.

Vi begynder med *Bøtterup* (Bytterop); derfra fik Esrom i sommerskat en tønde smør, i vinterskat to fede øksne. Af de enkelte bymænd der fik brødrene af Per Mordh tre skilling gret (grot), et lam, en gås, fem høns, to tene garn og tyve æg, og næsten det samme modtog de af følgende mænd: Anders Jacobsen, Anders Nielssen, Lasse Fudere, Jens Nielssen, Oleff Mechelsen og Anders Mechelsen, og tilsammen skulle de alle yde en riddervogn til transport, item et pund (4 tønder) havre til gæsteri.

Plejelt (Plegholt) skal yde samme sommer- og vinterskat som Bøtterup. Niels Griis, der var bryde (en slags forvalter), skulle foruden de andre sager yde tre pløjedage og »age Brødrene til Vielse med een Vogn, naar hannem tilsiges«. Item er der ti landboer (små fæstegårdmænd), de giver, foruden de sædvanlige ydelser af dyr og varer, een arbejdsdag om ugen året rundt og tre dages arbejde i høsten. – Ligeledes er der syv gårdsæder (husmænd med eller uden jord, der bor nær en større gård), der svarer arbejde som landboerne, men ingen naturalieydelse. Jens Mawensen (Mogensen) giver sammen med de andre yderligere to fede får og godt en snes æg og to tene garn.

I *Harrishøj* (»Haretzhede«) ejer klosteret tre gårde, og hver af dem giver et pund rug (fire tdr.) og to tdr. havre i stedet for gæsteri, et lam, en gås og to høns; ligeledes giver hver et fodernød (kalv), og møder hver af dem for at age hø eller korn hver med sin egen vogn.

I *Risby* (»Rysby«) har brødrene to gårde, som i årlig landgilde giver tre skilling grot.

I *Sande* er det kun Esbern Nielsen, som giver fire pund rug og fire pund byg i landgilde.

I *Tikøb* (»Tykiøp«) ejer de »Præstegaarden, som Hans Pethersen nu iboer (mon det er præsten, som nu atter hedder Hans, eller en forpagter?) og giver 1 Pund Rug og 1 Pund Byg, ligeledes en fed Galt, naar Olden er, hvad heller han har Svin eller ej, mange eller faa.«

I *Jonstrup* (»Jonstrop«) er de ejere af seks lige gode gårde, der hver giver femten skæpper rug, atten skæpper byg og to tdr. havre i stedet for gæsteri; hver et lam, en gås, 4 høns. I sommerskat giver de tilsammen en skp. smør; i vinterskat giver hver derimod en skilling engelsk og fire skilling lybsk. Endvidere skal hver opføde et nød (en kvie) for klosteret om vinteren og præstere en slættedag (høslæt) og seks skæredage (mejedage) om høsten. – Der er også fem husmænd, og hver af dem skal arbejde en dag om ugen hele året rundt og tre dage om ugen i høsten.

I *Lille Esbønderup* (»Esmendropslitle«) har de fire gårde, der giver som de forrige.

I *Rørtang* (»Rørtange«) er fire gårde deres; de yder som de tidligere nævnte, men giver i sommerskat sammen med *Flynderup* (»Flønnerop«) en fjerding smør og et gæsteri af begge byerne (»bothe byenne«).

I *Nyrup* (»Nyrop«) nævnes bønderne Jep Andersen, Jep Tuæsen (Tuesen), Niels Sæmensen, Mathis Møllere, Swen Pettersen, Sæmen (Simon) Nielssen, Niels Hanssen, Anders Ingwersen, Per Mawensen (Mogensen), Litle Jæppe, De svarer alle ens: et lam, en gås o. s. v. og et læs ved til stegerset; ligeså hver to slættedage og seks skæredage.

I *Reerstrup* har de tre ens gårde, der kun giver penge og arbejde.

I *Mørdrup (»Myrthorp«)* endelig ejer de to gårde, hvorpå Per Hanssen og Niels Tyesk bor; hver giver to pund rug og to pund byg.

Dermed er listen færdig, og det er jo ikke så lidt for et enkelt kloster at eje blot i et enkelt sogn. Det ejede for resten alt i alt 307 gårde foruden møller og kirker.

I Tikøb by lå en gård, der kaldtes »Munkegården«. Den var Esrom Klosters ladegård og lå som et centrum for klosterets besiddelser her, så man kan næsten sige, at størstedelen af Tikøb sogn, indtil reformationen slog fødderne væk under munkene i Esrom, stod under dem.

– Som vi har set, erhvervede også det fine kannikekloster *Æbelholt* ejendomme i Tikøb sogn. Her er nu også et brev – af 27. november 1491 – der taler om salg til dette kloster af en gård i Rørtang: »Alle mænd, der dette brev se eller høre læse, hilse vi Jep Pederssøn i Helsingør og Oluf Pederssøn i Rørtange, evindeligt med Vor Herre. – Gøre vi alle vitterligt med dette vort aabne Brev, at vi med fri Vilje og beraad Hu endrægtelig

og saa med vor kære Fader, Peder Giøgs i Rørtange og flere af vore Venners Samtykke, Raad og Fuldbyrdelse haver solgt, købt og afhændet (»solt, køfft oc affhend«) vort Mødrenegods til Æbelholt Kloster og Brødre. – Vi kendes ogsaa at have oppebaaret Fyldest af nævnte Kloster for samme Gaard i Penninge og Guld, og tillige paa vor kære Søsters, Sidse (»Citze«) Pedersdotther, at vi er vel tilfreds med alting i alle Maader, og takke vi Hr. Abbed Jeip og Klosteret for god Betaling.« De siger videre, at »wor kere Fadher, Pedher Giøg i Rørtanghe« vil underskrive med dem.

Gurre slot

Samtidig med, at de gejstlige jordejere udøvede en så stor myndighed over bønderne i Tikøb sogn, som nu er vist – men det må indrømmes, at almuen følte det lettest at leve under krumstaven – straktes der en hård, verdslig, pansret næve ud mod småfolk fra den kongelige borg Gurre. – At skrive Gurres historie er en meget vanskelig sag, da næsten intet vides om den med sikkerhed: dens oprindelse er dunkel, borgens udseende kendes ikke, hvad der er sket på den, er tæt indhyllet i yderst omtvistede sagn, og dens endeligt forklares på flere måder. Og dog bærer den med rette sit berømte navn. Ligesom et helligt katolsk billede, foran hvilket troende mennesker i hundreder af år har opsendt fromme bønner, for dem til sidst i sig selv er blevet noget helligt og værdifuldt frem for andre usøgte og ufejrede genstande, så står det slot og den egn, hvorom sagn har kredset, i en mindets sværmeriske glans for os danske, der er opfødte med toner og tekster om kong Volmer og Tovelille, som her levede deres korte, glødende kærlighedsliv, og selv om man, hvis man skal være nøgtern og korrekt gengive, hvad de mest sagkyndige siger, må optræde som en lyseslukker og berøve sagnene historiens realitet, lever sagnet uskadt videre, og langt ud i fremtiden vil romantiske sind digte og komponere over Gurre-temaet.

Som nu vel alle ved, ligger alle danske øer som faste jordklumper i et forholdsvis blødt underlag og vugger, rigtignok ikke mærkbart for en flygtig betragtning, men således, at bevægelsen kan påvises i løbet af adskillige århundreder. Man mener altså, at Sjælland imellem stenalderen og nutiden har dukket sin sydende nogle meter ned og tilsvarende hævet sin nordende op. – I hin gamle tid, da borgen er blevet til, har Gurre Sø ligget lavere i forhold til havet og derfor været mere vandrig; den har bredt sig over de enge, der nu omgiver ruinen og byen Gurre. – (Det samme gælder Søborg Sø, der nu er fuldkommen forsvundet). – Da lå der på søens smalleste sted en holm, der kaldtes »Gor-Øen«. »Gor« betyder i det oldnordiske sprog dynd, og øen hed altså *Dyndøen:* »Gorø« blev til »Gurre«. – Men det kneb med at stave navnet rigtigt, og man træffer, som vi skal se, de forskelligste former deraf: Ghorgø (1339), Gorge (1370), Gurve (1377), Gorwe (1385), Gorghæ (1386), Gurvø (1391), Gorge igen (1393), castrum (borgen) Gurwæ (1397), Gorwæ (1407), Gurfhø (1458) og Gorffwe (1526).

Navnet »Gurre« er dog ikke ene knyttet til denne borg eller denne lille by; ovre i Skåne ligger et Gurre, på Lolland mellem Maribo og Nakskov ligger en kirkelandsby ved navn Gurreby, og ved Vordingborg ligger Lille Gurre.

På denne dyndø skulle der på et eller andet tidspunkt i middelalderen opføres en borg. Der lå allerede en god og stærk borg nær derved, Søborg, så som bolig eller til forsvar var den ny ikke nødvendig. – Der fortælles om kong Erik Menved, at han en dag i 1295, en for ham såre skæbnesvanger dag, da hans dødsfjende og fange, ærkebispen Jens Grand, just, fordi kongen var fraværende, flygtede fra sit fængsel på Søborg, – at kong Erik da red fra Søborg for at gå på jagt i Tikøb skove, de, som nu hedder Gurrevang, som krøniken siger: »Den 13. december red kongen ud af slotsporten på Søborg med næsten alle sine folk og red til Tikøb på jagt«. Da har Gurre slot vel ikke været til, men jagten dernede har været god, for skovene her omkring vrimlede af vildt. – Endnu 400 år efter Valdemar Atterdags død, i 1770, så man ofte i skovene der flokke af krondyr og dådyr på ca. tres stykker. Senere blev der brug for et lille jagtslot der, som blev mere og mere søgt af kongerne.

De lærde er uenige om opførelsesåret. Dr. Hans Olrik siger, at borgen nok er ældre end Valdemar Atterdags tid (1340–75), at kernetårnet godt kan være fra Absalons tid eller fra Valdemar Sejrs (1202–41), men i de meddelelser, Nationalmuseet har givet, påstås det, at Gurre Slot ikke kan være ældre end det 14. århundrede; intet tyder bestemt på, at de ældre Valdemarer skulle have bygget her; borgen nævnes først under Valdemar Atterdag; midttårnet er vistnok samtidig med ringmuren, og at den er rejst i det 14. århundrede, er sikkert nok, blandt andet viser murstenenes størrelse det – i Nordsjælland formede man nemlig i det 13. århundrede ganske små mursten som i Tikøb kirke, ikke så store som disse på Gurre; desuden tyder de enkelte arkitektoniske detaljer, især bueslagene over mundingerne af de nedløbsrør, der går fra borgens »hemmeligheder« (ɔ: retirader) ned til slotspladsen, hen på Valdemar Atterdags tid, og endelig de småting, der er fundet på borgen, de stemmer alle med tiden: den senere middelalder, det 14. århundrede, f. eks. de glaserede lerfliser med mønster på, hvoraf der fandtes mange i midttårnet, og den ridderfigur, der står på en af dem.

Til støtte for den antagelse, at der er forskel i tid mellem opførelsen af midttårnet og ringmuren, har man fremhævet, at det første er af granit alene, den sidste af mursten. Men kunne man ikke fremkomme med den gisning, at kun den nederste del af tårnet har været af granit, den for-

svundne overdel af teglsten? De, der senere røvede mursten fra ruinen, kunne jo blot have brudt sig om de dyre og vanskeligt fremstillede mursten, som vi ser, at de udelukkende har brudt løs af muren, mens de lod murens indmad, granitstenene, roligt ligge: gråsten fandtes der nok af på deres marker. Antager man det, er det lettere at fastslå omtrent den samme tilblivelsestid for de to borgpartier.

Men måske har Valdemar Atterdag først bygget sig et tårn der på Gor-Øen, beskyttet af søens vand, en »vandborg«, som man kalder den art. De svære granitsten, det er bygget af, bindes sammen af kalkmørtel. For at køre de svære sten frem til byggepladsen var det nødvendigt først at opfylde den bløde, fugtige vej dertil, og kongen lod da egnens bønder trælle med at køre mindre sten, en uhyre mængde vognlæs fra nær og fjern til stedet. Den således stenlagte vej syd for borgen strakte sig fra Valdemarslund forbi Gurrehus til Gurreby; den er ca. 670 m lang, og arbejdet blev udført med kunst og stort opbud af tid og kræfter. Den minder i sit anlæg om dæmningen – »Vasen« hedder det på gammeldansk – ovre ved Kalø Slot. Dengang vejen her blev anlagt, har de to søer næppe hængt sammen, og det synes, som om vandstanden i søerne først noget ned i tiden har forandret sig. – Der ligger nord for borgen nogle grundstene af bygninger; de ses ikke mere, men i 1839 så man dem endnu: de lå på meget fugtig jord, og man sporede dørtærskler på dem. Var søen i hin tid, da de blev byggede, gået højere end i 1839, ville disse dørtærskler have stået under vand. Men da tårnet blev bygget, stod de bygninger der endnu ikke.

Det store midttårn blev udgravet i 1902 af professor Løffler. Det viste sig, at det havde været delt i tre eller måske flere rum. Det, vi nu ser, er kun en dyb, mørk og klam kælder, måske brugt som fængsel, måske også som opbevaringssted for skatte. Der er intet tegn til indgangsdør, som man heller ikke kunne vente at finde. Der har været flere stokværk ovenpå, forbundne med hverandre med meget snævre vindeltrapper, og deroppe et sted i den forsvundne mur har døren til tårnet været, som man ser det på Gåsetårnet i Vordingborg, hvor den nuværende indgangsdør nede ved jorden er ny, mens man i gamle dage entrede opad en stige eller trappe, som man trak op efter sig. Måske har indgangen været over den svære pille, der ses på tårnets sydside.

På et segl, som en grevinde Ingegerd har ført i året 1256, ses et billede af en borg med en træbro, der går fra den tindekronede ringmurs trappeparti til midttårnet, »Donjon'en«, som det da kaldtes, og således har det vist også været her. Øverst har der været tømret svære trægallerier og et

trætag, der ragede derudover. – Tårnet er en rektangel, 15 m på den ene led, 20 m på den anden. Alting ved dette tårn var beregnet på forsvar; til bekvemmelighed var intet videre hensyn taget. Når man anbragte indgangsdøren så højt, skete det for at forhindre mulige fjender i uden videre at komme indenfor; når man gjorde rummene så knebne, skete det for ikke at have for store flader at forsvare; så fik det gå med renligheden og mageligheden , som det bedst kunne.

– Da kongen befandt sig vel der i egnen i sit snævre tårn, slog han sig stadig hyppigere og for længere tid ned der. – Vi har et udsagn om denne hans forkærlighed fra en tid, som kun ligger 100 år efter hans død. – Det er en plattysk bog, der siger: »– Da foretog kongen sig i 7 år intet andet end at opføre og udbedre slotte for derved at skaffe folk stort besvær og arbejde, særlig med et slot i Sjælland, som hedder Gurre, hvor han selv holdt af at være (»besunders van eynes slotes weghen in Zeelande, dat gurue heeth, dar he suluest gerne wesen wolde«).

Nå, at kong Valdemar Atterdag var en slem bondefanger, særlig her på Sjælland, rygtedes vidt og bredt. Jyderne gjorde endda opstand af den grund: »Jyderne så, hvor tyrannisk kongen regerede over sjællænderne, og hvorledes disse i dynd og ler sled ved opførelsen af de kongelige borge og ved deres idelige arbejde bragtes i den største nød«.

Da kongen nu så gerne søgte derhen med sit følge af hoffolk og svende og tjenerskab, udvidede han slottet og drog en ringmur udenom. Den blev bygget på den måde, som var almindelig bl. a. i vore ældste landsbykirker: en skalmur udvendig og indvendig af røde munkesten i munkeskifte med en afstand af henved 1½ m; mellemrummet mellem de to skalmure blev fyldt med små kampesten, overhældt og dermed sammenstøbt med tynd mørtel, så det hele blev som en klippe, een stærk stenmasse. – Murens tykkelse blev så en 3½ m, den er dog sværere mod øst; dens højde er mod øst og vest størst, 4–5 m.

Trods denne udvidelse blev det dog kun til en lille borg; hele anlægget måler kun 35 gange 40 m. Grundplanen er meget uregelret. De fire hjørnetårne, kongen byggede, virkede godt under et forsvar; fra dem kunne man skyde hen langs murene, om fjenden kom så langt op; men de har spidsvinklede hjørner, særlig det i nordøst, så ringmuren kommer ikke til at danne noget kvadrat eller rektangel, som vi nu om stunder ville have bygget den, og midttårnet ligger skævt for murene.

Der ses ingen port nogensteds i muren; det hul, der ses mod øst, blev brudt ved et ulykkestilfælde i 1817. Derimod er der på sydmuren, der, hvor

de besøgende nu kommer til ruinen ude fra vejen, ligesom på den modsatte nordmur et fremspringende parti, der rager en 1½ m frem foran muren og er 6 m bredt. I hjørnerne af disse fremspring var der to små, nemme adgange, ganske smalle vindeltrapper, hvis døråbninger sidder på skrå; i den bedst bevarede af trapperne sidder der endnu syv trin. I døråbningerne sidder der endnu rester af jernkroge (»stabler«). Den egentlige hovedindgang var så højt oppe som den træbro, vi nu går over, når vi vil ind i ruinen; dens trappetrin er nok den lange sten, der ligger i græsset. – Inde fra stendæmningen, den stenlagte vej, gik der så en træbro med vindebro hen over mudderet; stolperne fra den tid stod endnu, som vi senere skal se, i 1743; endnu står der syd for landevejen to egepæle, som sikkert er fra broen; og så har der altså, som foran antaget, gået en løbebro af træ derfra hen til midttårnet. – Fra fremspringet på den modsatte side, midt på nordmuren, har der ligeledes ad to smalle vindeltrapper, der var lette at spærre og forsvare, været udgang til den skrånende flade, dosseringen, der lå mellem mur og voldgrav slottet rundt.

Slotsgraven fik sit vand fra Gurresø, og måske har der fra udgangen været adgang til bådepladsen; der er fundet en bådshage der, og der sidder i muren kramper til fortøjning af både, og måske er der herfra gået en bro over til udbygninger, hvis levninger endnu under Frederik IV kunne skelnes ude i den sumpede eng.

Hvis der ved sydingangen kun har været adgang til borgen ad de smalle vindeltrapper, har hverken heste eller vogne kunnet komme derind.

I det sydvestlige hjørnetårn, det til venstre for os, når vi træder ind, har der været en fængselskælder: Lufthul dernedtil ses uden på muren. I hjørnetårnet på den modsatte side ses mundingen af en skrå slidsk, et udløbsrør for affald, der løb ned i graven.

Nord for Gurre, hinsides graven, der nu er tør, – kun den dybere grønne farve viser, hvor den har været – den venter endnu på at blive renset op, gravet ud for at bringe os interessante fund for lyset – dér lå der altså udbygninger, bl. a. en hestestald – mod nordøst – og en landsbykirke for de bønder, der boede nær slottet; de fornemme beboere på borgen havde selv deres kapel oppe i en af etagerne; det var viet til Sct. Jacob, og det er dette kapel, der foranledigede den skrivelse, hvor Gurres navn først er nævnt for os. – Hvorledes ellers borgens rum har været fordelt og indrettet? – Ja, hvad ved vi! – Efter paralleller andensteds fra kan vi tænke os, at slottets herre har haft et værelse, der på een gang var opholds-, spise- og soverum. Besætningen måtte vel nok tælle en hundrede mand, hvis et forsvar skulle

være muligt, og et sådant måtte man til enhver tid være rede til at præstere, de måtte nok klumpe sig sammen i to stokværk og desuden måske i de fire hjørnetårne, mens kapellet har optaget ét stokværk.

Hvornår slottet er bygget, er, som vi har set, et vanskeligt spørgsmål at besvare. Antager vi, at det er sket under Valdemar Atterdag, må vi huske, at han – rigets samler og genopbygger – i sin kamp med panthaverne først blev herre over Nordsjælland og dermed Gurres grund i 1345. I året 1368 indtog Hansestæderne København og nedbrød dens borg ligesom den i Helsingborg, men den kilde, der fortæller dette, meddeler intet om nogen borg, der hed Gurre; altså har den ikke haft nogen stor betydning for fjenderne; men i 1361 og 1364 hører vi dens navn nævne.

Kong Valdemar har stiftet et kapel på Gurre og lagt indtægterne af adskilligt gods dertil. Fundatsen blev stadfæstet af paven den 31. december 1361, og da må Gurre slot med dertil hørende kapel enten have stået færdigt eller været nær ved at blive det. Kapellet kaldtes Sct. Jacobs kapel – Capella Sancti Jacobi de Gorue – og paven tilstod dem aflad, som ville besøge det. – Kongen havde nemlig i det år 1361 sendt et sålydende brev til paven:

»Eders ydmyge og hengivne søn, Valdemar, danernes og slavernes konge, ansøger eders hellighed om, at, når han til ære og lov for den almægtige Gud og hans helgener og for at fremme gudstjenesten har ladet bygge og grundlægge nogle kapeller på sine borge: Vordingborg (Oringborg), Kalundborg (Kalingburg), Søborg (Syoburg), Gurre (Gorwe), Korsør (Korzorn) og København (Kopenhafn) enten ved eller på disse borge og får begavet dem alle sømmeligt og rigeligt med varige gaver, at I så af eders aldrig fejlende visdom vil værdiges således at sikre opførelse, indstiftelsen og gavebrevene for disse kapeller og give ham (kongen) frihed til at nybygge, grunde og give gaver til fire kapeller på de nævnte steder«.

– Om nu Gurre kapel, da her ovenfor er nævnt seks stednavne, allerede da er opført eller hører til de fire, han først nu agter at opføre, kan man jo ikke vide.

Kong Valdemar mistede i sommeren 1363 sin eneste søn, Christoffer, hvem han elskede højt; efter få uger døde han, og dette tab gik kongen nær til hjerte. For at dæmpe sin sorg begav han sig samme efterår på en lang rejse til udlandet. Blandt andre besøgte han pave Urban den Femte, som dengang – under pavernes landflygtighed fra Rom boede i Sydfrankrig, i Avignon. Han blev modtaget med den fineste opmærksomhed. Da han trådte ind i domkirken, blev der således overrakt ham »den gyldne rose« –

det fineste pavelige udmærkelsestegn, »rosa aurea«, der bliver indviet på en af fastesøndagene, som hedder »Lætare«, men også kaldes »Dominica de rosa« ɔ: Rosesøndagen. Desuden fik han en mængde helgenlevninger. Den bekendte karmelitermunk Povl Helgesen (Paulus Eliæ), også kaldet Povl Vendekåbe på grund af sin holdning under reformationsstridighederne, skrev i sin danmarkshistorie, at »da den *romerske* pave (altså Urbans modpave) truede kong Valdemar med ban over ham og interdikt – kirkernes lukning – over riget, fortælles der, at han (kongen) i et brev svarede ham med disse hånende ord: Kong Valdemar sender den romerske ypperstepræst (Pontifex) sin hilsen: Vort liv har vi fra Gud, vor regeringsmagt fra vort folk, vor rigdom fra vore fædre, vor tro fra dine forgængere. Hvis du ikke er os gunstig, sender vi dig den (ɔ: troen) ved nærværende tilbage. Far vel! – Denne historie er ganske opspind; der var ingen strid mellem vor konge og den avignonske pave, hvem han anerkendte som den rette – da Valdemar intet havde at gøre med modpaven i Rom, kan vi se bort fra en strid mellem de to. Men pave Urban agtede og ærede han, som Hans Gram skriver, han betragtede ham som en helgen og bad efterfølgeren om at kanonicere (helgenkrone) ham, hvad der dog ikke skete. Da kong Valdemar forlod paven, medgav denne ham med ødsel hånd vigtige patronatsrettigheder over Danmarks kirkegods. Hen på sommeren 1364 kom kongen tilbage med sine kostbare relikvier.

Hans Gram skriver om pavens gaver i en spottende og en for en upartisk historiker uværdig tone: »Saa blef Kongen desforuden begafvet med et dyrebart Liggendefæ og Forraad af Reliquier og Helgenes Been, til at bepryde fire sine Capeller med her i Siælland og med en overflødig Hob Aflad til, hvem som paa visse Høytider vilde besøge de hellige Stæder, hvori samme Reliquier blefve lagte. Ikke bør jeg fortie, enten, hvori Reliquierne bestode, eller hvorledes de blefve destinerede (bestemte). Her var af Jomfru Mariæ Hoved-Haar og noget af hendes Klæder; her var et Stykke af det hellige Kaarses Træe; her var noget – men ikke veed jeg hvad – af Sct. Hans den Døbere, noget af Sct. Jørgen, noget af Sct. Vincentz, noget af de tu (to) Helgene Nereus og Achilleus. Thi om disse sager hedder det i pavens Bref: de suorum reliquiis certæ particulæ (visse dele af deres helgenlevninger), og heraf skulde nu en Del i Vor Frue Capel ved Vordingborg Slot, Eendeel lægges i Sct. Jacobs Capell på Gurre« (o. s. v.). Det beste er endnu tilbage: Paven gaf hannem et eget Bref, hvori mangfoldig Aflad og Synders Forladelse indeholdtes for alle gudfrygtige Danske Folk, der af Hjertet bad got til Gud for deres Herre Kong Woldemar«. – Desuden

meddelte paven alle dem aflad, som besøgte Sct. Jacobs kapel. I brevet stod, at han tog kong Valdemar under sin og den hellige Peters beskyttelse og gjorde ham delagtig i de gode gerninger, der skete i kirken. Paven skrev også, at kongen »af en overvættes stor andagtsrørelse har besøgt det apostoliske sæde«.

Altså er det ved disse breve i det mindste slået fast, at Gurre var til ved årene 1361 og 1364. Om kapellet først kom senere, vides derimod ikke. Der er i tårnets grund fundet et korintisk kapitæl, som vistnok har hørt til i kapellet.

På dette slot, som jo naturligvis, set med vore øjne, har været et mørkt og skummelt opholdssted, boede nu kong Valdemar ofte, når han på sine hyppige rejser kom her op i Nordsjælland. Der var kun ringe plads, når man betænker, at der i hvert stokværk skulle rummes mindst tre værelser, et stort og to små inden for tårnmurene, og at hele rummet kun måler 12 gange 9 meter. Der var en evindelig træk gennem de små, smalle vinduesglugger, røg og stank fra de favnestykker, der lå og osede. At der også var en slags kakkelovne, ved man sikkert, og det er et særsyn, at man her finder vidnesbyrd derom fra så tidlig en tid. Nede i tårnets grund har man nemlig fundet kakler med et lignende ridderbillede på som det, der står på de mange brunt glaserede gulvfliser, der fandtes sammesteds, og de skriver sig alle fra slutningen af 14. århundrede, altså fra Valdemar Atterdags tid. – Da man gravede gårdens fyld bort, og man må huske, at alt affald simpelthen blev kastet ned i gården – så man ved tårnets vestlige ende en lille udbygning, opmuret af ler; den stod uden nær forbindelse med hovedmuren, men den faldt sammen under udgravningen og lod sig således ikke bevare. Den har måske været til brug for kaminerne og ovnene deroppe. Vinteraftnerne lyste man op med fakler, der sad i jernringe, fæstede i muren, eller med lys i sådanne jernlysestager som den, der er fundet her på Gurre. Der har sikkert været en elendig belysning i kongens lille værelse – sal kan man jo ikke kalde det, og en endnu ringere i de andre stokværk og i hjørnetårnene. – Kloakforholdene har været skrækkelige, og så »hemmeligheden«! Man kan ikke forestille sig den urenlighed, den stank, de sanitære mangler, der var til huse her. – Og der færdedes landets konge, når han så at sige vendte hjem fra sin tjeneste, og han elskede det sted, som al tradition og omtrent samtidige vidnesbyrd fortæller os. Der har færdedes mange mænd om ham, som fundene viser. Borgen har vel rummet en hundrede mand, ja, efter nogle sagkyndiges mening har der måttet være en

halvanden hundrede, hvis et pludseligt angreb skulle kunne afvises. – Der er også i fylden fundet pilespidser, sporer, fodtøj af udmærket slags, hjortetakker, hjorteben og svineknogler. En funden tøndetap fortæller os, at der har ligget mangt et anker godt øl og god vin i kælderen. I et skab på museet hænger 3–4 bådshager, der er fundet her – man kunne jo ro og sejle helt hen til den et par meter brede, skrånende dossering uden for ringmuren – og lag af kul og aske lå der, som man i hin gamle tid simpelthen smed ud på gårdspladsen, hvorved den tid efter anden hævede sig betydeligt. Der var så vist intet af det, vi kalder poesi, over borgen som hjem betragtet; det var kun en befæstet hule, kongen og hans mænd havde til at sove og spise i.

Tovesagn

Alle disse mangler til trods har sagnet dog vævet sit fine drømmespind, sit forskønnende slør om disse gamle mure, og der er digtet den mest romantiske af vore folkeviser om Kong Volmer og hans elskede Tove, som her skal have levet deres glødende, yndige kærlighedsliv. – Visen har været udbredt over hele Norden, og vi har den i adskillige håndskrifter og varianter.

»Tovelille hun var den væneste Mø, –
– vaare jeg saa væn, som Tovelille var! –
der nogen Tid fødtes paa Danemarks Ø.
Men Tove var Konningens Frille«.

Kongen vil lokke hende ved at love hende rige gaver, den ene større end den anden, men hun afslår. Til sidst siger han:

»Da skal jeg give dig gode Gave:
selve Dankonning, om du vilt hannem have.
Alle de Dage, mig vindes (undes) Liv,
du bliver, liden Tove, min Hjertens Viv.«

Da slår hun endelig til:

»Haver Tak, Herre Konning, for rige Gave!
Det er den Løn, som jeg vil have.«

Men stadig hamrer visens omkvæd efter hvert vers fast:

»Men Tove var Konningens Frille«.

Senere må kongen af politiske grunde tage sig en dronning, men han elsker stadig også Tove, som det ny omkvæd siger: »Medens Herre Kong Valdemar han lover dem baade« (han elsker dem begge).

Dronningen bliver naturligvis skinsyg, opsøger Tove og spørger hende:

»Du siig mig, Tovelille, Lege min:
(legesøster, veninde)
og hvor fik Kongen Villie din?«

Tove svarer:

»Fordi (derfor) fik Konningen Villie sin,
for hans Magt var mere end min.«

Og fortvivlet spørger dronningen så kongen:

»Hør det, min Herre, hvad jeg siger dig:
hvi haver du Tovelil kærer' end mig?«

Kongen svarer ligeud:

»Fordi har jeg Tovelil i Hjertet saa kær:
hun fødte mig to sønner, de ride mig saa nær.«
– »Den ene er Christoffer, den anden er Knud;
de følge mig snart i Leding ud.«

Nu pønser dronningen på hævn. En hellig juledag lader hun badstuen varme og byder Tovelille følge sig derind. Hun lader hende gå først og slår døren til efter hende, mens svendene opheder badstuen så stærkt, at Tove ynkeligt må omkomme. Hoverende fortæller dronningen kongen om sin gerning.

»Dankonning han sortned' som Jord:
Soffi, du drevst det onde Mord!
Vaare du Mand, som du est Kvinde,
nu skulde dit Liv have Ende.
Det skal jeg, Soffi, saa lønne dig:
aldrig mer haver du Mand i mig.
Bedre var hun, Tove, i Natsærk sin
end du, Soffi, med al Rigdom din.«
– Saa tog han hende ved Akselskrud,
så stødte han hende af Gaarden ud.
Leden (Vejen) var lang og Gaden trang;
saa gik Dankonning under Baarestang«
(og fulgte Tove til jorden).

Som tiden gik, blev denne vise knyttet til Gurre. Sagnet om Volmer og Tove kendtes af alle på egnen, og det blev fortalt på følgende måde: Først

berettedes forhistorien om Tove og hendes død, sådan som bl. a. Resen gør det i sin latinske tekst (1677): »Om denne kong Valdemar er der et gammelt sagn, der fortæller, at han havde en elskerinde, som han var stærkt indtaget i, fordi hun havde forhekset ham med en tryllering, hvorved hun knyttede ham så stærkt til sig, at kongens kærlighed til hende blev overmåde heftig. Deraf kom det, at kongen ikke kunne undvære hende hverken som levende eller som død. Det gik så vidt, at da hun var død, førte han hendes lig, som endnu bar trylleringen, om med sig, indtil en af kongens tjenere, der anede noget om ringens trolddomsevne, drog den af liget og tog den til sig, hvorved han drog kongens yndest og kærlighed over på sig; men da han mærkede sagens natur, kastede han den i en mose, som kongen allerede før holdt meget af, men nu blev den ham så kær, at han ved den byggede borgen Gurre, hvor han døde. Om, hvad jeg her har fortalt, overlader jeg læseren at skønne; jeg refererer blot.«

– I 1888 fandt en kone, der har en have sydvest for borgen på et sted, der før har været slotsgrav en dejlig guldring, besat med forskelligtfarvede stene; en radiseplante, hun plukkede, var vokset op gennem ringen. Det var dog ikke sagnets tryllering, thi, som den findes i Nationalmuseet, ser man straks, at den kun passer for en velvoksen mands finger. Dette fund varsler i øvrigt godt for, hvad man vil kunne vente at finde, når der engang bliver råd til at grave og rense den tidligere borggrav, der nu kun skelnes som en særlig grøn bort om slottets dossering.

Og folkeoverleveringen heroppe spandt også på sagnet; det fortaltes således: – »Hofmanden, der havde taget ringen af den døde Toves hånd og nu selv bar den, drog kongens kærlighed til sig, så han skulle påtage sig alt for kongen. Deraf blev han til sidst ked og kastede den i Gurre sø. Kongen lod i søen opføre et slot og forbandt det med land ved en prægtig kobberbro. Så højt elskede han stedet, at han plejede at sige: »Lad Gud beholde sit Himmerig, når jeg blot må beholde Gurre.« – Hans formastelige ord skilte ham ved Himmeriges fred, og han må nu jage til gru for alle, der hører den natlige støj og ufærd«.

Og videre: »Dronningen, Helvig, var i kongens unåde og sad i flere år fangen på Gurre slot, fordi hun havde ladet Tovelille dræbe i badet. Engang kom kongen så ridende over kobberbroen og blev ved borgleddet var en smuk, lille pige i bondedragt. Da dette barn behagede kongen meget, tog han hende op foran sig på hesten. »Nu rider vi til hove,« sagde den lille. »Hvad vil du der?« spurgte kongen. »Bede om nåde for min moder, dronning Helvig,« svarede barnet. – Dette formildede kongens vrede så-

ledes, at han tog sin dronning til nåde igen. Pigen hed Margrete; hun voksede op og blev dronning over de tre nordiske riger«.

Således fortalte man her i gamle dage. Endnu i 1840 nedskrev en forfatter dette sagn, som en bonde her i egnen fortalte ham og selv troede fast på:

»Kong Valdemar havde en dejlig og kostbar kæde, som havde den egenskab, at hvem der var i besiddelse af den, hang kongen ved med hele sit hjerte. Valdemars dronning havde først båret den, men siden fik en af hofmændene den, hvorfor kongen aldrig kunne afse ham. Denne kongens kærlighed blev ham besværlig, og for at fri sig for den, kastede han kæden i Gurre sø. Fra den stund elskede kongen egnen heromkring så højt, at han for stedse at kunne være her byggede slottet på en lille ø i søen og forbandt den med land ved en prægtig kobberbro. I omegnen red kongen ofte med sin vilde jægerskare til stort besvær for bønderne, og det har måske givet anledning til bondens tro på Valdemars vilde jagt. – Folk, som er fødte på de tider, at de kan se sådant, ser endnu i klare nætter blå lys hoppe på ruinerne af slottet, og de tror, at der i borgens grund må ligge skatte skjulte. Sådanne folk vil også til sine tider se en stor, sort høne gå klukkende omkring der med sine kyllinger«.

Således gik her sagn om et kærlighedsdrama af sær og gribende art, der skulle være udspillet på denne lille ø, bag disse trange mure.

Om kongens kærlighed til Gurre skrev den snurrige poet, Holbergs samtidige, Wadskiær. Forfatteren Ludvig Boesen, der har skrevet om vor egn, har fuld af beundring citeret ham, mens vi nutidige kun har et smil til overs for hans dårlige rimerier:

»Om dette Gurffve Slott taler vor berømte Poet Wadskiær i sin Poetiske Skue-Plads:

»Her bygde han et Slot, hvorpaa han siden døde,
og holdt sit Gurre for sit hele Himmerig,
ja, sagde, at han mod et ævigt Blive-Skiøde
paa Gurre vilde plat fra Himlen skrive sig«.

– Historikeren Vedel-Simonsen, der var den første, som i 1830 beskæftigede sig indgående med Gurre slot, antog sagnets stedfæstelse her for historisk korrekt. – Efter den tid tog en lang række digtere det taknemmelige stof op til poetisk behandling, Oehlenschläger (1835), H. C. Andersen i sit dejlige digt »Hvor Nilen vander Ægyptens jord«, hvoraf den strofe er kendt af alle danske:

»O, husker du Sjølund, den dejlige Ø,
hvor de vilde Skovduer kurre,
de duftende Bøge, den stille sø,
husker du Gurre?«

Og videre om kærlighedshistorien:

»Her var saa dejligt en Sommerdag,
men dejligst i Nattens Stille,
naar Stjernerne blinker, og Droslens Slag
fortæller om Tovelille.
Jeg tror, der skønnest i Danmark.«

Og Johan Ludvig Heiberg har skrevet sit romantiske skuespil »Syvsoverdag«, der helt er bygget på det gamle sagn og spiller på og ved borgen og har hele sagnet med om ringen og den forskudte dronning.

I senere tid har J. P. Jacobsen skrevet sine »Gurresange«, som er satte i musik af en række komponister.

Holger Drachmann har digtet om det samme emne, Ludvig Holstein og mange flere, og skønnere digterisk stof finder man ikke let.

Men der er, sandt at sige, ikke et ord i hele historien, som passer; morsomt er det ikke at skulle dementere næsten hver enkelthed, når det dog kunne pynte så godt på det sted, vi alle sværmer for. Men der er byttet godt om på personer og steder. – I de anførte citater ses det, at dronningenavnet skifter fra Soffi til Helvig; Valdemar den Store (død 1182) og hans hustru Sofie var længst glemte, mens Valdemar Atterdag huskedes, og da Tove i folkets sagn og sange blev hans elskerinde, var det klart, at hans dronning Helvig måtte være den onde, skinsyge kvinde, og eftersom man så sikkert vidste, at den kong Volmer, den eneste af det navn, man kendte, havde bygget Gurre, så var det der, det drama var spillet. – I hvor høj grad Gurre var gået ind i folkebevidstheden, ses bl. a. af visen om Dagmar, Valdemar Sejrs dronning, der »ligger i Ribe syg«. Da siges det i de ældste varianter, at hun lader kongen budsende til Skanderborg, hvorfra han på passende kort tid når ridende til hendes dødsleje. Men i en senere variant er det nu Gurre, hvorhen kongen er draget:

»Der Kongen han red af Gurreborg,
hannem fulgte vel hundrede Svende;
men der han red over Riberbro,
da var han Mand alene.«

Tove har eksisteret, det er rigtigt nok, og hun var kongens frille, men ikke kong Valdemar Atterdags; hun hører efter de gode viseafskrifter virkelig sammen med Valdemar den Store og hans dronning Sofie, der levede 200 år tidligere. Til ham passer hun også meget bedre end til den kølige, fortrinsvis forstandsmæssigt anlagte senere Valdemar, skønt, hvad det angår, kender man jo ikke en konge, fordi man kender hans egentlige kongegerning. Bag den kan der godt stå en sværmer gemt; en lidt løbsk fantasi har han jo vist, da han imod al fornuft angreb og på en brutal måde ødelagde Visby og derved unødvendigt gjorde Hansestæderne til sine fjender.

Det er Svend Grundtvig, der ved et indgående studium af de mange visevarianter har fastslået, at Tove var Valdemar den Stores elskerinde, og at hun er en historisk person. Omkring hundrede år senere omtales hun af den islandske forfatter af Knytlingasaga, som i sin ungdom havde opholdt sig ved Valdemar Sejrs hof. Det er først Arild Huitfeld († 1609) og efter ham forfatteren Peder Syv († 1702), der har flyttet Tove fra den ene til den sidste Valdemar.

Men det er ikke nok hermed, stenen ruller videre. En svensk professor Schück kommer nu og hævder, at alt ved visen, hvis den skal være dansk, er falsk. Historien er ikke blot ubekendt med begivenhederne, som den handler om, men visen skildrer også de nævnte personers karakter helt anderledes, end de var. Derimod, siger han, er der et svensk kongepar af samme navne, på hvem visens karakteristik passer, kongen hed Valdemar Birgerson og hans dronning Helvig. Den danske Valdemar den Store var gift med sin dronning, til han døde, hvorpå hun giftede sig igen. – Den svenske kong Valdemar var udsvævende, hans dronning skinsyg og almindelig forhadt for sit stride sind. – Den svenske vise skulle altså være vandret herind og være stedfæstet her. Dog turde det være fejl sluttet af svenskeren: den danske vise afmaler jo egentlig ikke Valdemar som en liderlig karl, den siger: »Konning Valdemar han lovede dem baade«.

Sagnet vil også vide, at Valdemar Atterdag var en over al måde ivrig jæger. »Kongen rider ved Nattetid og særlig i mørke Nætter fra Burre (ɔ: Bure ved Vordingborg) til Gurre. Først høres Hujen og Piskesmæld. Foran Kongens Tog løber der kulsorte Hunde med lange, gloende Tunger ud af Halsen; snusende mod Jorden piler de af. Saa kommer Kong Volmer selv paa sin hvide Hest; undertiden holder han sit Hoved under sin venstre Arm. Møder han nogen, særlig hvis det er gamle Folk, betaler han dem for at holde et Par af hans Hunde og lader dem da enten staa saaledes med Hun-

dene i flere Timer, eller ogsaa skyder han straks efter, og da brister alle Lænker og Baand, og Hundene styrter efter Toget. Man hører Kongen slaa Leddene i efter sig, og hvor han vil gennem Gaarde, der springer Laase op for ham; derfor lader man ofte Portene staa aabne i den Tid, hvor han plejer at komme. Tit gaar hans Vej over Husene, saa Tagene Dagen efter viser sig at være sunkne i Midten. – Ved Gurre gaar de gamle Koner ved Sanct Hansdagstide om Natten ud paa Vejen og aabner alle Leddene. Undertiden kaster Kong Volmer noget som en Drikkeskilling til dem, der venter med Hundene; det ser ud som Trækul og ringeagtes derfor, men siden, naar det undersøges, findes det at være det pure Guld.«

En bonde her fra egnen fortalte i 1840: »Jeg husker grant fra den Tid, jeg endnu var Dreng, at jeg en Aften blev sendt ud for at hente vore sorte Heste, som gik paa Græs i et Krat ved Valdemarslund nær Gurre. Det var en mørk Efteraarsaften. Vinden susede mig om Ørene, og Regnen piskede mig i Ansigtet. Jeg var ikke vel til Mode, og underlige Tanker løb rundt i mit Hoved. Med eet hører jeg Hundeglam, Hestetrampen og Lyd af Jægerhorn, der klang for mine Øren som Raslen af Kobberkedler. Jeg blev angest – tog fejl af Vejen og maatte lægge mig paa Jorden for med Hænderne at finde den igen; men det var forgæves, og Larmen tog til. Jeg syntes at se en Rytter paa en sort Hest i flyvende Fart over mit Hoved, hvorpaa Larmen saa fjernede sig og helt holdt op, efterat et Skud var affyret henne i Krattet. Jeg var stadig vildfarende og bange for at styrte ned ad en Skrænt, som jeg vidste var i Nærheden. Da tænkte jeg paa Vorherre, vendte min Trøje, jeg havde hørt, det skulde være godt – og straks klarede det op, og jeg stod paa Kanten af Skrænten. Jeg skyndte mig hjem, og der fik jeg at vide, at det var Kong Valdemars vilde Jagt, jeg havde overværet.«

Historien om »Den vilde jagt« er, som man ved, et vandresagn; i Sønderjylland fortæller man om »kong Abels vilde jagt«, om brodermorderen, kong Abel, der ser sin broder, kong Erik Plovpenning, stige op af Sliens bølger og true ad morderen, som så vender sin hest og jager derfra med sine mensvorne mænd. Også andre steder og under andre navne kender man sagnet.

Folk var overtroiske og så i ondt vejr under uvejrsskyer vildgæs, en flok vilde svaner; ved synet af uvante ting tænkte man før noget naturligt på vætter og trolde, på gengangere og oversanselige ting. – Men et stærkt indtryk har kong Valdemar gjort på sin samtid, så alt ham angående er mindedes længe og dybt. At han har røvet gods fra et helligt kloster, hvis besidderret selve paven havde stadfæstet, og lagt det under Gurre, hvad vi senere skal se, lagde ham let den udtalelse i munden om Gud, der gerne måtte be-

holde sit himmerige, når han kun måtte have sit Gurre. Valdemar Atterdag var en klog mand, men snedig, underfundig, en energisk konge, men hårdhændet, ja, brutal. – Som alverdens vittigheder gerne knyttes til en almenkendt komiker, således blev alt ejendommeligt, en konge kunne have udført, tilskrevet ham. Derfor lader viserne alt ske ved ham og på Gurre. Og han *var* også en sjælden, ja, en ypperlig konge; uden ham var Danmark dengang gået til grunde; dybt sunket var riget; men han blev dets fornyer, dets genopretter. – Som vi ved, førte han, der mest var opdraget i Tyskland, for mange tyskere ind i landet; men deri kan han undskyldes: Tyskerne var dengang ikke vore fjender, som de senere blev, og de danske adelsmænd, han kunne bruge, var snart talte. En af vore største og mærkeligste konger var han.

Så ofte kong Valdemar vel har været på Gurre, så kender vi dog – men det kan jo være tilfældigt – først fra 1374 et brev, han har dateret herfra og ladet sit navn sætte på, men sikkert nok har han sendt mangfoldige andre breve fra Gurre, der er blevet borte. Et par ord af dette første brev: »Breff, at Andhers Jippsøn (i et andet brev kalder manden sig selv Anders Jacobssøn) af Tostrup ipantsætter Konning Valdemar og andvorder en hans Gaard, Tostrup, liggendes i Skaane. – Givet paa Slottet Gurffuæ Anno XIII C LXXIIII« (1374).

Samme dag, den 9. oktober 1374, var biskop Niels fra Roskilde på borgen og udstedte et brev med en forpligtelse for kirken og dens kapitel (prælatkorps) til daglig at lade læse en messe i deres domkirke for kongen. – Selve dokumentet derom eksisterer ikke mere, men et uddrag fra 1474 meddeler, at »Biscopp Nicels oc alt capitæl i Roscillæ« tilbinde dem at holde en daglig Messe oppe i Koret foran det Alter, som Konning Valdemar den Fjerde selver byggede, og en Begængelse (en procession), og hvert Aar paa Sancte Barbaras Dag højtideligholde en Dag for ham, som det sig bør«. Og dette løftebrev forfattede og underskrev biskoppen på »Gurffuæ«. – Kongen var nu blevet sygelig og følte, at han kun havde kort tid tilbage at leve i.

I oktober næste år, dødsåret 1375, boede kongen igen på Gurre; da blev der i hans nærværelse udfærdiget et brev for den adelige, tyske mand, Hennike Pren, som derved fik besiddelsesbrev til godset Dronningholm for sig og sin hustru, fru Beke, og der står på dokumentet »Gwrffuæ«. – I samme måned, den 28. oktober – de kaldte dengang den dato »in Simonis et Jude apostolorum festo« – opsatte kong Valdemar på sit kære slot sit testamente i gode adelsmænds nærværelse; da gav han dem deres gods igen, som de »frivillig« havde givet ham(!). Han følte sig nu så svag og syg, at hans sæd-

vanlige energi svigtede ham. Der var mødt nogle udsendinge fra Hansestæderne på borgen, som skulle forhandle med ham, men kongens mænd måtte afvise dem, da han var meget syg og lå afmægtig hen. Tidligere, når hans sygdomsanfald kom over ham med mathed og feber, plejede han at holde sine fødder i koldt vand; det gjorde han for at trække heden bort af kroppen, en farlig kur, fandt mange, men den havde ofte hjulpet; nu blev det blot værre med hans feber. Man hentede da en lægekyndig mand, som indgav ham en svededrik. Den virkede, som den skulle, så nu ventede man bedring. Lægen bad alle gå bort, for at kongen kunne få hvile, men den sved var dødssveden, og da man kom ind igen, lå kong Valdemar lig, som rimkrøniken siger, idet den lader de døde konger selv tale:

»Om syer (omsider) bleff ieg paa gorfue døt«.

De munkesamfund, kongen havde røvet gods fra, omfattede ham naturligvis ikke med venlige følelser, og i deres krønike lader de ham i hans dødsstund plages af samvittighedsnag; han skulle da i sin vånde have råbt om hjælp og forbøn fra dem og fra det, hvor han havde vist godhed: »Hjælp mig, Esrom, hjælp mig, Sorø, og du, store Klokke i Lund!« Denne sidste havde han måske skænket til domkirken, og dens vældige stemme skulle nu sende en kraftig bøn til himmelen for ham. – En anden gammel kirkekrønike fortæller, at samme nat, kong Valdemar havde endt sit ugudelige liv, så tårnvægterne på Bahu's Slot ovre på den anden side sundet, at djævle bar hans skrigende og jamrende sjæl bort gennem luften ned til de fordømte. Mens han levede, sagdes der, fik han tilnavnet »den hårde«, »den onde«.

Da de små indknebne forhold på Gurre ikke tillod, at kong Valdemar fik sin grav her, førtes hans lig til Vordingborg, hvor hans datter, dronning Margrete, senere af paven fik tilladelse til at optage hans lig og føre det til Sorø kirke, hvor hans grav nu er. Det læser man på hans gravsten: »Endelig døde han paa Gurre, træt af Livet«. Han blev kun 60 år gammel, men det var en lang og brydsom arbejdsdag, han havde bag sig, da han den oktoberdag i 1375 lukkede sine øjne.

Han fik for resten ikke lov til at hvile med fred i sin metalkiste dernede i koret i Sorø kirke. Fem menneskealdre efter skete det, at lybækkerne under Grevefejden (1533–1536) kom til Sorø og fik at vide, hvem det var, som der lå begravet. Det viste sig da, at man i Lybæk ikke havde glemt det fjendskab, der havde været mellem dem og ham. De brød kisten op, tog hans lig op og mishandlede det. Endnu findes der dog i en lille fyrrekiste enkelte rester af liget og ligklæderne.

Til Gurre Slot hører der meget gods: Besætningen på borgen skulle jo leve standsmæssigt; der skulle foder til de mange heste, som var til huse hinsides graven. Og sådant et gods skulle bestyres. Endnu fra årene før kong Valdemars død kender vi navnet på en *høvedsmand over Gurre,* han hed *Jacob* Nielssøn. Han åbenbarer sig for os som underskriver på et forlig mellem Danmark og Hansestæderne; det blev forfattet på fjendens grund, og han skrev derfor sit navn på plattysk: »Jacob Niclesson, Houetman tho Seborch (Søborg) onde tho Gorgo« (1370 og 1371). Hans vedhængende segl viser en hel ørn med udbredte vinger. Derefter, i 1376, ser vi af et brev, at der nu var en *Jacob Olufssøn,* der var høvedsmand på »Gurffve«. Fra ham har vi allerede fra 1353 et brev, hvor han skriver sig som herre til Søholm (»Siøholm«). Mærkeligt nok er han her ikke året efter, men er afløst.

Denne tredje høvedsmand, *Olaf Bjørnsson,* dukker frem efter kong Valdemars død. Han var den afdøde konges executor testamenti og udsendte en halvanden år efter et brev, som giver os tilståelsen om, at kong Valdemar med vold og uret har røvet gods fra kannikerne i Æbelholt Kloster, en uret, som han påstår, kongen har befalet ham at gøre god igen: »Alle, der faar denne Skrivelse at se, sender jeg, Olaf Bjørnssøn, Ridder, Høvedsmand på Gurre Slot, evindelig min Hilsen med Gud. Jeg vil fastslaa for alle og enhver, nulevende og tilkommende, at det gods, der tilhører Æbeltoft Kloster i Hammersholt, Børstingerød, Højsager, Toelt og Tibberup, og som den højlovlige Herre, Hr. Valdemar, fordum Danernes Konge – højlovlig Hukommelse – *med mindre Ret* har berøvet de fromme Herrer Kanniker i Æbelholt og lagt til sin Borg Gurre, at dette Gods har den nævnte Herre i levende Live, men liggende paa sit Yderste, for sin Sjæls Baade og Frelses Skyld, i Nærværelse af adelige og hæderlige Mænd uformindsket tilbagegivet nævnte Herrer, og som han har tilsagt disse Herrer det, saaledes vedgaar jeg, at jeg med Samstemning af hele Danmarks Riges Raad ved nærværende Skrivelse har afstaaet det til disse Herrer og dette Kloster paa Slangerup Ting og tildømt dem at eje det med al kongelig Ret. Til Vidnesbyrd herom er mit Segl i de tilstedeværendes Paasyn hængt herunder.

Givet i det Herrens Aar 1377 paa 40° Søndag, da de sang Oculi« (1. marts).

Har kong Valdemar, mens han var i sin velmagt, kun lidet yndet eller respekteret kirken, dens ejendom eller dens nådemidler, så vågnede i hans sidste dage trangen til at sone sin uret og forsone sig med himlen med de midler, han kendte, gaver til hellige steder. I sin dødsstund skal han jo have anråbt Esrom om forbøn. – Der findes også et brev, hvori det samme ønske

er mere sikkert udtrykt. Det er fra den 3. april 1378, og det er abbeden, Frater Sweder og hele konventet i Esrom, der meddeler, at de »af den strenge mand, Hr. Olaf Bjørnssøn, Ridder, executor testamenti efter Kong Valdemar har modtaget 50 Mark Sølv i hvide Penge (sølv). Derfor skal de holde Messe til Gavn for nævnte Konges og hans Forfædres Sjæle; og for at Brødrene des villigere kan holde disse Messer, sikres der dem hver Maaned een Mark fra vor Gaard Sande.« (Til ekstraforplejning).

I samme år 1378 skrev Johannes, abbed i *Ringsted Kloster,* at han fra executor testamenti efter kong Valdemar den Fjerde – højlovlig ihukommelse – velbårne mand, ridder, Olaf Bjørnsson har oppebåret til klosterets bedste 50 mark i hvid mønt. Så forpligtede han sig og brødrene til at holde hver dag en messe for Sanct Andreas's alter for kongen og hans forfædres sjæle. »Og skal den, der Abbed er, paa Aarstidens Dag (mindedagen) forfriske og glæde Brødrene med tre gode Retter Mad og en Tønde tysk Øl.«

Allerede i året 1376 havde ridder Olaf i en skrivelse i august måned betegnet sig som »Houetman tho Gorgo«, skønt vi samme år som før nævnt har set, at en anden var høvedsmand her. Men i 1377 kaldte han sig »Capitaneus castri Gurue«, høvedsmand på borgen Gurre, så at han virkelig var det kan vi ikke være i tvivl om; vi har jo nu flere gange mødt hans navn. – I parentes bemærket ligger han og hans hustru, fru Hylle, begravet i Herlufsholms kirke.

Dronning Margrete og Kong Erik

Efter Valdemar Atterdags død blev hans dattersøn, *Oluf,* en femårig dreng, konge i Danmark og Norge, men hans moder, Margrete, styrede for ham. Da han var 15 år holdt han (og moderen) retterting (højesteretssession) på Gurre. Den 17. august 1385 stadfæstede han her privilegierne for Lunde Domkirkes kapitel (prælatforsamling).

I 1386 har der været to adelsfolk, Aage Eskilsøn og fru Ingeborg på Gurre og for høvedsmanden som vidne affattet en kvittering på en handel; der står da: »in castro Gorghæ« ɔ: på borgen Gurre, på dokumentet.

Men i 1390 ved vi sikkert, at *dronning Margrete* har været på borgen; da er sønnen til hendes store og stadige sorg død, 17 år gammel (i 1387). Hun modtog da den 30. november en tyskfødt adelsmand, Zegelbart von der Lühe, som i et brev på plattysk, udstedt »in Gorwe« tilstod, at han havde modtaget de åbne breve, som var beseglet med dronning Margretes secret (ɔ: private segl), og hvoraf det ene meddelte om 300 svenske mark, som hun

havde skyldt ham, men som nu var betalt. Og i 1391 udstedte hun til væbneren, »Mand af Vaaben«, Henniken Olafssøn til Syøholm (Søholm) et godsbrev »in castro nostro Gurwø (ɔ: på vort slot Gurre).

I 1393 er der kommet en anden slotsbefalingsmand. Da var der en skipper, Herman Redebere fra Hamborg, hvis skib ved hans egen fejl var strandet ved Helsingør. Han erklærede over for dronning Margrete og hendes høvedsmand på »Gorge«, Folmer Jacobssøn, at han intet havde at klage over eller at kræve. I skrivelsen nævnes han som »Houetman des Slotes thu Gorge« (ɔ: Hauptman des Schlosses zu Gorge), og denne Folmer var her i mange år, men med afbrydelser.

I oktober 1397 ved vi, at både dronning Margrete og hendes adopterede søn og efterfølger, Erik af Pommern, var her på Gurre og blev her en rum tid. Erik var hendes søsterdattersøn, en smuk ung mand; han skildres af samtidige som høj, skønt bygget, med en høj, rank hals, som han altid lod være udækket, og et langt, gyldent hår. Han var så smidig og stærk, at han uden at røre ved hesten kunne springe op i sadlen. – De to havde stævnet den svenske Sven Sture til at møde dem og gøre regnskab her på »Gurvæ« for sit forhold, men han udeblev den 3. oktober, da han skulle møde. – Det var, foruden dronningen og den unge konge, en udvalgt og talrig skare, den lille borg da måtte rumme: her kom ærkebispen Jacob, bisp Peder af Roskilde, 13 riddere og 4 væbnere; alle disse ventede på »Sween Sture oc Sonnær« (og sønner). Næste dag ud over middag konstaterede de, at han ikke var mødt efter den kongelige befaling – det var måske også hårdt og uklogt, at man ville stævne en svensk mand »af våben« til at møde for sin dronning i Danmark, uklogt handlet straks efter Kalmarunionens tilblivelse at ville slå fast, at Danmark var hovedlandet. I brevet derom læses: »Tha war fornævnte wor Herræ for oss paa Gurvæ oc bød sig til Rette« (uppa Gurffwe oc both sig til rættæ«). – Endnu den 13. oktober ser vi, at de kongelige personer opholdt sig på borgen; da kvittede Pæthar Steen off Hwsaby (Peder Sten af Husby, Fru Margareta Dronning« for 30 mark lødigt sølv, som hun havde lånt af ham, og en ny mand, *ridder Niels Aagessøn* af Gorghæ, altså høvedsmand på Gurre, skrev under som vidne. – Endnu senere på måneden blev der foretaget vigtige handlinger der, som krævede udfærdigelsen af et brev. Det fortæller os, »at Hr. Pribern van Podhbwsk (Preben von Podebusk – navnet kendt som drostens i Heibergs »Syvsoverdag«) og Hr. Hans von Podebusk, Brødre (altså begge riddere, da de har »hr« foran navnene) oplod og afhændede til Dronning Margrete (drotningh Margretæ) og Kongedømmet alle de Breve, som Hennike Pren og hans Husfrue, Fru Bekæ,

havde faaet af Kong Valdemar, og som lød paa Dronningholm og dets tilliggende Gods, og mælte da alle Brevene døde, som kunde være derimod og nogen Hinder paa dem kunde gøre, ihvorhelst de kunde findes. – Givet in castro Gurfuæ.«

Dronningen og alle de fornemme mænd har ikke været forvænte med bekvemmelighed, når de så lang tid har kunnet finde sig i at bo i det snævre, lille tårn.

To år efter, 9. december 1399, var der atter stort rykind på borgen: der kom foruden dronningen og kong Erik ærkebiskoppen af Lund, provsten og ærkediakonen samme sted fra, abbeden af Esrom, fem riddere, tre væbnere og mange flere, der siges gæster »in multitudine copiosa«, ɔ: rigelig mængde. Med lidt viden om hin gamle tids husindretning, om fakkelos og brændeknuders røg, om den ringe plads i de små rum, kan man med nogen billeddannende evne se den skare af brogetklædte mænd flokkes om den fine, hulde, men køligt beregnende dronning og hendes unge fostersøn. Mødet drejede sig måske om mange forskellige ting, men det eneste, vi ved, der blev foretaget, var, at ridder Magnus van Alen, som tidligere havde lånt dronningen 10.000 lybske mark – hvorfor han havde fået Skanør og Falsterbo i pant – nu erklærede, at han havde fået udbetalt 5.053 mark, som han herved gav kvittering for. Sammen med ham underskrev bl. a. ridderne Heinrich van Brandis, Abraham Broderson, Preben van Pütbüssche og Otto Peccatel. Givet på Gurwe. – Den unge kong Erik fik det hverv at underskrive en dom der med det samme; i hans dokument kaldtes borgen »Gurwæ«.

Ja, det er jo ikke egentlig malende beskrivelser, disse dokumenter giver os af borg og land eller af de mennesker, der færdedes der; vi må stadig bruge vor fantasi og selv forme rammen om disse tørre meddelelser, der findes nu engang ikke andre.

Fra 1407–1408 mærkes det, at den myndige dronning har givet unge kong Erik friere hænder end før: han var da i 1407 – den 15. juli – alene på Gurre og bekræftede en gave, som dronning Margrete havde benådet Esrom Kloster med. Da var atter hr. Folmer Jacobsøn af slægten Lunge høvedsmand over borgen og dens gods, det viser hans underskrift – og han levede endnu i 1411. Af brevet skal citeres et lille stykke; nu er det tidspunkt kommet, da man begynder at skrive dokumenter på modersmålet – ganske vist et underligt dansk – i stedet for på det evindelige latin: »Vij Erych, meth gutz nothe Danmarks, Swerighes, Norghes, Wændes och Godis koningh oc hærtygh j Pommeren« kundgøre og kende med dette vort aabne Brev, at

vi stadfæste og fuldbyrde alle Grene, Stykker og Artikler, som røre eller lyde over dette efterskrevne Gods, som er – –, som vor kære Frue og Moder, Dronning Margrete givet haver til Esroms Kloster« o. s. v. »Givet paa vort Slot Gorwæ«.« – Og det følgende år, 1408, omtales i et dokument de penge, »vi« – der nævnes nogle navne – »laante vor naadige Herre (kong Erik) i Fjor paa Gurre (wi lænte war nathige Herre ifiord uppa Gorwæ).

Et ellers ligegyldigt brev giver os navnet på en ny slotshøvedsmand, det er Peder Truelsen, som deri skriver – atter på latin – »Omnibus presens scriptum cernentibus Petrus Trugilli de Husumæ, armiger et capitaneus castri Gurwæ salutem in domino« – d. v. s. »Jeg, Peder Truelsen af Husum, Væbner og Høvedsmand paa Borgen Gurre sender alle, der ser nærværende Skrivelse, Hilsen i Herren«.

Kong Erik af Pommern (1412–1439) boede, som vi har set, ofte på Gurre og betragtede borgen i den grad som sit kongesæde, at han slog sølvmønt der, en ære, som ellers var forbeholdt købstæderne. Der blev præget en stor række af de såkaldte »Grosser«. Den latinske indskrift lyder således: ERICVS D(E)I GR(aci)A REX D. S. N. – og på den anden side: MONETA CASTRI GORGE – Og det betyder: »Erik, af Guds nåde Danmarks, Sveriges og Norges konge« med en krone i midten. »Mønt fra borgen Gurre« rundt om et stort E (Erik). – Mønten er tynd som et stykke tegnepapir og kaldtes senere en »Hvid« (f. eks. han ejer ikke en hvid).

Men som kongen herved havde kastet glans over Gurre, forringede han senere dets betydning. Ude ved sundet byggede han nemlig, hvor Kronborg nu ligger, et slot, »Ørekrog«, hvorfra der skulle kræves told af de forbisejlende skibe, en helt ny og indbringende foranstaltning, og det slot og byen derved, Helsingør, kælede han for, så da toldstedet var færdigt, fratog han Gurre slot de herreder, det styrede og havde indtægt af, og lagde dem under »Ørekrog«. Så nu – ind i 1420'erne var borgens korte glanstid forbi.

Nye høvedsmænd

Der er nu også i kilderne et stort spring, inden borgen igen nævnes; først under 1441 ser vi lige dens navn anført. Erik af Pommerns efterfølger, *Christopher af Bajern,* yndede også Helsingør og stiftede et dominikanerkloster der i byen, Sct. Nicolai Kloster, og stiftelsesbrevet ender med disse ord: »Thi forbyde vi alle Fogeder og Embedsmænd, hvorsomhelst de ere, og særdeles paa »Krogen« (Ørekrog) og paa *Gurgæ,* ej hindre eller hindre lade

fornævnte Brødre under vor kongelige Hævn og Vrede.« Embedsmanden på Gurre navngives ikke. – En hel del år efter, i 1458, under kong *Christian den Første,* kommer ligesom tilfældigt en høvedsmands navn frem, det er, da et markskel blev draget, da skrev »*Gotzske Barsebeck,* høuitzman paa Gwrfhø« under med de andre dannemænd. Denne mand var vist oprindelig holstener; der ligger en landsby ved navn Barsebech nær ved Kiel.

I 1460 er en *Johan Oxe* høvedsmand her, det ser vi på et dokument; Johan Oxe, der skrev sig til Torsø i Skaane, havde både Gurre, Krogen og Søborg slot under sig på én gang. Han blev senere hofmester hos Christian den Førstes dronning, Dorothea, og var med hende, da hun i 1488 drog til Rom og hentede vigtige dokumenter hjem angående Københavns Universitet. Mens han var her på Gurre, levede hans hustru, Birgitte Bondesdatter Thott endnu. – Senere viser han sig atter som høvedsmand på Gurre. I mellemtiden havde han haft anden offentlig gerning; i 1468 f. eks. nævnes han som kongens kammermester, »camerarius«. Efter sin første hustrus død giftede han sig med Elsebe Hartvigsdatter.

Godske Barsebæk nævnes ligesom Johan Oxe i et dokument fra år 1466, som fremsætter en erklæring om høvedsmændenes embedsmagt, nu, slottet har mistet sin egentlige betydning:

»Alle Mænd, der ser eller hører dette Brev oplæst, hilser vi, Keldh Nielssøn, Høvedsmand paa Hansborg (er det Haderslevhus?) (og flere) evindelig med vor Herre! Gøre vi vitterligt for alle nærværende og kommende med dette vort aabne Brev, at Aar efter Guds Byrd (efter Jesu fødsel) 1466, den anden mandag efter Paaske, vi alle tilsammen vare i Lykkesholms kapel(?) efter vor naadige Herre, højbaarne Fyrste Kong Christians Befaling og Skrivelse til os, at vi skulde granske og udlede i Sandhed, om nogen af dem, der har haft vort Slot Gorwæ før vor elskede Mand og Tjener Gosk Barsbek har afsagt blodige Domme (dødsdomme) paa Lykkesholm eller Gurre over nogen anden mands Tjenere end over dem, som tjener Gurre eller hører dertil; siden den Tid Lenet og Herrederne lagdes fra Gurre og indtil Krogen, da haver ingen af dem, der haver haft Gurre afsagt saadanne Domme uden over sine egne Tjenere, dog sagdes Fogden paa Krogen eller hans visse Bud til, naar saadant skulde ske, saa at han eller hans Bud kunde være hos, thi det (Gurre) ligger i Lyngeherred, som ligger under Krogen. Dette beviste Hr. Johan Oxe med et Tingsvidne af Tryherredsting og med et andet Tingsvidne af Helsingør Byting, udsagt af gamle Oldinge. Endvidere vidnede disse her nævnte 13 Dannemænd, som var gamle Oldinge, at det var saa i Sandhed, som det staar i Tingsvidnerne. – Og vidnede de

ydermere, at det var dem fuldt vitterligt, Gosk Barsebek har fordelt sine egne Tjenere, som han haver haft Sag imod, til Tryherredsting, og de, som have haft Gurre før ham, siden Lenet lagdes under Krogen, har og gjort paa samme Maade – – «

Før dette tidspunkt har høvedsmændene på Gurre altså på egen hånd dømt deres syndefulde undermænd, bønder og svende, til døden og ladet dommen udføre, en stor magt lagt i en enkelt mands hånd!

I 1470 var Godske som sagt på ny Gurres høvedsmand, men da er det også sidste år, vi møder ham som sådan, og i 1487, ved vi, var han død.

Efter denne holstener fik Gurre en mand fra den anden side sundet, fra Hallen, til høvedsmand, det var *Torbern Arvidsøn.* Han lod sit navn skrive på et gavebrev, der med ham og flere blev opsat på Esrom Kloster, der kaldtes han »Torbern Arwitson pa Gwrfwe aff wapn« (væbner). Mange gange var han på Esrom i samme ærinde: hans navn var nok værd at have med som underskriver, han var jo en kendt og anset mand. Således ser vi på et mageskifte af 25. maj 1495 mellem klosteret og den kendte Povel Laxman »Torbern, howetzman paa Gwrffue af wapn, datum in monasterio (herreklosteret) Esrom«, og 25. januar 1496 på et brev om en gård i Helsingør står der bl. a.: »Til ydermere Vidnesbyrd og bedre Sikkerhed da beder jeg, Per Bjørn, hæderlig Dannemand Niels Bjørnssøn udi Stenholt (Stennoltæ), min kære Husfrues Fader, at han hænger sit Segl neden under dette mit aabne Brev, thi jeg selv ej haver Segl (»thij iegh sælffwer æy haffuer indseygle«) med flere gode Dannemænds Segl som »Thorbern Arffwitsøn, høffwetzman pa Gurffwe.« – Givet i Esrom Kloster.« Nogle steder ser man også hans navn stavet på anden måde: »Torbiørn, Thorbern Arwessøn, Torbern aff Gwrffwe« (1497).

Fra disse år, hvor Gurre ganske vist havde mistet sin magtstilling, men dog var en selvstændig borg, ligger fra 1496 et »pappirs breff mellum Gurffue skouff oc krogtzens skouff«, som i og for sig er uden interesse, men dog viser, at de to godser havde hver sin styrelse; men det går op og ned; i 1511 ses Jochim Brockenhuus nævnet som lensmand på Krogen og Gurre, men i 1523 siges der i en fortegnelse over danske len: »Gwrffue hafuer Oluf Daa af Ravnstrup i pant oc forlenning«, han har det altså alene, og i 1526 (27. september) fik en holstener, den berømte general under Grevefejden, Johan Rantzow, et brev på at være herre over »Krogen – som han før havde – og Gorffuæ med de Herreder og Len, dertil ligge, frit og kvit, dog saa, at han skal gøre deraf tilbørlig Tjeneste, naar hannem tilsiges.«

Nu kom den onde Grevefejdes tid, da den røde hane galede over så mangt

et gammelt slot; der er dem, der mener, at Gurre da er blevet brændt enten af bønderne – slotsherren var jo deres fødte fjende, han var feltherre over Christian den Tredjes tropper, og de kæmpede for bondevennen, den gamle kong Christian den Anden – eller af borgerne i Helsingør. Lybækkernes fører, grev Christopher, overgav nemlig købstæderne de rigets og adelens godser og gårde, der lå i en mils afstand fra dem; der kan da have været en lejlighed for de adelsfjendske helsingørmænd til at vise, hvem de holdt med. Der er i tårnets bund fundet fem tønder trækul (eg), som kunne være rester af de brændte egebjælker fra de øvre stokværk.

Men den forklaring på, at slottet gled ud af de levendes tal, er ikke nødvendig. – Efter Frederik den Førstes død, før der endnu var valgt nogen ny konge, tog rigsrådet Gurre fra Johan Rantzau og overlod det for andet gods til Roskilde-bispen, den fra reformationskampene bekendte Joachim Rønnov (1534). *De høje adelsmænd udstedte et brev herom,* der viser, at borgen nu var så forfalden, at blev der ikke sørget for den, skulle den nok selv besørge sit sammenbrud:

»Vi efterskrevne Tyge Krabbe, Danmarks Riges Marsk og Høvedsmand paa Helsingborg, Hans Bille, Høvedsmand paa Skjoldenæs, Mathias Bille (Byllie) til Tureby, Holger Ulfstand (»Welffztandt«), Høvedsmand paa Laholm, alle Riddere og Rigsraader, gør alle vitterligt med dette vort aabne Brev, at, eftersom nogle af Rigsraadene fra Sjælland og Skaane, som nu Søndagen efter Midfaste forsamlede var, undede, samtykkede og bevilgede værdige Herre med Gud, Hr. Joachim Rønnov, udvalgt Biskop til Roskilde og hans Naades Arvinger Gwrræ og det Gods, som nu ligger til Gurre, for fyldestgørende Vederlag til Kronen, dog med saadant Vilkaar, at alle Rigsraaderne vil samtykke og bevilge det med os. Saa har vi været her (på Gurre) udi Dag efter vore Medbrødres Begæring og Befaling forsamlet og grandgiveligen overvejet og beset Skov, Mark og Fiskevand, ligeledes lagt al vis Rente, som er Korn, Smør, Penge, Svin, Lam, Gæs og Høns. Ligeledes haver vi og set Avlen og Fiskevandet for en Læst Korn (ɔ: som svarer til en læst korn), og beløber sig den Rente udi Hartkorn med Avlen og Fiskevandet til 4 Læster og 13 Skæpper Korn og 4 Fjerdinger Smør, Pengerenten til 16 lødige Mark og 3 Penninge paa nær ½ Skilling. Udi disse Penge er indregnet Svin, Lam, Gæs og Høns, hvert Svin regnet for 4 Skilling, Gaasen 1 Skilling, 2 Høns for 1 Skilling, og har vi sat alle Skovene, som der tilligger, for 500 Svin at fede, naar der er Olden. – Haver vi og beset *Bygningen* for forskrevne Gurre, da er det forfaldent, saa at alle Spærene paa Taarnene er affaldne; Hvælvingerne i Taarnene er fordærvede, og megen

af Muren er nederfalden, og det store Taarn er revnet, saa at det skal nedtages. Vi kan ikke sætte Bygning paa forskrevne Gurre (i stand?), førend menige Danmarks Riges Raad kommer tilsammen, hvorledes saa den gode Herre (biskoppen) sig derom med dennem forlige kan. Skrevet udi Lykkesholm(?) første Søndag efter Paaske 1534.«

Den ulykkelige roskildebisp, den eneste af de katolske biskopper, som ved reformationen ikke lod sig tvinge til at svigte sin tro og derfor sad i fængsel resten af sit liv, men som nu var privat herre over Gurre med godstilliggende, fik kun i kort til lov til at nyde den ejer-bevidsthed. Således, som der efter beskrivelsen så ud på borgen, købte han den naturligvis ikke for at bruge den som bolig, men for at nyde overskuddet af borgens indtægter. – Landet lå i krig, den lybske hærs fører, grev Christopher af Oldenburg, behøvede kun over for bispen at ytre et ord, og »han (bispen) veg fra Gurffve Slot og Len, som Hans Naade (biskoppen) i Værge og Hans Naades Arvinger til Eje havde«. – Der siges, at han for Gurre købte sig sin Roskildebispestol af grev Christopher.

Straks efter Christian den Tredjes sejr i 1536 fik hans sejrende Feltherre, Rantzau, atter sine len, Krogen og Gurre. Om slottet da stod så faldefærdigt, som da der i 1534 blev taget syn på det, om det var restaureret, eller det var brændt, forlyder der intet om. – Det var ikke Rantzaus mening at bebo den skumle borg, da han tillige havde Krogen ved det skønne sund at bebo; han ville kun være herre over egnen. – Vi træffer ikke flere dokumenter, der er dateret »Gurre«. I øvrigt beholdt han kun til 1537 sine len; da byttede han dem bort mod andet gods, der gav rigere indtægter; hos den taknemmelige konge kunne han nu efter sejren opnå alt, hvad han ønskede.

Men der har da i det mindste boet en kongelig jæger der, og kongen har vel nok benyttet den smule bolig, der var, til jagtbolig. Vi har en skrivelse fra den tid, som viser, at kongen har yndet jagten i vor egn; en af kongens lensmænd på Krogen skriver til ham: »Værdiges Eders Naades Kongelige Majestæt at vide, at jeg haver sendt til Gurre 14 Urhaner og Urhøner og vil endnu gøre min yderste Flid dertil at lade fange det, mest muligt er, og forskikke did.«

Borgen synker i grus

Nu, da Gurre som borg og bolig betragtet er ude af sagaen, er det blot tilintetgørelsesarbejdet og mindeordene om, hvad her engang var, der står tilbage at dvæle ved. Når den lille landsby Gurre ikke støttede sig til borgen, havde den ingen betydning; den fortjente ikke mere at betragtes som et knudepunkt, hvortil man rundt om fra søgte hen, f. eks. for at holde marked. I 1562 udsendte da også kong Frederik den Anden en ordre om at flytte markederne til det ny slot, Frederiksborg:

»Wii Frederich then Anden etc. Giører alle witterligtt, Att wi ere komne wdj forfaringe (til kundskab om), huorledis att her til haffuer werit holden nogen marcheder i thenne Egn, som er ved – – Gurffue, Ebbeloltt, Esserom (o. s. v.), huilcke marcheder wij her effter icke wille att schulle staa paa nogen aff forskrevne steder, Men att the effter thenne dag schulle holdis wed wortt Slott Frederichsborg.«

I året 1568 (2. febr.) gav kongen tilladelse til en tolder i Helsingør, der sikkert må have gjort ham mange og store tjenester; han får da, som senere skal ses, mange gunstbevisninger – til at fiske med ruser og andre smågarn i de to bække, der løb fra Gurre sø mod syd om Horserød. Herlighederne fordeltes, og få år efter var Gurre borg kun en stenbunke, hvorfra man kunne tage sten til sine skorstene. – Vi har ondt ved at forstå en sådan mangel på pietet, men der hører en gennem mangfoldig art af kundskabsindpodning fostret kærlig til det gamle og skønne til, for at pietet skal kunne trives. Når Colosseum i Rom, det sted, hvor martyrerne erobrede sjæle for kristendommen, i over 8 hundrede år blev overladt byggelystne folk, så de brød ned og bortkørte alt det materiale, hvormed der blev bygget i byen, så må det ikke undre os, at Frederik II kunne skrive et brev som dette til Johan Taube:

»Vor Gunst tilforn! Vid, eftersom du underdanigst er begærende at maatte bryde nogle Sten ved Søborg eller Gurre til Skorstenene i dit Hus i Helsingør, da er vi naadig tilfreds med, at du paa forskrevne Steder maa lade bryde saa mange Sten, som du dertil behøver, dog at du ikke vores og Kronens Bønder enten med samme Sten at age eller bryde besværer, men selv det bekoster, hvilket vi dig herpa naadigst ikke forholde kunde.« Givet i Sorø (Actum Soer) 1. Novembris 1577.«

I stedet for gurreborgen blev der bygget en gård, hvor slottets og skovens navn blev erindret, idet den blev kaldet »Gurrevang«. Den lå som mange nærliggende gårde under lensmanden på Krogen, der nu var omdøbt til

»Kronborg«. Den 17. januar 1588 sendtes der brev til »Gert Randtzow, at han aarlig gør Kongen Regnskab for Avlen og Affødningen til de Gaarde i Lenet, som Kongen selv lader bruge, nemlig Esserom, Hørsholm, Thegelstrup (Teglstrup), Lundegaard og Gurrevang«. Den samme besked fik en ny lensmand i 1593 Steen Matessen; i brevet til ham kaldtes den »Gourfvevong« – jo flere bogstaver, man da kunne putte ind i et ord, jo finere så det ud – og jo mere fik skriveren for sit arbejde.

Dette rov af sten fra den gamle borg, må man ikke tro, indskrænkede sig til dette tilfælde; nej, det fortsatte år efter år ned mod vor tid. – I 1839 erindrede endnu gamle folk i omegnen af Gurre, at den bonde, der om ved 1790 havde Slotsgaarden og Slotsbakken i fæste, ikke blot selv opgravede og afbrød en mængde mursten både der og på engene til salg i Helsingør – man må erindre, at fremstilling af mursten var dyr; der gik en masse brænde til, men at han endog gav sine tjenestefolk det i løn, at de på hellige dage, når de ikke arbejdede for ham, med hakker og spader optog sten, som de solgte. – Samtidig fortalte historikeren Becker, at en stor del af slottets levninger var brugte til at opbygge de nærliggende lystgårde.

Ved midten af det 17. århundrede er der kun sørgelige levninger tilbage af den gamle, sagnrige kongeborg, men der lå dog synlige rester. – I 1652 skrev en forfatter (Wolf), at der lå »det gamle forstyrrede og øde Slot Gurre, hvor Valdemar døde«. Et par år efter, i 1656, kommer en anden skribent, Arent Berntsen, der forbi og skrev, at det er »et gammelt, ruineret Slot«; men der var dog altså noget af slottet at se. I skoven deromkring voksede en mængde store, gamle træer, som kunne bruges til gavntømmer. I 1662 skrev kong Frederik III til kommandanten på Kronborg, Ejler Holck, under hvem Tikøb sogn jo hørte – hans navn stod tidligere på stolene i Tikøb kirke –: »vider, at vi naadigst tilfreds er, at os elskelige Obrist Russe maa af »Gorre-Wang« og til Stranden udføre det omtalte Tømmer paa den Vej, som han selv dertil vil lade gøre.«

Resen, der i 1677 skrev en vidtløftig, illustreret landebeskrivelse, som han kaldte »Atlas«, har kun de få ord om den gamle borg: »Ved Søborg er der Spor efter Slottet Gurre (»Gurøe« kalder han det), som Kong Valdemar af Danmark skal have opført.«

Altså, skridt for skridt synker borgen i grus, dækkes af støv og jord, overgroes af græs og træer, bliver til en banke, hvorfra man har en køn udsigt, og til sidst aner ingen, hvad der skjuler sig dernede i højen.

Provst Garboe beretter om Gurre

Resens Atlas havde kun været håndskrevet – som det er den dag i dag – men omkring 1740 fattede biskop Erik Pontoppidan den plan at indsamle stof fra stedkendte mænd til en ny landebeskrivelse, »Danske Atlas«, som også senere blev skrevet og trykt. Rektor Jessen i Frederiksborg, hans hjælper heroppe budsendte præsterne om hver fra deres sogn at sende en beskrivelse af, hvad mærkeligt det rummede.

Tikøb sogn havde just da en udmærket præst, *mag. Rasmus Garboe,* hvem vi senere skal læse meget om, han indberettede i 1743 bl. a. følgende om Gurre. – Hans øvrige sogneberetninger kommer siden på deres rette plads:

»Ved Gurreby i Lynge-Kronborg Herred, Tikiøb Sogn, og tæt ved den gamle Kongevei findes endnu en stor Jordhøi, hvor det gamle Kong Valdemars Gurreslot skal have staaet, og hvor al Naturens Herlighed ligesom synes at være concentreret; da af Stædet sees intet andet allevegne omkring end Vand, schov og Marck. Paa den nordre Side har Høien den store Gurresø, paa den søndre Side den mindre, og i Stedet har i forrige Tider overalt været omringet af Vand, saasom der endnu baade paa østre og vestre Side ere side Marcker og Enge; desaarsag har der ogsaa været en Vindebro over Graven til Slottet, hvis Egepæle, der ere neddrevne 1½ Alen dybt i Jorden, endnu ere til Syne; og udenfor denne Træbro findes fremdeles en lang Stenbro, som uden Tvivl er anlagt i samme Konges Tid og har udgiort en Deel af hans gamle Kongevei igiennem Siælland, og paa hvilken man den Tid igiennem begge Vandene ved begge Sider havde Indkiørsel til Slottet. – Naar man over foranomtalte Træbro stiger op paa Gurrehøi, hvor Slottet fordum har staaet, og som i Circumference (omkreds) nedenom har en Størrelse af 150 Favne (300 m) og er omgivet af en tredobbelt Mur, den ene nemlig nedentil, hvoraf endnu findes Rudera (levninger) ud imod den lille Sø, den anden (Mur) derimod paa i en Circumference af 96 Favne (192 m) og den tredie (Mur) øverst, 60 Favne (120 m) i omkreds, saa finder man ovenpaa Høien selv en aflang Dal i en Omkreds af 22 Favne (44 m) og af en 3 Alen (2 m) Dybde, hvori man opdager en Deel Rudera af Steen, og hvor formodentlig Slottets Kiælder fordum har været. Nu ere derimod paa Høien adskillige smukke Træer af Ask og vilde Kirsebær opvoxne, i hvis Skygge man hviler, så at, om endogsaa Stedet har mistet sin forrige Bygning, saa har det dog ikke mistet sin forrige Ynde og Deilighed.

Til Slottet hørte desuden tilforn en Kirke, som laa, hvor Bondebyen Gurre nu ligger, samt en Kirkegaard, hvis Rudera endnu ere kiendelig til syne i en Omkreds af 90 Favne (180 m) og indringet med store Kampesten, som paa sine Steder ere ganske tæt sammenklinede med Kalk, men paa hvis østre Side mellem Grundstenene er en lille Aabning og uden for samme en Plads af 43 Favnes (86 m) Distance, som ligeledes er indringet med en lignende Grundvold, der endnu paa et Sted staar en Alen høit over Iorden; i Grunden ligger megen Kalk samt Stykker af Muur- og Tagsteene, men intet synligt Kiendetegn til nogen egentlig Grav; og ligger dette Sted 350 Skridt Sydøst for Slottet. 250 Skridt fra dette Sted laa fremdeles en kongelig Stald, Nat-Stalden kaldet, sydvest for Slottet i Gorre-Huus-Vang og synes at have udgiort tvende aflange Dale(?), den ene i Circumference af 54 Favne (108 m) og den anden af 57 Favne (114 m); de forbindes indbyrdes ved en lille Gang, 12 Alen (8 m) lang, som tilligemed Dalene er omringet med en Vold af en fuldkommen Karls Højde (godt og vel mandshøjde) uden paa den Kant imod Slottet til, hvor den er jævn; imidlertid findes der i samme Indhegning ingen Tegn til Bygning, saasom Steen eller sligt, men i en Ager lidt derfra er opgravet en heel Deel Teglsteen, som laae i Jorden saa jævnt som i et Gulv. Nordvest for Slotshøien, i den saakaldte Gurrevang paa hin Side Søen, men dog lige ved Søens Bred, er derimod et andet Sted, kaldet Teglovnen, hvor en Plads af 25 Favnes (50 m's) Omkreds kiendes at være indringet med en Grundvold af store Kampesteen undtagen paa den Side mod Søen til, hvor der er et lille Stykke aabent; inden for denne Grundvold ligge nogle Snese Læs Teglsteensstumper som og en Deel heele Teglsteen, som ere af en bedre Bonitet og massivere Størrelse end de, der nu forarbeides, og er derfra Tid til anden mangfoldige Læs bortførte til andre Steder; ligeledes er Jorden deromkring i en Distance af 60 Favne (120 m) ganske fuld af Teglsteensstumper og paa sine Steder noget, som er ligt vores Kalk, men meste Parten haardt som en Steen (Mørtel?). Nordøst for Slotshøien i Søbredden af Gorrebyes Vang skal dernæst den kongelige Hauge have ligget, og findes der nogle lange Stykker Iord, afdeelte ligesom smaae Agre, hvilke endnu kaldes Urtebedene og have et Omfang af 280 Favne (560 m). Endelig gaar der fra Gorrebye til Reerstrup en Grøft paa en halv Miils Længde, som endnu af alle kaldes Kong Valdemars Grøft, og som tilforn indelukkede en Plads for Kongens Heste, der endnu kaldes Hestehauge eller Rosenlunden« (Ros = Hest).

Den lærde tids historiske forfattere har hver sit at bemærke om det gamle slot og dets omegn. Således ytrer Hofman i 1761: »I Vangen gik ogsaa en

Aa omkring i Bugter, hvoraf er kommet det Ordsprog: »Det gaar ud og ind som Kong Valdemars Rumpe« (forfatteren af denne bog har endnu hørt dette ordsprog i egnen, kun i en noget plumpere form), hvorfor ogsaa Porten (leddet) til Vangen endnu kaldes »Rumpeporten«. – Langebek skriver i 1774: »Hestevangen kaldes formedels dens mange Bugter »Rumpevang«, men maaske kommer det af Rumpevand »Bagvand« ved en af Valdemar maaske paa Stedet anlagt Vandmølle. og Egnen har en ganske ejendommelig Natur: der er Lyngheder, vilde Kirsebærtræer, ja! endogsaa Tyltebærbuske. – Gorre Sø, som er bekiendt for de ypperligste Gieder (gedder) i Siælland, er ogsaa den angenemeste og behageligste i det hele Land; den er ganske med Skov omgivet, og af den speilklare Flade hæve sig to artige, skovbevoxne Øer. – Fra Gorre Slotshøi selv, som nu med Træer er bevoxet, har man en ypperlig Udsigt over Søen og Skoven.«

Og den på så mange videnskabsfelter lærde Pontoppidan finder, at »Egnen er, hvad Françosen kalder un lieu enchanté« (et fortryllende sted).

Disse lærde mænd savner ikke blik for stedets blide ynde, der var vågnet sans for landskabsskønhed, og historisk interesse havde de jo i rigeligt mon, men først i det 19. århundrede, efter at den romantiske digtning havde vakt sværmeriet, kom der poesi med i betragtningen af den gamle borg og dens begravede rester. – Molbech foretager sine »Ungdomsvandringer« og dvæler ved Gurre. »Her er den romantiske, dejlige Egn, hvor Valdemar nød sin Yndlingslyst, Jagten, i de tætte Skove, der ganske omgive den skjulte, hemmelige Sø, og hvor han i sin Tovelilles Arme glemte Kongelivets Glimmer og Byrder. Det heles stille, eensomme Skiønhed har et stærkt romantisk Anstrøg.«

Ruinerne udgraves

Nu vågnede atter interessen for Gurre borg, da historiesværmeriet havde fået den romantiske glans over sig, og forskning og digtning gik hånd i hånd. – I 1817 lod kammerherre von der Maase grave; han fik brudt et hul i ringmuren mod øst, og man fandt da i fylden indenfor takker og ben, glaserede fliser o. s. v. Det blev da antaget, at den fyld var lagt der i middelalderen for at højne forsvarernes stilling over for de udenfor værende angribere; det, at murstenene indvendig så så nye ud, bestyrkede den antagelse, mente man.

Det blev ikke til noget alvorligt med den udgravning; men i 1831 blev der taget fat på ny.

Sophus Magnus Bjørnsen, der var født i 1790, var fra 1829 skovrider på »Valdemarslund«. Han købte i 1832 »Slotsgaarden i Gurreby«, som ruinen kaldtes, sammen med engen derved og gravede sig fra vestsiden ind til kernetårnet. Det var et stort arbejde, han af pure interesse præsterede; i de fire første år, han arbejdede der, lod han bortkøre en ti tusinde læs fyld; så kunne man først se, hvad højen havde skjult. Af kongens kasse fik han en elendig lille støtte, Bjørnsen måtte selv betale det meste, men han gjorde sit arbejde færdigt, så vidt han forstod det. Det var med fuld ret, der foran ruinen ved den gamle og nuværende slotsindgang blev sat ham en mindesten, hvorpå der står:

»Lad Oldtidsmindet, du har holdt i Ære,
dit Minde om et daadrigt Liv nu bære«.

Kun skulle der have stået »Fortidsmindet«, om man ville have udtrykt sig historisk om udgravningen af en historisk kendt slotstomt.

Mens udgravningen stod på, skrev historikerne Vedel-Simonsen og Kall-Rasmussen artikler i historiske tidsskrifter og fandt frem, hvad vore gamle dokumenter fortæller om borgens historie, men da skovrideren i 1857 var død, forfaldt ruinen atter og dækkedes på ny af jord og vegetation. – Først helt op mod vor tid kom der et samarbejde i stand mellem ejeren, godsejer Tutein og Nationalmuseet, alt blev igen afdækket og grundigt undersøgt i årene 1893-96 og sat i den stand, som det nu står i.

Men selv om det sidste arbejde stadig stod tilbage, lod der sig med mangelfuldt kendskab til det faktiske digte og drømme på denne skønne plet jord, ved disse røde mure.

Sidder man hen mod aften ved indgangen til borgen ved den gamle kæmpe af en pil, der vel har sine 300 år bag sin dybt rynkede bark, mens den kommende nattevind rasler med dens grågrønne løv, sidder man der med de gamle sange i sit minde, dem, vi alle er opvoksede med fra vor ungdom, og det mørkner, mens den ædruelige forskning, der er sagnets fjende og ligesom den skinsyge dronning Helvig fjerner Tove fra os, slumrer ind, da føler man ret – man kan slet ikke undgå det– tungsindets poesi: Fantasien bygger selv borgen op, rejser murene med de små glughuller og de spidse bjælketage, og da vender den svundne tid tilbage, da hornet klang derinde i Gurre skov, hvor kong Volmer jagede. Hvordan var det, Carsten Hauch digtede:

Foran flygted' Hjort og Raa,
vilden Daa og letten Hare,
baarne som paa Vinger snare
mellem Nattens Skyer graa.
Allerforrest saa man ile
høj og bleg en saaret Hind,
truffen alt af mange Pile
skælved' den i Nattens Vind.
– Tit sagde de Bønder, naar sammen de gik,
og Talen sig saa kunde føje,
at naar man betragtede Hindens Blik,
da ligned' det Helvigs Øje.

En blid sommeraften er her scenen for den rødeste kærlighed her i den yndigste natur. Og tyst, øde og ensomt er det sted, hvor der engang lød djærv latter og livsfro tale.

Men kom her i regn og storm, da drømmer man ikke om Gurresangens kælne hyrde, ikke om sagnets smægtende skyggekonge. Da rider kong Volmer højt til hest, den snilde drot, der sankede Danmarks splittede rige sammen, ved list og ved vold, den kraftige mand, hvis kærlighed også sprængte alle bånd, thi han »lovede dem baade«.

Sognet efter reformationen

Grevefejden var gået over landet som et uvejr, som et jordskælv. Mange partier, hjemlige og fremmede hære, mange kongsemner kæmpede i de tre år (1534-35-36) mod hinanden, ødelagde derved landet og sled sig selv op. Alle gamle skikke og institutioner blev væltede omkuld. Den sejrende konge, Christian den Tredje, og hans holstenere kunne efter deres eget tykke skalte og valte med alt, gejstligt og verdsligt, og det gjorde de. Almuen, mest bønderne, tabte under krigen og den senere omvæltning; særlig sjællænderne var åreladt for blod og penge, bonden sank da ned i fuldstændig magtesløshed, som bragte almindelig nedgang med sig. Den katolske kirke blev slået helt ud af spillet, den var ved kongens sejr dødsdømt. Adelen vandt nok noget, en del gods, men politisk tabte den, i al fald i den første tid. De egentlige sejrherrer var holstenerne: den næsten helt tyske Christian den Tredje og hans tyske rådgivere, først og fremmest feltherren, Johan Rantzau. Ingen kunne nu hindre kongen i at foretage de forandringer, han ønskede, og han foretog mange. Det første, han tog sig for, var at gøre statskup: en fuldstændig revolution fra oven. De katolske biskopper blev fængslet og under stærk vagt sat i hvert sit fangerum på Københavns slot. Hver enkelt mand af rigsrådet blev da kaldt til kongen; den, der ikke lovede kongen sin støtte, blev truet med at blive fængslet. De måtte alle love, »at ingen Bisp herefter kommer til verdsligt eller gejstligt Regimente«. Først, da bisperne skrev under på, at de ville finde sig i den nye ordning, slap de fri. Den eneste, der nægtede at give det løfte, var som sagt Joachim Rønnow; han sad til sin død 1544 i fængsel. Tyske landsknægte blev som en trussel fordelt over hele landet og blev der i mange år.

Så i oktober 1536 samledes der efter tilsigelse på Gammeltorv i København 1200 mænd fra hele landet og hørte på, hvorledes »Menige Rigens Konstitution, Sæt, Skikkelse og Ordinatie« blev oplæst. Først måtte de påhøre en lang straffetale, fordi de ikke straks havde valgt kong Christian den Tredje, men selv havde draget over sig den »elendige Jammer og Krig«. – Så kom det frem, at »alt det gamle Bispegods skal til evig Tid lægges under Kronen til Kongens Bedste«. – Kirkens tiende tog kongen også. – Året efter, på årsdagen for statskuppet, blev kongen kronet og festtalen blev holdt –

på tysk, »for at enhver – Kongen og hans Omgivelser – kunde forstaa den«, som det udtrykkelig blev sagt.

I stedet for bisperne blev der indsat »Superintendenter«, der for resten snart blev kaldt biskopper – som omdannede kirken og gudstjenesten i luthersk ånd. I begyndelsen måtte man mange steder nøjes med de gamle, katolske præster, der kun fik tilhold om at sætte sig ind i den nye lære. – De lutherske agitatorer havde stadig klaget over, at den katolske kirkes rigdom var en umådelig uret mod samfundet; alle de andre stænder havde håbet, at nu, kirkeforholdene var ændrede, skulle de få deres del i den rigdom; men de blev skuffede. Bønderne havde drømt om at få tienden ophævet, men nu måtte de fordele tienden mellem kirken, præsten og kongen i stedet for som før til bispen; oven i købet havde de den ærgrelse at se, at adelen fik tiendefrihed for sine sædegårde; det føltes som en stor uret og satte fjendskab mellem bonde og herremand. Adelen fik sin pekuniære fordel af Reformationen: den fik ret til at kræve det gods tilbage, som dens forfædre havde givet kirken for sjælemesser. Og kongen vandt ved forandringen: han tog alt det klostergods, der ikke gik tilbage til de adelige slægter, der var uddøde, og det var meget. Krongodset blev derved tre gange så stort som før Reformationen, så han nu ejede omtrent halvdelen af rigets jord, mens han før kun havde siddet inde med sjettedelen.

Religiøst set kom Reformationen pludselig og ret uforberedt over vore bønder, mens folk i byerne alt længe før havde valgt den nye kirkeform. På landet er man ikke så snar i vendingen, og der sporedes derude en ikke ringe passiv modstand mod de nye ideer. Almuen blev mange steder ved at vise ærefrygt for helgenbilleder og at ære Jomfru Maria. De nye præster måtte da borttage de gamle billeder og lade kalkmalerierne på hvælvinger og vægge overhvidte. – Hvorledes det gik under kirkeforandringen her i Tikøb sogn, haves der ingen viden om.

De første præster

Måske har man beholdt den gamle præst, hr. *Bent,* der først omtales som kapellan her, og om hvem senere præsten Garboe sagde, at han havde været jubelpræst. d. v. s. havde været 50 år i embede. Hvis det er rigtigt, må han have været her før reformationen, for senere var her en præst, om hvem man i det mindste ved, at han forlod Tikøb i 1577 for at overtage et kald i Skåne, det var hr. *Hans Andersen.* Der er om ham kun grumme lidt at be-

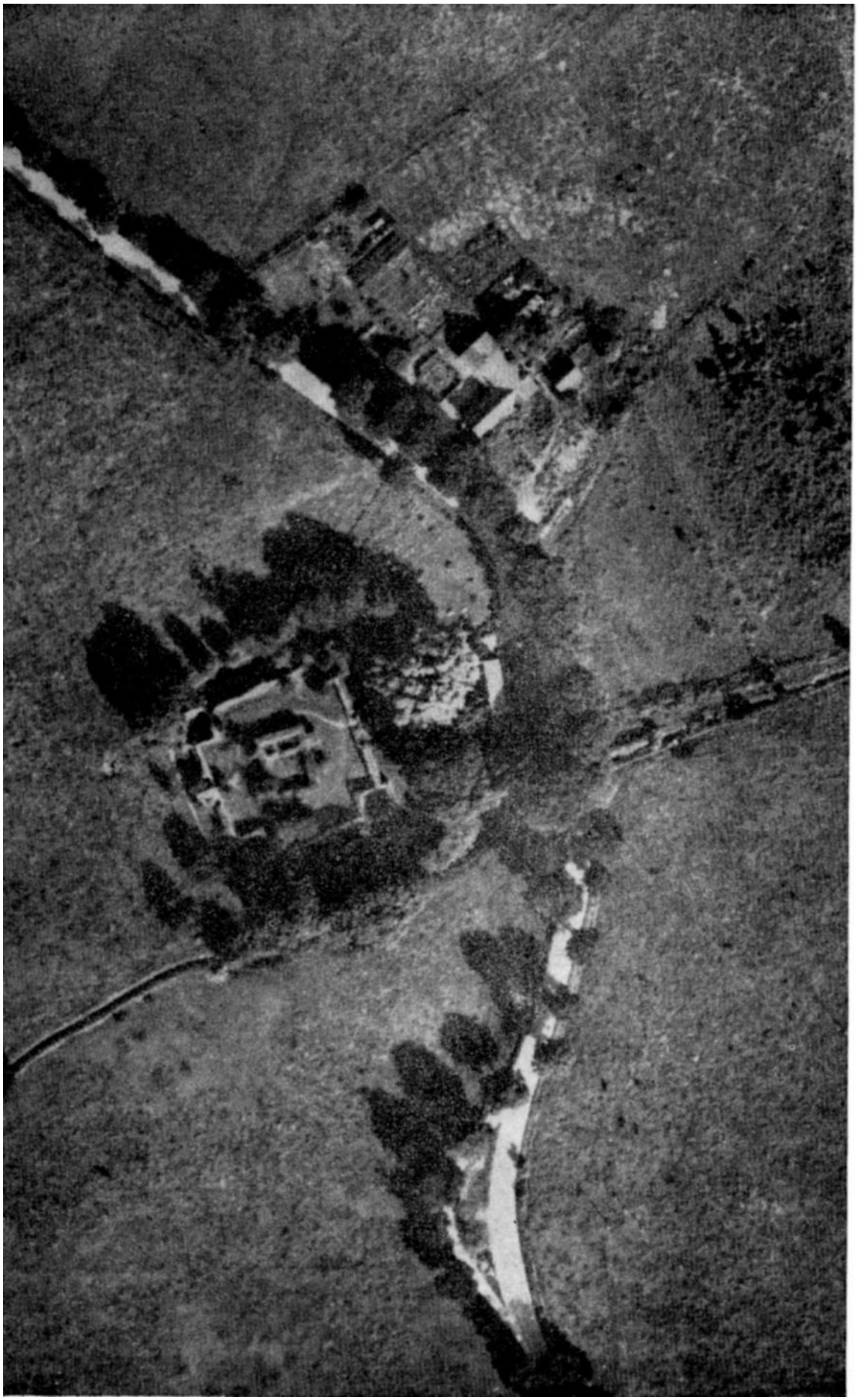

Luftfoto af Gurre Slotruin

rette. I Britisk Museum i London findes en sjælden bog: »Den rette Ordinantz« af 14. juli 1539, prentet i København 1542. I den findes en antegnelse om, at den tilhørte Hans Andersen, sognepræst i Tikøb, »den gav hannem hans gode Ven, Frantz Lauritzen Kongelig Befalingsmand paa Drayholm«. De to mænd kendte hinanden fra den tid, Frantz var borgmester i Helsingør, og han var bekendt som en præsteven. Kongen havde en yndling, der fik hr. Hans Andersens embede, så han i 1577 enten af egen drift eller under tvang søgte til Skåne.

Den præst, der nu i 1577 fik Tikøb kald, var mag. *Peder Johansen (Hansen) Riber,* og han er blevet mere omtalt end de to ukendte forgængere. Som tilnavnet angiver, var han født i Ribe, havde taget sin teologiske eksamen, vistnok i Rostock. Efter hvad universitetsprotokollen der meddeler, studerede han der i 1572; da han tog magistergraden, kaldtes han Petrus Johannis Ripensis. Efter sin hjemkomst til Danmark blev han den 24. marts 1573 udnævnt til rektor ved latinskolen i Frederiksborg. Da han tiltrådte, digtede han et latinsk vers til ære for sin forgænger, der holdt bryllup og drog i præsteembede: »Bryllupssang efter Psalme No. 45, digtet og tilegnet Brudgommen Magister Frantz Nielsen af P. J. R.« – Vi ved, at han har forfattet flere, nu tabte småskrifter, deriblandt en julesang fra 1575. At han har gjort sig elsket og skattet af kong Frederik den Anden, kan vi læse ud af et åbent brev, kongen sendte til nogle skånske menigheder, hvor han ville, mag. Riber skulle være præst og oppebære indtægterne, medens han samtidig kunne holde en kapellan til at forrette præstegerningen. Brevet lyder således:

»Vi Frederik II etc. hilser Eder, menige Bønder og Sognemænd udi Asmundtorp og Tofte Sogne udi Rønnebjerg Herred udi vort Land Skaane med Gud og vor Naade. Vid, at vi kommer i Forfaring, hvorledes Eders Sognepræst, Hr. Jørgen, gøres en gammel og skrøbelig Mand med Tiden, saa at samme Sogne efter hans Død med en anden Præst skal forsørges, hvorfor os elskelige, hæderlige og højlærde Mand, Mester (magister) Peder Hansen Riber, Skolemester udi Skolen her for Slottet, af os underdanigst haver været begærendes, at vi hannem til samme Sogne vil forhjælpe, hvortil vi hannem helst før nogen anden, efterdi han er dertil skikkelig, vil have befordret. Paa det saa alting (altingist) efter Ordinansen kan tilgaa, da beder vi Eder og vil, at I Mester Peder Hansen nu straks vil antage. Og dersom han ikke endnu saa snart kan komme til Sognene for den Tjenestes Skyld, som han haver, da skal han Eder ligevel med en god Kapellan midlertid, indtil

han herfra bliver forlovet (afskediget), forsørge, saa at aldeles intet skal blive forsømt. Datum Frederichsborg den 20. Marts 1575.«

De skånske menigheder havde så hr. Peder Riber i halvtredje år, men så intet til ham. Deraf blev de kede og bad om at få en rigtig præst, de kunne have boende hos sig, og kongen fandt da på at flytte hr. Hans Andersen i Tikøb til Skåne og lade mag. Peder Riber få Tikøb præstekald. Det udtrykte han i et brev af 18. august 1577. Efter den sædvanlige indledning skriver han:

»Vid, eftersom vi for nogen Tid siden har forskrevet til Eder os elskelige, hæderlig og højlærde Mand, Mester Peder Hansen Riber, Skolemester her for Slottet, at I hannem skulde annamme for Eders Sogneherre, og vi hannem ikke kan undvære (omberre) og miste endnu saa snart fra Skolen, og da vi formærkede, at I en Part af Eder hellere ser Sognepræsten boendes hos Eder end Kapellanen, da har vi derfor gjort slig Forandring derpaa, at Mester Peder Hansen skal have Thykiøp Sogn, her udi Sjælland liggendes her for Slottet og derimod afstaa sine Sogne til denne Brevviser (han, der bringer dette brev) os elskelige, hæderlig Mand, Hr. Hans (Andersen), som Tykiøb Sogn havde tilforn. Thi beder vi Eder alle og enhver især strengeligen byder, at I retter Eder efter, Hr. Hans for Eders rette Sjælesørger at annamme og at give hannem Kaldet efter Ordinansens Lydelse.«

Hvor ofte hr. Riber har opholdt sig her i det første år, og om han har prædiket og i det hele taget virket selv eller ved kapellan, vides der intet om. Da kongen skaffede ham til Tikøb, har han vel ment, at han til nød kunne passe begge embeder, som rektor og som præst; allerede i 1576 havde hans høje velynder skaffet ham indtægterne af et vikardømme ved Lunds Domkirke, som han beholdt til sin død, så at kongen i alle måder har sørget godt for den begavede mand. Det blev dog for meget for mag. Peder at farte frem og tilbage; han måtte vælge, og han foretrak da i 1578 at blive i Tikøb præstegård og nedlægge sin rektorstilling. I fem år, ved vi, har han da virket som præst i sognet, men atter droges han bort, han havde store videnskabelige interesser og kunne ikke føle sig tilfreds her ude på landet. Den 24. marts 1583 fik han så et kongeligt brev for, at han måtte bo i København for sine studiers skyld – måske for at være lærer ved universitetet – men stadig beholde sit embede og sin præstegård. Her er brevet:

»Vi, Frederik den Anden etc. gør alle vitterligt, at vi af vor synderlige Gunst og Naade haver undet, bevilget og tilladt, at os elskelige, hæderlig og højlærde Mand, Mester Peder Hansen, Sognepræst til Tikøb Sogn, maa efter hans Vilkaar og Lejlighed herefter blive boendes hos Universitetet udi vor

Købsted Kiøpnehaffen og sig der sammesteds lade sig bruge, efter som Lejligheden kan fordre, og dersom vi hans Tjeneste kunde behøve enten der eller andensteds, skal han sig dertil godvillig lade findes. Og maa og skal han alligevel nyde og beholde Tikøb Sogn med sin Præstegaard, Tiende og anden Præsterente og Rettighed, efter som en Sognepræst deraf bør at have, og han hidtil haft haver. Dog skal han være forpligtet at holde der en god, lærd og skikkelig (dygtig) Person til Kapellan, som af Superintendenten (biskoppen) næst Lensmandens Samtykke dertil kendes skikkelig og duelig, baade i Levned og Lærdom, hvilken skal blive boendes der udi Præstegaarden og gøre Folkene den tilbørlige Tjeneste inden Kirken og uden for den, som det sig bør. Bedendes og bydendes vor Lensmand på vort Slot »Kronneborg«, den, som nu er eller herefter kommendes vorder, at han tilholder Bønderne udi forskrevne Tikøb Sogn, at de forskrevne Kapellan, som til Sognet forordnes og tilskikkes og kendes skikkelig og duelig, annamme og siden have Indseende med, at Sognemændene dennem tilbørlig imod hannem forholde og til gode Rede udgive til Mester Peder og hans Kapellan, hvad Tiende og anden Præsterente og Rettighed de pligtige er med Rette. Actum Koldinghus 24. Marts Anno 1583.«

Mag. Peder Riber har nok vist sig dygtig ved universitetet, han fik da allerede i 1584 atter en forlening på endnu et vikariat i Lund, og endelig den 9. maj 1586 måtte han nedlægge sit embede som sognepræst i Tikøb, da kongen for hans dygtigheds skyld beskikkede ham til at være biskop på Gotland, der jo dengang var en dansk ø. Han blev indviet til sit nye kald af biskop Dr. Povl Madsen i København. Hans formand på Gotland var syg, så mag. Riber måtte overlade ham bispeembedets indtægter, men blev holdt skadesløs på anden måde. Kongen skrev derom til sin gullandske Lensmand:

»Beder vi dig og vil, at du paa vore Vegne der af Slottet lader give og fornøje Mester Peder Hansen, hvad Besolding og Lov vi hannem naadigst har foreskrevet. Desligeste, at du flyer og forskaffer ham der et Hus og Gaard, han kan bo og have hans Værelse og Vaaning udi; 200 Daler og een Læst Korn (22 tdr.).«

Senere fik han 100 daler til. Han skildredes der som en årvågen og virksom mand, der bragte orden og god skik blandt præsteskabet, som lod meget tilbage at ønske. – Den 10. februar 1591 var han til stede i generalkapitlet i Visby og »skød sit Skudsmaal«, d. v. s. forlangte et offentligt vidnesbyrd om sin virksomhed, hvorpå »han ogsaa fik en god Berømmelse«. – Måske ville han søge en anden virksomhed, der var ikke så lysteligt at leve derovre

på den fjerne ø blandt folk, der ikke var lette at tumle. – Han følte sig også syg og drog til København, hvor han døde i 1594. Hans hustru, Dorthe Hansdatter, overlevede ham.

Hr. Hans Ludvigsen Munthe afløste mag. Riber, da han den 9. maj 1586 måtte opgive sit præsteembede i Tikøb sogn. Han var født i Lybæk i 1560 og var altså en ung mand på 26 år, da han kom hertil. Hans fader var købmand og hed Ludvig Munthe – der siges også, at han egentlig hed Mynthe, men at hans søn, vor præst, forandrede stavemåden til Munthe. Moderen var Elsebe Paludan.

Hr. Hans (Johannes) Munthe fik i 1585, 25 år gammel, bestalling på et skolemesterembede i København og giftede sig med Cathrine Arnoldsdatter de Fine; hendes fader, de Fine, var en udlænding ligesom hendes mand; han var kapelmester ved hoffet. Hr. Munthe og hans hustru fik her i Tikøb tre sønner, hvoraf den ene blev en berømt mand, det var Ludvig Hansen Munthe, der blev født 2. august 1593. Da han allerede i 1601 mistede begge sine forældre, blev han opdraget hos slægtninge. Efter sin eksamen påtog han sig stillingen som informator for adelsmanden Otte Lindenows sønner og rejste udenlands med dem. Så blev han landsbypræst i Skåne og derfra hofpræst på Københavns slot hos Christian den Fjerde, og endelig steg han til en biskops værdighed i vort broderland Norge. Som biskop i Bergen virkede han, som det siges, »med Kraft og Dygtighed«. Deroppe ægtede han Ingeborg Friis og havde med hende 15 børn, hvoraf de 12 nåede voksen alder. – Han døde i 1649. Hans datterdattersøn var Ludvig Holberg, der arvede sit fornavn, Ludvig, fra Munthe-slægten, mens navnet Holberg efter al sandsynlighed stammer fra byen Hovlberg i Jylland, hvorfra en mand af slægten skrev sig, den by blev i ældre tid ofte kaldet Holberg. Den store digter erklærer om denne sin stamfader, biskoppen, at han »fordi han satte saa mange Børn i Verden, billigvis kan regnes blandt Norges Patriarker«.

Men vi vender nu tilbage til hans fader, Tikøb-præsten hr. Hans Munthe; han havde været lærer ved hoffet i København. Den udvalgte konge, Christian den Fjerde, havde til lærer Hans Mikkelsen; dennes svoger, mag. Povl Pedersen, var »tugtemester« for den yngre prins, hertug Ulrik, og nu »skulde Johannes (Hans) Munthe være hos hannem og hannem hjælpe Hertugen og de smaa Herremænd at optugte«. Ved kongens nåde fik han så allerede året efter kaldet her i Tikøb sogn, og den kongelige gunst gik fra ham over på hans søn, den senere biskop i Bergen.

Vor præst, hr. Hans Munthe, blev ikke gammel. I 1601 kom pesten vandrende fra Helsingør her til Tikøb og bortrev foruden mange andre på én

gang sognepræsten, hans hustru og en søn. De døde den 5. september. Derom melder den ligsten, der ligger i korets gulv foran knæleskamlen. Oversat fra den latinske indskrift står der at læse:

»For den kæreste Fader, Hr. Johannes (Hans) Munthe fra Lybæk, der døde af Pest den 5. September Anno 1601 i sin Alders 41nde Aar, da han havde været Tjener i denne Kirke i 15 Aar og i det 14de Aar af sit Ægteskab, og for den ømmeste Moder, Cathrine Arnoldsdatter, død 2 Timer efter sin Ægtefælle, og for den kæreste toårige Broder, Johannes Munthe, der blev begravet samme Dag som Forældrene, har de efterlevende Børn i skyldig Kærlighed sat dette Minde 1608. Husk, du skal dø!«

Mens hr. Munthe var præst her, fik kirken nye stolestader af Dilev Holck, lensmanden over Kronborg len, hvorunder Tikøb sogn hørte, og på den anden »mandfolkestol« stod der indskaaret: »Anno 1597, then tiid detlof holck wor høfvidz mand paa Kronneborg, bleve disse stole giordt«. Men de stole findes ikke mere.

Dette er alt, der vides om præsten hr. Munthe, der fik så brat og sørgelig en død. – Noget før og lige i begyndelsen af hr. Munthes præstetid fik Tikøb kirke en ny prædikestol. Den er kun lille, men rigt udskåret. Figurerne er bedre, end de almindeligvis er gjorte. Fire halvkaryatider – bærende skikkelser – med joniske kapitæler omfatter fire felter med dekorationer, hvori er billeder af de fire evangelister. Foroven og forneden er der friser med malede skriftsprog: »Beati qvi avdivnt verbum Dei et cvstodivnt illvd. Luce XI« (Salige er de, som hører Guds ord og bevarer det). – Under evangelistfigurerne står der: »Sic Devs delexit mvndvm, vt filivm svvm vmicenitvm daret vt ommis qvi credit in evm, non pereat, ser habeat vitam alernam« (ɔ: Således elskede Gud verden, at han gav sin søn, den enbårne, at hver den, som tror på ham, ikke skal fortabes, men have det evige liv). På opgangen har rækværket en lille, fritstående, forgyldt løve, som holder et skjold, hvorpå man ser Frederik II.'s og hans dronning Sofies navnetræk med krone over; han glemte aldrig at tage sin elskede Sofies navn med. – På væggen bag præstens plads står: »Attede tibi et doctrinæ. 1 Tim. 4« (agt på dig selv og læren). – Over prædikestolen hænger en smuk baldakin med en fin æggedekoration og tandsnit; i en frise står der et skriftsprog: »Qvi vos avdit, me avdit; qvi vos spernit, me spernit, Lucæ X« (ɔ: Hvem der hører eder, hører mig, hvem der foragter eder, foragter mig) og »Hunc avdite. Matt. XVII«. (Hører denne). Bag præsten ses det danske rigsvåben, som det så ud ud på Frederik II.s tid.

Før vi går videre i præsterækken, vil vi se, hvad der ellers er at fortælle om forholdene her i sognet i dette 16. århundrede, som er så rigt på omdannelser og nydannelser.

Tienden

Da kongen havde fået rådighed over al den megen kongetiende, der gik af hans nyerhvervelser heroppe, anvendte han den, som han fandt for godt. – En borger i Helsingør, Peder Hansen, må have forstrakt kongen med penge, for Sct. Hansdag 1550 fik han Kongelig Majestæts brev på »Hans Majestæts Part af Tienden over al Tykiøping i Liungherret liggende at nyde og beholde i dette nærværende Aar«.

I 1564 (8. juli) har en Helsingør-præst klaget over sine ringe indtægter, og kongen må komme ham til hjælp; da er det atter tienden af Tikøb sogn, hvormed han skal støttes:

»Vi haver af vor synderlig Gunst og Naade undet og tilladt, at Sognepræsten udi vor Købstad Helsingør, os elskelige Hr. Rasmus Reimersen maa herefter aarligen oppebære den Afgift, som os elskelige Frantz Lauritzen giver af vor Part af Tienden af Thykiøb Sogn og den have, nyde, bruge og beholde til hans Underholdning, til saalænge vi anderledes derom tilsigendes vorder.«

Fra den ene borgmester, Frantz Lauritzen – som er omtalt før, gik tiendeopkrævningen og overskuddet i 1567 for en tid over til samtlige magistratsmedlemmer i Helsingør, som et brev af 17. februar fortæller: »Vi, Frederik II. etc. gør alle vitterligt, at vi af vor synderlig Gunst og Naade med dette vort aabne Brev under og tillader, at os elskelige borgmester og Raadmænd udi vor Købsted Helsingør maa herefter aarligen lade oppebære vor og Kronens Part af Tienden af Tikøb Sogn og den have, til saalænge vi derom anderledes tilsigende vorder, dog saaledes, at de aarligen skal give deraf til Sognepræsten udi Helsingør slig Afgift, som deraf bør at gange.« Borgmester Frantz Lauritzen og rådmændene har givet 20 daler årlig i afgift af den tiende, de har haft i forpagtning, det ses af det næste brev. Frantz Lauritzen var forresten mærkelig derved, at han, skønt af borgerlig oprindelse, blev kongens lensmand på Dragsholms slot og over lenet deroppe i Odsherred. I september 1570 blev hans adkomst til tienden, som han nu nød alene, bekræftet ved følgende brev: »Frantz Lauritzen, Foged paa Dragsholm, fik Brev paa Tienden af Tikøb Sogn, dog saaledes, at han skal

give og fornøje Sognepræsten udi Helsingør, den, som nu er, og her efter kommendes vorder, 20 Daler i betimelig Tid og nøjagtig, hvilke 20 Daler Sognepræsten til hans Underholdning undet er, og skal Frantz Lauritzen ikke med ydermere Tynge og Udgifter deraf besværes.«

Frantz Lauritzen har stået højt i kong Frederik II's nåde. I 1575 (d. 8. august), fik han endnu en gang brev på, at han skulle have kongetienden af Tikøb sogn og det på livstid, endogså om pension til hans eventuelle enke skrives der:

»Eftersom os elskelige Jørgen Munck (Lensmanden) for nogen Tid siden paa vore Vegne har bortfæstet til os elskelige Frantz Lauritzen, Foged paa vort Slot Dragsholm, vor og Kronens Part af Tienden af Tikøb Sogn, da har vi af vor synderlige Gunst og Naade undet og tilladt, at Frantz Lauritzen maa og skal aarlig herefter bekomme og lade oppebære denne Tiende af Tikøb Sogn udi hans Livstid, og saa længe han lever. Og dersom hans Hustru, som han nu har – hun hed Bente – hans Død overlevendes vorder, maa og skal hun samme Tiende frit nyde og beholde udi hendes Livstid, og imedens og al den Stund hun sidder udi hendes Enkesæde, dog saaledes, at hun aarlig skal give deraf 20 Daler (»ther aff thinffue daller«) til Sognepræsten udi Helsingør.« – Foruden fogedtitel må Frantz også have båret navn af skriver, for da der i 1590 efter hans død tales om løn til den helsingørske præst, tilføjes der: »og de 20 Dalers Afgift, som Bente Frantz Skrivers (»Bente Frandtz Schriffuers«) giver af Tikøb Sognetiende, som hun haver Kongelig Majestæts Brev paa hendes Livstid.«

Også med *kirketiende* blev der ofte handlet, også den gik fra hånd til hånd. I 1573 blev den udbudt til den højstbydende, tolderen Henrik Mogensøn (han blev senere adlet under navnet Rosenvinge) i Helsingør bad om at få den, og kongen gav ham fortrinet blandt ansøgerne, som hans skrivelse siger: »8. Juli 1573. Haver os elskelige Henrich Mogensøn, Tolder udi vor Købsted Helsingør været begærendes af os at maatte bekomme for Afgift Kirkens Part af Tienden af Tikøb (»aff tykiøbing«) Sogn, og er vi naadigst tilfreds, at han før nogen anden bekommer samme Tiende; dog, at han giver saa meget deraf, som en anden dermed vil give.«

Henrik Mogensen havde tienden i forpagtning til sin død, som må være indtrådt i 1583. Den 1. juli det år sendte nemlig kong Frederik II et brev til sin lensmand på Kronborg, Johan Taube om flere ting, også om kirketienden, der nu var blevet ledig. »Som du underdanigst lader formelde om den Kirketiende af Tikøb Sogn, afgangne (afdøde) Hendrich Mogensen havde i Fæste, da efterdi os til vores Rustvognsheste, som bruges der til

Bygningen (af Slottet) behov gøres en hel Hob Straafoder aarligen, saa vi det fra København og andre Steder med stort Besvær maa forskrive, da vil vi, at du samme Tiende for Foderets Skyld skal oppebære til Slottet og fornøje til Kirken den Afgift i Korn, som deraf bør gives.«

Nogle år efter – i 1593 – kan kongen – nu er det Christian den Fjerde – atter forføje over kirketienden; han giver den da på livstid til en helsingørsk tolder, og det meddeles da, hvor meget Tikøb kirke selv skal have. Den 30. september 1595 fik Niels Hendriksen (Henrik Mogensens søn), toldskriver i Helsingør, stadfæstelsesbrev på livstid på kirkens part af korntienden af Tikøb sogn, hvoraf han årlig skulle svare 8 pund rug og 8 pund byg (32 tdr. af hver sort) til kirken i Tikøb.

Torv og tingsted

De danske konger havde alle en særlig omsorg for byen Helsingør, hvor sundtolden, rigets udmærkede indtægtskilde, blev opkrævet. Om denne by drejer sig mange kongebreve. Under 1547 ser vi, at kongen skrev om en ugentlig torvedag. »Fik Menigheden udi Helsingøør Brev, der skal hver Løverdag holdes Torvedag, og Bønderne udi disse efterskrevne Sogne skal gøre deres Tilføring med Korn og andre Varer og der holde deres Torvedag, som er Karlebo, Lynge, Asminderød og Tikøb (tickiøff) Sogne.«

Også når bønderne her skulle have en sag for herredstinget, måtte de nu af sted til Helsingør – det lå jo også betydelig nærmere end det tidligere tingsted, Slangerup. Dog måtte de, der hørte under Esromgård, holde sig til deres birketing i Esrom. Kongen skrev: – – »Da paa det at det maa være vore Undersaatter udi Herredet belejligt at besøge deres Herredsting, har vi bevilget og samtykt, at Sognemændene skal holde det Ting, som nu ligger udi Helsingør, som er af Tikøb Sogn (tyckiøping sogenn) undtagen de Tjenere, som ligger og tjener til Esrom Kloster, de besøger deres Birketing.«

Derimod skulle de svare deres afgifter snart her, snart der, som dette brev viser: »Alle vore og Kronens Bønder og Tjenere, som bygger og bor udi Harrishøj (Haretzhee), Sande, Jonstrup, Espendrup (Lille Esbønderup), Reerstrup og Munckegaard evindeligen med Gud og vor Naade! Vi beder Eder alle og hver især byder, at I retter Eder efter at svare vor Foged her udi Esserom, den, som nu er og herefter kommendes vorder, med Ægt (pligtkørsel), Pløjning, Høstdagsarbejde, og hvad andre Maader han Eder saaledes tilsigendes vorder, dog, at I fremfører og yder Eders Landgilde,

Gæsteri (afgift i penge), Gaardfæstning (fæstepenge), Sagefald (bøder) og anden Rettighed (for husbonden) til vort Slot Krogen, at I vide at rette Eder derefter, ladendes (efterladende) det ingenlunde.« – Samme år står der andensteds i en fortegnelse ganske kort: »Tiikiøf sogenn wdj Liunge herrit suarer tiill Krogenn«. Men denne godt bekræftede ordning forhindrer ikke, at det allerede i 1567 ordnes om; der står nemlig i et brev til Jørgen Munck, lensmand på Frederiksborg, at »Bønderne i Asminderød og Tykiøb Sogne, der nu svarer til Krogen, herefter skal svare Landgilde til ham, dog skal de som hidtil søge deres Ting i Helsingør«.

En undtagelse gøres i 1573 med en gård i Tibberup. Morten Venstermand, embedsmand (høvedsmand) på »Kiøpnehafns« slot får da befaling til straks at lægge de gårde, som har været bortforlenede derfra, ind igen under slottet med deres landgilde, f. eks. den gård i Tibberup (Thubberup), som Jørgen Degn hidtil har haft frit.

Om gods

Vi læser også i de gamle, tykke protokoller, der med den sirligste skrift rummer kopier af kongelige breve – de kaldes »Registre«, hvis de er rettede til offentligheden: åbne breve, eller »Tegnelser«, hvis de er skrevne til enkeltmand; de drejer sig om alle mulige ting, en sand guldgrube for den, der vil vide noget om vort lands interne historie – der læser vi om mangt et godssalg, om forleninger og mageskifter; der nævnes da med det samme mange navne herfra.

Vi ser f. eks., at i 1550 har kongen, Christian den Tredje, forlenet en Tolder i Helsingør med gods her i Tikøb Sogn: »Vi, Christian etc. gør vitterligt, at vi af synderlig Gunst og for tro Tjeneste har forlenet os elskelige Sander Leygel, Tolder i Helsingør, 8 Gaarde i Bistrup, Kiøping (Tikøb) Sogn, beboede af Mogens Glød, Oluf Lauritsen, Peder Lauritsen, Laurits Jenssen, Anders Abrahamssen, Rasmus Jenssen, Oluf Saxen (ɔ: Saksesen), som hver giver 1 Fjerding Smør, 1 Lam, 1 Gaas og 4 Høns, og Hans Matsen, som giver lidt mindre, Trugels (Troels) Michelssen, som giver ½ lødig Mark. Han skal beholde disse Gaarde, indtil vi anderledes derom tilsigendes vorder, mod årligt at yde til os den sædvanlige visse Landgilde samt Halvdelen af den uvisse Rente. Han skal holde Godset ved Hævd og Tjenerne ved Lov, ikke udfæste dem (sætte dem fra gården) eller besvære dem ved

noget Husbondhold eller andet, ej forhugge Skovene eller afhænde (sælge) de vornedes Sønner, der er født paa Godset.«

Under 1560 er der noget om et mageskifte mellem kongen – nu Frederik II. – og en adelsmand, Mogens Krabbe. Han fik noget gods og gav kronen i bytte »i Thiekøb« sogn 12 gårde og 1 gadehus (jordløst) i Mørdrup, 3 gårde i »Esperødgierde«, Sobechs Mølle og 4 bundgarnsstader der »under Landet«. – Den tidligere omtalte Frantz Lauritzen på Krogen fik en smuk forlening ved det brev, Frederik II i 1560 gav ham på en gård i Nyrup. Af brevet kun dette stykke: »– Vi forlener os elskelige 'Frandtz Laurittzønn Schriffuer' her paa vort Slot Krogen en vor og Kronens Gaard udi 'Thiikiøff' Sogn liggendes, kaldet Nyruppe, som Oluf Moghensen bor i; den skylder aarligen 1 Pund (4 tdr.) Byg, 1 Pd. Rug, 2 Tdr. Havre, 1 Lam, 1 Gaas og 4 Høns. Ligesaa 5 smaa Boliger der sammesteds; paa dem bor Jep Olssen, Lauritz Pederssen, Severin Jyde, Willom Anderssen og Hans Jenssen. Det Gods skal han beholde kvit og frit uden al Afgift udi hans Livstid, og saa længe han lever.« – Hvilke tjenester har den mand mon gjort kongen?

I samme år skete der et berømt mageskifte mellem Frederik den Anden og Herluf Trolle; da var det, kongen fik Hillerødsholm og Herluf Godset ved Næstved, hvor han byggede sit Herlufsholm. Ved den lejlighed fik kongen også en gård i Bistrup og en i Nyrup, som Herluf Trolle havde ejet. – Mens kongen i de år var i gang med at købe, erhvervede han den 27. februar 1563 af fru Anne Bille, Jens Brades enke, en gård i Tibberup, et bundgarnssted og to husmandshuse der.

I 1567 (5. august) købte Henrik Mogensen Rosenvinge, tolder og borgmester i Helsingør, af kongen to gårde i Tikøb sogn, kaldet »Egebæk«, en lille landsby på 2-3 gårde, der i 1610 var forsvundet. Der er ruiner af den i Egebæksvang – med en enghave søndenfor, som strakte sig op til Esperøds Mark; dog forbeholdt kongen sig jagten der på grunden. Og han fik i 1570 endnu mere – han har vel under krigen forstrakt kongen med lån. Kongen skrev den 23. marts således – efter den sædvanlige indledning, at han »for den Troskab og villige Tjeneste, som han os og Riget hidtil giort og bevist haver og herefter trolig gøre og bevise maa og skal, faar i Forlening en Grund i Tikøb Sogn, som de Bønder udi Esperød og Tames Jude (Thomas Jyde) udi Mørdrup nu haver i Værge, strækkende sig ved Hegnet ved den Enghave (Enghaffue), som Henrik Mogensen derhos udi Værge haver, norden op til den Vej, som løber fra Espergærde til Esperød og ind i Skoven sønden op til et markskel imellem Henrik Mogensens Eng og Esperøds Mark.« Den grund skal Henrik have uden al tynge og afgift indtil videre.

Da den forlening måske kunne genere nogen af de tidligere ejere af jorden, fik lensmanden, Jørgen Munck, ordre til at undersøge, om de bønder, det går ud over, nu har jord nok til at svare deres landgilde, og hvis ikke, da at udlægge dem nogen jord i stedet af Mørdrups og Tibberups Fang, for den jord der, var det netop, Henrik Mogensen ønskede.

Disse forleninger gjaldt blot enkelte gårde og jorder, men i 1576 (18. septbr.) faldt en større forlening i hænderne på den Johan Taube, der, som vi så (s. 57) året efter fik lov til at bryde Gurre slots mursten ned; der blev da »«undet og forlenet vor Mand og Tjener paa Krogen hele Holbo Herred ved Esrom, hele Tikøb (Thykiøb) Sogn med Bønder og Tjenere og alt dets rette Rente og rette Tilliggende, aldeles intet undtaget; dog saa, at han aarlig til hver 1. Maj (Phillippi-Jacobi Dag – den almindelige regnskabsdag) skal gøre vor Rentemester (Finansminister) god Rede og Regnskab (»Regenschaff«). Han skal i aarlig Løn som Lensmand have 100 gamle Daler, sædvanlig Hofklædning til sig selv sjette, Aarsløn til samme Antal Personer og frit Foder til 6 Heste, beregnet til 1 Tønde Havre om Ugen til hver Hest.« – Dette hindrede naturligvis ikke kongen i at sikre Henrik Mogensen, nej, han fik i 1578 (10. januar) udtrykkelig gentaget sit forleningsløfte på grunden ved Esperød, som han i 1570 havde fået, og denne gang ikke indtil videre, »til vi derom anderledes tilsigendes vorder, men nu wdi hans liffs tiid och saa lenge hand leffuer«.

Da Christian den Fjerde i 1588 havde mistet sin fader, Frederik den Anden, måtte han som god søn sørge for faderens tjener, og han gav ham da en gård i Nyrup. Brevet siger det på hin gamle tids troskyldige måde (den unge konge var kun 11 år gammel, så det var regeringsråderne, der skrev for ham): »Vi, Christian etc. gør alle vitterligt, at efterdi os elskelige Hans Dreyer nogen Tid lang haver tjent den stormægtigste, højbaarne Fyrste, Hr. Frederik den Anden, Danmarks og Norges Konge, vor kære Hr. Fader, salig og højlovlig Ihukommelse, for en Kammerdreng og Kammertjener, og han sig udi samme Tjeneste saa haver forholdet, at højbemeldte vor kære, salige Hr. Fader haver været hermed veltilfreds og haft derover naadigst Behag, saa at Hans Majestæt var naadigst tilbøjelig (benejget) og til Sinds, dersom Gud Hans Majestæt havde længere sparet, fornævntet Hans Dreyer da for samme sin Tjeneste naadigst at betænke, da haver vi af vor synderlige Gunst og Naade, saa og for samme hans Troskab og villige Tjneste, han vor kære Hr. Fader gjort og bevist haver og os herefter gøre maa og skal, undet og forlenet Hans Dreyer en vor og Kronens Gaard udi Tikøb (Thyekiøff) Sogn liggendes, kaldet Nyrup og 5 Boliger der sammesteds – kvit og frit uden

Afgift, til saa længe anderledes derom tilsigendes vorder.« Så følger den sædvanlige remse af vilkår om ikke at ødelægge skoven eller forurette bønderne med »wseduanlige Paalegge« (pålæg), sælge de vornedes sønner o. s.v.

Forskelligt

I de historiske kilder findes der adskillige navne på mennesker og steder, som det kan være af interesse lige at få anbragt, uden at de står i egentligt forhold til hverandre.

Der er f. eks. nogle små meddelelser om byerne ude ved Øresundskysten. Snekkersten, der først nævnes 1582, kaldes da »Sneeke-Stennen« i et dokument, hvorved kong Frederik II skænkede Helsingørs hospital et bundgarnsstade på kronens grund ud for fiskerlejet »vesten for det Stade, som bruges til ‚Kronneborg' Slot, de fattige til bedste«. – Fiskerlejet Espergærde, hvis navn åbenbart er hentet fra landsbyen Esperød, nævnes i 1555 i en befaling til abbeden af »Esserom« om at lade hugge 50 træer i klosterets skove og siden lade dem føre til stranden ved »Esperegierde«. Samme befaling fik samme dag (5. marts) lensmanden Niels Parsberg; han skulle hugge 100 træer ved Gurre og i kongens skove og siden lade dem føre til stranden. Atter i 1563 hører vi tale om bundgarnstader; da er det Rasmus Villomsen, der har kroen ved Frederiksborg slot, som får tre bundgarnsstader i stranden for »Esberegierde« tillige med den jord, der ligger til de tre småhuse ved Esberegierde, og han skal svare samme afgift deraf, som bønderne hidtil har givet. – I 1567 (22. febr.) skrev kongen endelig et brev til »Oss Elskelige Jacob Hansen, Borgemester wdi wor Kiøpsted Helsingøer«, at han må have et bundgarnsstade »Emellom Esperegierde och Helsingør mod den Affgifftt, som ther aff gammel tiid med rette pleyer och bør att gaa«.

Man ser også af brevene, at kongen ikke alene har boet på sine slotte heroppe: Krogen, Esrom og Frederiksborg, men også i de små landsbyer. Den 22. og 23. januar har Frederik II trods vintervejret boet i Tibberup og udstedt breve der, og mange år efter, i 1580, udstedte han brev og lod skrive derunder: »Paa Jagten i Harrishøj den 25. August«. Kongen førte altid dagbog og skrev i 1584 på sit mærkelige dansk: »6 Oct. Y dach dro ieg tyl Kronnebor. – 7 Oct. y dach kamm mint Soffye och hyet (også hid) – 13 Oct. Y dach dro ieg tyl Harshe (Harrishøj) – 16. Oct. Y dach dro ieg tyl Kronbor igent«.

Siden vi er ved Harrishøj, kan her meldes om et slagsmål, der er beskrevet i Helsingørs tingbog. Det fandt sted »13. Dag Juni 1578 ved Helsingør mellem en Flok Degne, (skoledrenge) og nogle Bønder, der stod under Anførsel af Hans Olszen fra Harridtzhey, som var Ridefoged over Kronborg Len«. Drengene havde hugget for meget »Maj« (bøgeløv) og ville ikke følge med til fogedens bolig, i stedet derfor slog de bønderne med sten »baade Saar og blaa«. Enden på Sagen blev, at degnene skulle straffes på skolen, men Hans Olsen fra Harrishøj »vilde da selv have sit Bud derhos at paasé, om den Straf saa sker, som det sig bør«. – Samme Hans Olsen var i 1585 så højt skattet, at han fik en forlening. Der blev den 14. marts skrevet: »Hans Ollufssen i Harritzhey, Ridefoged i Kronneborg Birk, maa straks faa den øde Gaard der, som Oluf Pedersen tidligere har haft, og beholde den, fri for Landgilde, Ægt, Arbejde og anden Tynge, saalænge han er Ridefoged; men han skal holde Gaarden ved Magt og ikke sælge noget bort«.

Fra 1562 har vi to tingsvidner med navne fra sognet. Hovedmanden var Anders Sørensen i Tikøb (»Tiikiøff«), birkefoged, med Oluf Saxesen af Bistrup (Bedstrup), som var »Tinghører«, og Mavrids Hansen, skriver. Det drejede sig om, hvorvidt tre gårde i Flynderup var velholdte eller ej.

I 1586 (6. febr.) meddeles det, at kongen har eftergivet »Olluf Ibssen i Lille Esbenderup«, for hvem det er brændt året i forvejen, noget af dette års landgilde, og »Peder Olssen i Thikiøf og Lauritz Olssen i Jonstrup«, der hver har antaget en øde gård at bo på, som de blev nødte til, også en del af landgilden. – I følgende år, 1587 (8. jan.) lønnes en mand, der var sat til at have tilsyn med den nye vej mellem Kronborg og Frederiksborg, altså den nuværende Kongevej, så den altid kunne blive holdt i stand, Vallentin Graver, med at få livsbrev på en gård i Reerstrup (Ridderstrup). Han fik den fri for landgilde o. s. v. og med de sædvanlige advarsler mod at sælge bort af jorden eller forhugge skovene. – Men kongen erhvervede sig af og til gods; i 1562 (19. marts) købte han af Henrik Mogensen Rosenvinge i i Helsingør en gård i Tikøb sogn, der hed »Kathey« (Kathøj).

Frederik den Anden var en ivrig jæger; fra sine fyrstelige slægtninge i Sachsen fik han sendt en jæger, som han lod få et hus i Tibberup. Brevet er fra 1573 (10. marts) og ser i sin originale skikkelse så fremmedartet ud, at det bør anføres her, som det er: »Epthersom wij haffuer indforskreffuit en gamill weydmand (jægersmand), hand kand med fogelherdt (fuglejagt) och anden weyduerk, saa bede wi ether och begiere, attj (at I) wille forskaffe hanum en besolding och siden lade foruise (forevise) hanum leyligheden wed

Tøbberup, huor hand best och bequemmeligst kand rette en fogelherd ahnn (an) och fange fugle om høsten.«

Tikøb har haft den tvivlsomme ære at have været hjemsted for en heks; hun hed Kirstine Jep Brænders og var i 1576 stævnet i Helsingør som troldkvinde. Under et skændsmål på en ølstue havde hun slået byens skarpretter over armen og sagt, at den arm skulle blive vanfør og lemlæstet, og virkelig gik »snart efter hans Arm tvært over mellem Akselen og Albuen«. Da hun var fra Tikøb, forlangtes derfra et skudsmål om hende. Der blev holdt sognestævne og afgivet meget slette udtalelser om hende. Kirstine »blev da saget og skyldet for Troldom og Trylleri; hun er en Troldkvind og bør at lide på Ild og Baal, saa sandt dennem Gud hjælpe og hans hellige Ord.« Under sagen var hun en tid bortrømt; der sagdes, hun skjulte sig i Bøtterup, men hun fandtes ikke der. Da man dog til sidst hittede hende, førtes hun tilbage for yderligere at bekende, men hun lukkede ikke munden op mere, »hun baade straktes paa Ramme og brændtes med hedt Bækken, men hun blev alt ved et 'Mundhoff' (munden i baglås). Og da befol man Gud Sagen, og hun blev siden i anden Uge brændt og stod sin Ret.«

Præster, degne og kapellaner

Hr. *Hans Pedersen Tidemand* blev sognepræst i 1601, da hr. Munthe var død. Han var søn af en præst i Hersted Øster og Vester, der i sin ungdom havde studeret teologi i Wittenberg hos Luther. Dér står hans navn på listen over de studerende som »Petrus Tymanus de Dacia dioc. (diøcese = sogn) Rossyldense (Roskilde) 1529, 7. Juni«. – Herhjemme blev denne Peder Tidemand en kendt præst og skribent, en støtte for den nye kirkeretning. Vi ser på et regnskab fra 1561, at »1710 Daler findes Kongelige Majestæts Brev paa, som blev skænket Hr. Palladius (biskoppen Peder Plade) og Hr. Per Tidemandt for at gennemse (oversættelsen af) Bibelen«. Denne oversættelse blev for resten senere, i 1625, regnet for mindre god: »Bibelen maa igen paa Danske trykkes, thi det er at agte, at Højlovlig Kong Christiani IIIi Bibel blev begyndt saaledes at fordanskes ved Dr. Peder Palladio og Hr. Peder Tidemand, dog er Tysken mangesteds ikke ret forstanden.«

Sønnen Hans, altså vor præst, dukker tilfældigvis op engang i 1584. Han er da student i København. Der er en, som skildrer et overfald, der fandt sted i »Cannickestrædet«. Da den overfaldne, en præst, »kom op igen, da drev hans Kappe og Samarie (ɔ: præstekjole, den hed i virkeligheden Sum-

marium) som en Sildepose. Og til yderligere Vidnesbyrd sad der en Borger paa hans Bislag og saa derpaa ved Navn Søren Ladmager, som bor i samme Stræde, og saa en Studenter ved Navn Hans Thidemandt, liggendes (logerende) der næst op til. Actum Hafniæ ontzdagen etter pintzdag Anno Domini 1584«. – Hr. Hans kan altså ikke have været nogen ganske ung mand, da han fik kald i Tikøb. I øvrigt ved vi intet om hans huslige forhold eller om hans præstevirksomhed.

Om præsternes medhjælpere, *degnene,* ved vi endnu mindre. I »Degnebogen« nævnes der en del navne på degne; de kendes kun, fordi de blev sagsøgte for gæld, og det står opført i Helsingørs skiftebøger og bytingsbøger. *Den første hed Niels Pedersen;* han var sædedegn om ved 1540 og boede i Sletten, hvor han døde i 1562. Nummer to hed *Jens Rasmussen;* men der kan godt have været andre i mellemtiden. Den tredje, her nævnes, var *Peder Pedersen,* hvis navn forekommer i en skrivelse fra kongen til lensmanden Mogens Ulfeld (8. maj 1603). »Da Kongen har bevilget, at Peder Pedersen, der en Tid har tjent i Kongens Kantori (altså som sanger), maa faa det ledige Degnekald i 'Tykiøb' Sogn, skal Mogens Ulfeld beskikke ham til Kaldet, og give Ordre til, at man skal give ham den samme Degnerente, som hans Formand har haft.« Degnebogen oplyser, at han døde ca. 1630. – Degne har alle dage været elendigt lønnede, de har da også altid klaget derover; her så vi, at deres stand blev rekrutteret fra lag, der ikke egentlig gav forudsætning for at kunne hæve stillingen.

Som noget, der har interesseret hr. Hans og hans sognebørn kan meddeles, at »Kongen har erfaret, at Fiskeriet udi Kronborg Len udi forleden Aaringer saavelsom og endnu skal slaa meget fejl, saa vore Undersaatter der sammesteds, som udi Jordebogen er indskrevne for Fiske-Landgilde, ikke kan afstedkomme dem (fiskene) at udgive, hvorudover de underdanigst skal have begæret at maatte udi Stedet for samme Fisk at give Penge, indtil Gud igen udaf Havet vil give sin Velsignelse, da haver vi dennem naadigst det samtykket.« – Der skulle beregnes 2 daler og 12 skilling for hvert hundrede kuller. – I 1606 blev der atter truffet bestemmelse om Tikøb kirketiende: den 12. maj blev der givet stadfæstelse på, at to mænd af sognet, Anders Fynbo og Saxe Olsen på livstid blev forlenet med kirkens part af korntienden af Tikøb sogn, hvoraf der årlig skulle svares 8 pund rug og lige så meget Byg (32 tdr. af hver slags) og 8 læs strøelse til kirken. – Året efter, den 12. marts 1607, blev også kronens part af samme tiende forlenet bort. Det var Hans Skrøder, foged på Kronborg, der fik den efter den tidligere omtalte Bente, Frantz Skrivers enke på Dragsholm, men senere havde ligget under

Teglstrup Gård. – Ligeså møder vi en genganger i den bestemmelse, Kongen traf den 24. marts 1608, at sognepræsten i Sct. Olai kirke i Helsingør herefter som tidligere altid må oppebære disse 20 daler af Tikøb sognetiende, som Bente Frantz Skrivers havde ydet.

Nu var det således, at »Hovedbrevet skal for nogen Tid siden forleden være Sognepræsten frakommen og 'endtrykt', hvorfor han haver paa det underdanigste været begærende, at denne Hjælp hannem og hans successoribus (eftermænd) maatte bevilges.«

Under vor krig med svenskerne, Kalmarkrigen (1611–1613), havde kongen pålagt bønderne en mængde skatter, levering af mad og brændsel. Flere af sognene klagede, og kongen blev da nødt til at spænde fordringerne ned. Den 24. december 1610 havde kongen bragt i erfaring, at kronens bønder, bl. a. i Gurre og Espergærde »paa Grund af daglig Trældom og ringe Brug er kommen til Agters, da haver vi saadan deres ringe Lejlighed naadigst ansét og dennem bevilget at maatte for Halvparten af den sidste paabudne Madskat blive forskaanet.«

I dette samme år, 1610, fik kong Christian IV stænderne til at hylde hans lille søn, »den udvalgte Prins«, Christian (der jo ikke blev konge, men døde før faderen) som hans efterfølger. Der blev da sendt befuldmægtigede rundt om fra landet ind. Fra Kronborg len valgtes »Hans Tidemandt i Tikiøb« til at repræsentere gejstligheden, så han har været vel anset dengang. – Fem år efter, i 1615, kom han derimod så galt af sted, at han skulle miste sit embede. Hvad han har gjort, derom melder skrivelsen intet, men det må have været noget meget slemt. I landemodebøgerne findes sagen ikke omtalt, vi må nøjes med, hvad »Sjællandske Tegnelser« siger; der skriver kongen til biskoppen, Hans Resen (han kalder ham »Reisen«): »Vor synderlige Gunst tilforn! Vid, at eftersom vi kommer udi Forfaring, at Hans Timand i Tiikiøb udi Cronborgh Len skal være formedelst hans uskikkelige Liv og Levneds Bedrift af Eder ab officio (fra embedet) suspenderet, og Hr. Peder Nielsen udi Græsted dømt fra sit Kald, for han haver handlet og gjort imod Ordinansen, og enddog de tilbørligen for slige deres 'muthvillige' (trodsige) Gerninger og Bedrift er straffede, da haver vi dog dennem denne deres Forseelse naadigst tilgivet (thillgiffued) og efterladt med slige Vilkaar, at de dennem herefter tilbørligen udi Liv og Levned saavelsom ogsaa udi deres Kald og Embede efter Ordinansen udi alle Maader skikkeligen og retsindigen skal forholde. Thi beder vi Eder og vil, at I med største Flid og Alvorlighed dennem formaner og tilholder, at de herefter fører et kristeligt og skikkeligt Liv og Levned og saaledes deres Kald og Embede forestaar, at det

kan være Gud til Ære, dennem og deres Tilhørere til Saligheds Forbedring og andre til et godt Exempel. Vi vil ogsaa, at de først (therudinden) skal udgive til Eder saavelsom til vor Lensmand vort Slot Kronborg deres Forpligtelse, at saafremt de efter denne Dag bliver befunden udi slige grove Forseelser, som tilforn sket er, eller og noget utilbørligt imod Ordinansen handler eller gør, skal de uden al videre Proces, Rettergang eller Dom have forbrudt deres Kald.«

Den benådede hr. Hans Tidemand fungerede så videre som sognepræst indtil 1619, da han døde.

Mens han var præst, skete der flere begravelser her i Tikøb kirke. Kun betydelige mennesker, enten folk, der indtog en fremskudt stilling, f. eks. præster eller særlig velhavende folk, kunne blive begravede under kirkens skærmende gulv. Et par næsten udslidte ligstene fortæller derom. Den ene er fra 1604 og er næsten aldeles udslidt, den danner en rektangel, omtrent 82 cm på den ene led og 69 cm på den anden. I randen ses langs alle siderne bogstaver, tilsyneladende lutter majuskler (store bogstaver), og der spores inde på stenen en indskrift med almindelige store bogstaver og årstallet 1604. – Den anden sten er fra 1605 og er lagt over en tysker, der har været kongelig jæger. Man kan lige stave sig til: »Valdin von Spanberg, Kong. Mayt. W(aid)meister (jagtmester) – got de – ur – rei salick gestorph – den 18 tack (dag) januarius (Anno) 1–10–1605 jahr – beihaben – zusamen imgelebt 13 iar. V. V. S.« Kirken rummer ingen ligsten over hr. Tidemand, skønt han jo nok ligger begravet under dens gulv.

Hans efterfølger her blev hr. *Peder Christensen Lundtoft* (1619–1669). Han var født i Lundtofte ved Lyngby nær København ca. 1589. I sit første ægteskab, med Karen Jensdatter, havde han 6 børn. Om hende får vi lidt at vide gennem en notits hos en præst i Ramløse, hr. Saxe Jenssøn (se om ham i Hist. Aarb. f. Frederiksborg Amt 1922, s. 141). Han skrev i sin dagbog: »1646, den 12. September om Morgenen, der Klokken var 5, døde min kæreste og eneste Søster, Karen Jensdatter, Hr. Peder Christensøns i Tykiøff allerkæreste Hustru, der hun var 52 Aar gammel. Gud give hende en glædelig Opstandelse! Begraven 18. September.«

Anden gang blev han gift med Kirsten Pedersdatter, der efter hans død ægtede hans eftermand.

I 1621 (7. september) ser vi i et skøde, som Anders Vintapper i vinkælderen på Frederiksborg slot fik på en grund uden for Helsingør – »ved den næste Bro« – at Snekkersten da kaldtes »Snekkestien«. I de år færdedes kong Christian IV ofte her oppe i vor egn; han var jæger og lagde mærke til

alting, og han interesserede sig også for småtingene. I 1625 skrev han i et brev: »Den Postdreng (Postkarl), som holder til Nyerup, skal sendes Bud, at han møder mig udi Rungsted Kro (Runstig Krugh').« Han elskede at skrive breve, men stavede overmåde slet. I 1633 skriver han til lensmanden Frederik Urne: »Vejen, som løber igennem Teglstrup Vang hen ad Nyrup, er saa tung (thungh) at køre paa, som det var paa en bar Frost, hvorfor den skal slettes« (gøres slet = glat). Dette er kun bagateller, men der er så lidt at fortælle fra hin tid; de få skriftlige kilder, der har været, brændte ved Københavns store brand i 1728. – Det er også kun en lidet betydende oplysning, der her serveres: Bønderne havde ingen skoler, men dog skulle de støtte landets universitet; til den »Studieskat«, der i 1627 omtaltes, måtte Tikøb sogn således bidrage med 2 daler.

Mens hr. Lundtoft endnu var en ret ung mand på ca. 40 år, fik han sig en medhjælper, en kapellan; sognet var jo udstrakt, og befolkningens tal steg. Den første, vi lige ved navnet på, var *hr. Niels Jacobsen,* der var her mellem 1628 og 1630, da han blev sognepræst i Brønshøj. – Den næste var *hr. Søren Hansen Borch* (i 1630), der samme år gik som sognepræst til Søborg. Han afløstes af hr. *Niels Jacobsen Scanus* – måske var han student i Lund i 1625; han blev her til 1632; da blev hr. *Hans Jensen Helsing* ordineret til kapellan, men allerede i 1633 gik han som sognepræst til Esbønderup. Efter ham kom den 27. september 1633 hr. *Jens Pedersen,* som også var her blot et halvt år, thi den 28. marts 1634 ved vi, at *Jens Jensen Aalborg* kom hertil; han holdt dog ud i 2 år (fra 25. november 1636 til 1638), men gik så til Ølsted kald. – Der kom nu et lille pusterum; først den 1. maj 1639 fik hr. Lundtoft sig en ny kapellan, det var hr.*Rasmus Jacobsen Hugger* (ɔ: hjulmand). Der står på latin: 1639, 25. Aprilis: Erasmus Jacobi vocatur in comministrum Domini Petri, Pastoris Tycopiensis (Rasm. Jacobsen kaldes som medtjener hos hr. Peder, præst i Tikøb). Ham beholdt han til den 17. maj 1642, da han blev kaldet til præst i Esbønderup, nabosognet; der står om ham, at han just da var 30 år og blev kaldet af menighederne i Esbønderup-Nødebo. I 1642 fik hr. *Frans Pedersen Fersløv* kapellanstillingen, han var også lige 30 år. Han drog to år efter, den 11. april 1644, som præst til Førslev Vester og Vollerup og svor sin ed den dag. Så kom 31. maj 1644 hr. *Hans Jacobsen,* der samme år flyttede til København, han var da kun 26 år gammel. – Om alle disse kapellaner er der slet intet at fortælle.

Nu kom der endelig en kapellan, som knyttede sig fast til vort sogn: Hr. *Bent Pedersen Laholm.* Han kom i 1644 og var da 30 år gammel. Han blev ordineret i Vor Frue kirke i København og aflagde sin ed den 3. december

(»hand soer«). I 16 år var han kapellan her, før han fik løfte på at blive hr. Lundtofts efterfølger.

Den sidste Tikøb-degn, vi hørte om, var sangeren fra kongens kapel, Peder Pedersen, der afgik omkring 1630. Så ser vi *Poul Degn* nævnet både i 1635 og 1651, men han døde vistnok i dette sidste år. I 1652 ved vi da, at *Jens Andersen* var degn her, og at han var gift med Else Jensdatter, en søster til underfoged Jacob Jensen i Helsingør, det står i Helsingørs skifteprotokol for 1655–1657 (fol. 1025). Jens Degn afgik ca. 1660. Også disse to sidste blev stævnet for gæld i Helsingør, og derfor alene kender vi dem. Ved 1660 begynder en skifte- og auktionsprotokol, som endnu er bevaret, den handler meget om præster og degne, derved bliver oplysningerne lidt fyldigere, så standser vi foreløbig optegnelserne om degnene her.

Om vor præst, hr. Lundtoft, og hans hustru har været særlig hengivne til luksus i klædedragt, ved vi ikke, men han måtte i det mindste sammen med de andre præster i 1648 skrive under på, at han skulle afholde sig med hele sit hus fra overdådighed i den retning. Formaningen lød således:

»Provsters og præsters i Sjælland deres Betænkning om Tarvelighed udi Klædedragt, underskreven med deres Hænder (håndskrift-underskrift),

1) Præsterne alle efter Ordinance i Huse og uden Huse, i By og uden By at gå udi præstelig Klædedragt med Samarrer (summarier).
2) Præster ikke at bruge Bonneter (huer) af overskaaren Fløjl (plyds).
3) De store, tykke og lange Kraver at afskaffes iblandt Præsterne, som dennem bruger.
4) Under Præstekjolen ikke at bruges enten slet eller blommet Fløjl, ej heller Atlask, Damask eller noget andet blommet Tøj.
5) Samarer (præstekjoler) ikke at staffere med Borter eller med Knapper. Præstekvinder og Døtre ikke at bruge Fløjlstrøjer eller Silkeskørter eller Guldkæder eller Guldringe eller Smykker, ej heller kostelige Muffer, sådanne, som Adelige monne ikke have dem kosteligere, ej heller noget andet, som er forargeligt, men at de foregaar andre med Tarveligheds Exempler, og i Synderlighed ikke optage nye Moder eller andre derudi at efterfølge. – Eftersom paa Landsbyerne Herredspræsterne følger Liget, og somme haver temmelig langt hjem, da dennem alene at gives et tarveligt Maaltid. – Disse forskrevne Artikle at holde og efterkomme samtykker vi.«

Mon det blev overholdt! Man må tvivle, da disse luksusadvarsler atter og atter gentages.

Bonde-skifter

På denne tid før enevældens indførelse var der ikke den ynkelige fattigdom at se rundt blandt almuen som et århundrede senere. – Vi tager et skifte ud af protokollen fra 1640 – det er den ældste, vi har – og læser på et forståeligt dansk:

»Anno 1640 den 14. Februar stod Skifte og Bytte i Munkegaard efter salig Rasmus Hansen, som boede og døde der sammesteds, imellem hans efterladte Hustru, Karen Jensdatter, hvis Værge var hendes Husbond, som hun nu (så hurtigt efter) haver til Skifte, nemlig Peder Ibsen i Mørdrup, paa den ene Side og fem af sal. Rasmus Hansens og Karen Jensdatters Børn, det var Sønnerne Anders, Jens og Hans Rasmussen, som alle tre var deres egne Værger, desligeste Mogens Rasmussen og Bendte Rasmusdatter, hvis Værge var den ældste Broder Anders i Munckegaard paa den anden Side. Overværende var Kongelig Majestæts Ridefoged Christen Hansen, Jep Pedersen i Borsholm, Sognefoged i 'Tiikiøb' Sogn. – Vurderingsmænd var Jens Andersen i Mørdrup og Jens Olsen i Tibberup (Thiberup), Jørgen Morthensen og Jens Adtzersen i samme By.« – Der viste sig at være en gæld på 33½ daler – det meste gik til de assisterende og begravelsen, men der var midler nok til at klare gælden og meget mere til: Køer og kvier til 24 daler, gårdens bygning 10 daler(!), dækketøj, f. eks. 3 lagner og 1 dug til 8 daler. Alt i alt kom der 94½ daler ind. Brødrene lod søsteren gå i lige arv med sig; de fik så hver 18½ daler.

Et andet skifte blev holdt efter »sal. Bergette Lauridsdatter i Risby«, der døde 8. februar 1641 fra sin mand, Hans Lauridsen og sin søn af første ægteskab, Peder Nielsen, »boendes i Esserumbs Venge«. Blandt bortskyldig gæld stod »dend salige Quindes Jordefærd«, der kostede 6 daler. Der skyldtes også penge bort, bl. a. til »Lauriidtz Kieldersuend i helsingiør« 14 mark, i alt 20 daler. Blandt aktiverne var 6 bindinger hus: 8 daler.

I Lille Esbønderup døde i 1641 Bendte Rasmusdatter, hvis efterladte barn var Maren Simensdatter. De, der på embedsvegne var til stede ved skiftet, var Marens værge, Peder Jørgensen i Jonstrup, ridefogedens tjener, Poul Stensen og vurderingsmændene Mads Laursen, Jørgen Madsen og Niels Nielsen fra Jonstrup samt Lauritz Pedersen fra Tikøb. Der var kun et lille bo. Huset vurderedes kun til 8 daler, 12 får med lam for 12 daler, et svin for 3 mark. Der var gæld på 13½ daler, men aktiver på 35½ daler, så der blev noget til overs til Maren. Når man ser, at en hel bondegård vurderes til 10 daler, så får man respekt for en daler.

Der var på denne tid så velstående bønder, at de lod sig jorde under selve kirkens gulv og fik lagt udhugne stenplader på. I Tikøb kirkes gulv ligger en stor *ligsten* med denne indskrift i almindelige store bogstaver: »Her liger begrawit vnder denne – Sten erlig oc gvdfryctig Pige – Karne (ɔ: Karen) Hellis Datter oc denne – Sten lader ærlig Mand Niels – Hansen med hans Hvstrv Boel – Helils Daatter bekaaste anno – 1619.«

Og videre: »Her ligger begravet under denne Sten – erlig och velacht Mand Niels Hansen Karebondis i Burup (ɔ: Borup) som døde det Aar anno 1634 – den 14 Janvarivs – Gud gifue hannem och – alle tro Christne en gledelig och – errefvld opstandelse. Amen. Denne Sten hafver erlig och gudfrygtig Qvinde Boel Hellis Daatter ladit – bekaaste anno 1634.« – Senere er begravet under samme sten: »1672 B. N. S.« – »1689 BLD« og »1702 K. H. D. F.«

Mens vi er ved kirken, kan det fortælles, at der i dette århundrede blev skænket to store *malmstager,* der står på alteret. De har almindeligt drejede profiler, og de bæres hver af tre små, ret plumpt formede løver. Indskriften – skrevet med lutter store bogstaver – siger: »Dete er skredernis Lavsstage i Helsingør. Me fecit Mathis Hecht anno 1681«. (Mig støbte – gjorde M. H.) Også en af *klokkerne,* den mindste, der er 1¾ m i diameter, fik kirken i dette sekel; der står med almindelige, store bogstaver i to linjer: »Lofuer Herren medt Bassuner, Harper och Trommer, ja, loffve det Herren alt, som haffver Aande. Anno 1618 støbt mich Hans Kemner i Helsængør«. – Midt i skriften findes der en medaljon med en buste i relief af en skægget mand i profil. – *Kirkens alterkar* er fra samme tidsrum, men er ikke af videre kunstnerisk interesse. Kalken er af forgyldt sølv; den har en udtunget fod; på en af de 6 tunger ses et lille krucifiks med Maria og Johannes; på de andre er indgraveret Fr. III's kronede navnetræk. Fadet er kun prydet med en perlerand. Den runde oblatæske har en lignende rand på låget, og midt derpå er indgraveret en olivenkrans.

Svenskekrigens ødelæggelser

Mens hr. Lundtoft var præst i vort sogn, kom den forfærdelige »Svenskekrig« over landet. Årevis drog fjendens horder ødelæggende over hele landet og efterlod det udplyndret, ruineret. – For at få et overblik over den uhyre skade påbød kongen i 1660 en indgående undersøgelse i hvert sogn. Der blev også i vort herred udvalgt 8 mænd, der skulle rejse rundt og tage

alt i øjesyn. De affattede en rapport, som de indledte med følgende ord: »Vi otte Mænd haver os til des Fyldestgørelse forføjet og med største Flid besigtet, erfaret og befundet om dets Beskaffenhed, saaledes som efter følger.«

»Det pantsatte Gods (til Jens Usen i Københavns Admiralitetsraad): *Tibberup:* Oluf Fynboes Gaard er ubesat (uden besætning), ganske øde, uden (på nær) en Længe er intet ved Magt. – Peder Jensens Gaard er ganske øde, og der findes kun 3 eller 4 skamferede Bindinger Hus. – Hos Boil Lauridsen er Stuens 4 Vægge nedfaldet; de andre Gaarde der i Byen er besat, dog ilde ruineret paa Døre, Vinduer, Loft, Tag og Vægge, og Gærderne er ganske øde.

Skovene er af Eg og Bøg, de er meget forhuggede, men Underskoven er nogenledes ved Magt. Der findes ikke nogen Sæd saaet til denne By af nogen Slags.

Mørdrup. Der har Christen Espensen intet saaet, mens Bygningen er nogenledes ved Magt. I samme By har følgende Bønder dog saaet lidt – 4-5 Skp. Korn: Jørgen Pedersen, Rasmus Skrædders, Anders Andersen, Jens Christensen, Jens Andersen, Peder Jensen og Jep Jensen; flere af deres Gaarde er brøstfældige. Hans Poulsen har intet saaet, og hans Gaard er ruineret. – Udi al Byen er Husene ganske skamferede paa Tag og Ler; Sæden, de har saaet, er fortraadt og oprodet. – Paa Ørsholt Gaard er der Besætning, og der er saaet en Tønde Rug.

I Gurre by stod det godt til: alle bygninger var ved magt og besat, og der var sået af Niels Laursen, Niels Nielsen, Hans Berthelsen, Hans Madsen (Matzen), Jens Poulsen (Poffuelsen), Svend Thordsen, Peder Brun og Bent Svendsen (Suendzen).

Pantsat til Erich Lauritzen i Kiøbenhaffn:

Sande by har en del ruinerede gårde og huse. Der bor bl. a. Christen Smed, Jørgen Poulsen og Jens Nielsen (hans bygning er brøstfældig, 6 bindinger nedfalden). – Skoven af eg og bøg er meget forhugget.

Det upantsatte gods:

Tikøb by: Der bor Laurids Pedersen, sal. Sivert Skovriders kvinde, på hvis gård 11 bindinger er afbrudt, Anders Olsen, hos hvem 6 bindinger ladelænge er nedfaldet. Jørgen Lauridsen og Hans Pedersen.

Nyrup har bønderne Michel Nielsen, Hans Olsen, der intet har sået; hans gård er ganske forfalden, Niels Olsen, Niels Bendte, hvis gård er øde, der bor ingen på bygningen, og der er intet sået, Laurs Olsen, hvor der heller ikke er tilsået, og jorden er ganske forfalden; Arvid (Arffuet) Olsen, hvis hus er brøstfældigt; han har ikke tilsået; Rasmus Pedersen har en ganske øde gård.

I *Reerstrup* boede Peder Olsen og Christen Jacobsen, hvis gård dur intet, og Anders Nielsen, der har 11 fag hus nedfaldet, og det andet dur intet.

I *Munkegaard* var Anders Rasmussen og Anders Munch, hvis gård var brøstfældig med ruinerede vinduer og døre.

Lille Esbønderup fremviste kun få ødelæggelser. Der boede Truid Jensen, Laurids Truidsen, Laurs Olsen og Peder Hansen.

På *Kathøj* (»Katthey«) havde Søren Hansen 8 bindinger Hus brøstfældige.

I *Jonstrup* stod det ilde til; det meste var øde, mændene forarmede. Der nævnedes Niels Nielsen, Jørgen Madsen, Peder Nielsen (10 Bindinger Hus øde og borte – intet saaet) – og Laurs Hansen.

I *Harrishøj* (»Harritzhey«) er alt brøstfældigt, slet øde hos Laurs Hansen, Niels Laursen og Svend Pedersen.

I *Plejelt* stod det så nogenlunde godt til: der nævnes Hans Mortensen, Jens Gudmandsen, Hans Pedersen og Jørgen Jensen, Laurs Pedersen, Semmet Jørgen, Jørgen Laursen, Hans Nielsen (10 Fag Hus nedfalden og øde), Hans Jørgensen, Rasmus Jørgensen og Niels Andersen (4 Fag øde), Christen Jyde og Rasmus Laursen, hvis Gård ikke duer.

I *Bøtterup* var forholdene ganske gode hos Rasmus Olsen – hans gård var dog ødelagt på 6 bindinger – Hans Nielsen, Morten Ibsen og Laurs Ibsen.

I *Bistrup* så det mindre godt ud; der var Peder Jørgensen, Ole Hansen, som ikke havde tilsået og 8 fag hus ganske øde, mens manden dog var på boligen; Jens Ibsen, hvis gård fattedes tag og ler, og Rasmus Hansen, der ikke havde saaet, og hos hvem 8 fag hus var helt øde.

I *Risby* havde Jens Hansen 4 fag hus øde. Slemt så det ud hos Jørgen Smed, hvor der intet var sået, ingen på boligen, og intet hus fandtes mere.

I *Rørtang* var alt brøstfældigt hos Jens Nielsen, Oluf Christensen og hos salig Søren Olsen.

I *Esperød* (»Espered«, som forsvandt den gang) var hos Rasmus Rasmussen gården ved magt, men vinduer og døre var borte, og der var ikke tilsået. Salig Rasmus Mortensens gård også med døre og vinduer såvelsom med gærderne øde og intet tilsået.

Sobæk Mølle var ganske ruineret, nedbrudt, øde, og intet sået dertil.

Fiskerlejet *Snekkersten* var ganske øde og helt nedbrudt.

Således var de enkelte byers tilstand. De otte mænd sammenfattede nu alt i denne opgørelse:

Øde og afbrudte gårde i sognet: 3

Brøstfældige gårde, hvor intet er sået: 37.

– De skulle også skrive om *skovens tilstand* efter fjendens lange ophold i sognet. Af rodhuggede bøge var der i Reerstrup skov: 40; af egestød var der 256. Om skovene i Mørdrup skrev de: »Der findes saa mangfoldige af Ege- og Bøgestød saavelsom Træer, der er afhugget midt paa og tophuggede, saa det synes umuligt for noget Menneske at tælle (Vmuligt for nogett Mennisch att telge), thi Skoven (‚Schouffuen') er ganske forhugget og fordærvet, saaledes at paa faa Steder kan findes nogle faa Oldentræer ved Magt«.

– Dette er jo et mørkt billede af vor egn, men langt fra så mørkt som det, kommissionen gav af nabosognene, Asminderød og Grønholt. Svenskernes hovedkvarter for vort herred var i Helsingør, og som ræven ikke stjæler høns i de nærmeste gårde, skånede de fremmede voldsmænd nok nogenledes det land, der lå deres hule nærmest for at rase des vildere ude i periferien.

Præste-skifter

Præsten, hr. Peder Christensen Lundtoft, døde ni år efter denne skrækkelige tid som »Jubellærer«, d. v. s. han havde været præst i over 50 år – d. 1. maj 1669. At han ikke var sluppet helskindet over de onde år, viser hans mange gældsposter, og det kummerlige restbeløb, der blev tilovers ved hans skifte. Derom melder skifteprotokollen:

»Anno 1669, den 28. Juni var udi Tikøb forsamlede Magister Henrich Henrichsøn, Sognepræst og Provst i Helsingør og Liungeherred« o. s. v. »for Skifte og Deling at holde efter afgangne (afdøde) hæderlig, vellærd og mi salig Mand, Hr. Peder Christensøn, fordum Sognepræst i Tikøb, som boede og døde der sammesteds, imellem hans efterladte Kvinde, hæderlig, ærbar, dyderig og gudfrygtig Matrone, Kirsten Pedersdatter paa den ene Side, overværendes paa hendes Vegne som Lavværge den hæderlige og vellærde Mand, Hr. Peder Jacobsen, Sognepræst i Liunge, og hæderlig og højlærd Mand (magister) Jens Pedersen Tikøb, Herredsfoged til Arvesø Herred som eneste Arving paa den anden Side (præstens søn af første ægteskab), overværende paa hans Vegne og med hans nøjagtige Fuldmagt paa stemplet Papir fremlæggende (‚fremblægchende') hæderlig og vellærd Mand, Hr. Bent Pedersøn Lauholm, Sognepræst til bemeldte Tikøb Sogn, og da blev af uvildige Dannemænd registreret, nemlig Hans Sørensøn (Søffrenssøn), Laurids Madsøn og Jens Olssøn af ‚Burisholm' (Borsholm) og Laurids Pedersøn i Tikøb

vurderet«. – Vi nævner en del af det, der solgtes: Der var 10 heste i stalden og 19 stykker hornkvæg, 14 får og 11 svin. En grå hoppe med føl gik i 14 daler, en tyr i 10 daler. En mængde numre af messing, kobber og tin og jernsager blev solgt; der var mange sparlagen og bænkeklæder (sparlagen er sengeomhæng). »Et Sparlagen med Kappe og Tæppe til een Seng udi Studerekammeret« blev solgt for 8 daler. – Så havde præsten haft sølv, f. eks. en sølvkande på 70 lod, der kostede 43 daler. Gården selv var af værdi 150 daler, den skulle efterfølgeren købe. Den afdøde præst havde skyldt sin kapellan og efterfølger, Bent Pedersen Laholm, 159 daler, så gik det jo næsten lige op. I folkeløn skyldte boet til avlskarlen (»Auffls-Karlen«) Peder Pedersøn, 14 daler, til Jens Nielsøn i Ørsholt, som haver tjent dennem, 11 daler, til Niels Jensøn, røgterdreng, 4 daler, Sidse (Sidtze), Rasmusdaatter 8 daler, Kirsten Rasmusdaatter 3 daler, Niels Rasmussøn, plovkører, 2 daler, Svend Arvidsen (Arffuidssøn) i Helsingør resten af sin løn: 4 daler. Syv tjenestefolk havde præsten altså haft. – »Per Degn (Peder Andersen) fik for Voks, han haver udlagt til Ligkisten: 2 Pund à 2 Mark = 1 Daler (en slette daler var den gang: 4 mark; en rigsdaler: 6 mark).«

Boets formue var på 1050 daler 3 mark og 4 skilling. Den bortskyldige gæld på 1019 daler 1 mark og 15 skilling.

Så kom der til deling mellem enken og sønnen 31 slettedaler. Desuden fik enken af arvingens befuldmægtigede en opredt seng med tilhørende sparlagen.

Da hr. Lundtoft var blevet begravet under Sakristiets gulv, lagde enken – hvorledes fik hun råd til det? – en sten med indskrift over ham. Ordene derpå lyder for os lidt komisk, men de har været grumme alvorlig mente:

»Respice finem (vent og se enden). Her slap jeg ned til roe – alt under denne steen – Tikiøb vaar mit Boe – her Peder Christensen, – luntoft i Sæland vaar – mit fødeby og sted – de efter fiir snees aar – mig lagd i grafn ned. – i tikøb vaar jeg præst – halff tredsinds tyve aar, – jeg der thoe (2) hvstrur fest (fæstede) – sex børn den førstis vaar«.

Derunder ses et skjold med navn og initialer.

»Dennes steen hauer den sl. mands – efterlate hustru Kirsten pedersdaatter bircherod sin sl. hosbund til Ihukommelse ladet bekoste«.

Hr. Bent Pedersen Laholm (Laugholm), der den 22. maj 1669 efterfulgte hr. Lundtoft som sognepræst, havde, som vi har set, været knyttet til Tikøb sogn fra 1644, da han blev residerende kapellan hos sognepræsten. Han var født i Halland, vistnok i 1610, blev student fra Lunds skole 1641 og havde i 1660 fået løfte om at måtte efterfølge hr. Lundtoft som sognepræst. Der

blev sagt om ham: »Bent Pedersen Laholm, som i 16 Aar har været Medtjener i Tikøb Sogn med en Løn af 24 Slettedaler aarligen, ansøger Kongen om, at han maa faa Løfte paa Sognepræsteembedet, naar den nuværende Sognepræst (hr. Lundtoft), der er en højt-aldrende Mand, ved Døden afgår«. – Det blev bevilget den 30. august 1660 ved et kongeligt reskript: »Vid, at vi efter underdanigst Ansøgning og Begæring naadigst haver bevilget og tilladt, at os elskelige, hæderlig og vellærd Berendt Pedersen, Kapellan udi Tikøb Sogn, maa efter Sognepræstens der sammesteds, som der nu er, dødelig Afgang, igen til Sognepræst blive kaldet, dog med saa Skel, at han lovligen dertil vorder kaldet, og at altingst dermed efter Ordinansen og andre om Kald udgangne Forordninger tilgaar«.

Om hr. Laholms 26-årige præstegerning i Tikøb sogn, først som kapellan i 25 år, dernæst som sognepræst i 1 år, ved vi intet som helst. Han giftede sig, 55 år gammel, i 1699 med formandens enke, der havde givet sin første mand den ejendommelige gravsten; de havde kun været gift i ét år, da han uden at efterlade sig børn døde. I sit eneste præsteår havde han den ærgrelse, at den mand, der blev hans eftermand, hr. Wichmand Hasebart, ville tvinge sig ind som kapellan hos ham.

To unge theologer, Christian Jacobsen Normand og Wichmand, ønskede i 1669 at blive kapellaner, den første hos hr. Niels Frandsen i Magleby på Møen, den anden hos hr. Bent Pedersen Laholm i Tikøb. Det ejendommelige ved sagen var, at både hr. Niels og hr. Bent, der fra gode venner må have fået at vide, hvad der var i gære, lod andrage hos kongen, »at de ved saadan Helbred og Styrke ere, at de selv deres Embede uden nogen Kapellan kunne betjene og forstaa«. Trods hr. Laholms protest blev hr. Hasebart personel kapellan hos ham i 1669, ordineret den 4. august.

Hr. Laholm døde som sagt allerede i juni 1670, og enken, der nu anden gang var enke, lagde atter en ligsten i Tikøb kirke, denne gang i koret; der står på den: »Æterna cogita (tænk på evigheden!) her huiler mine been – men siælen i Guds Haand, – Hand samler dem igien, – som samles quind og Mand. – Hr. Bent Laugholm saa vaar – Mit nafn i Halland fød, – Men gammel 3 snees Aar, – I Tikiøb blev jeg død. – Jeg Herrens Meenighed – Tient syv og tyve aar. – Nu tien (tjener) min siæl med Gud – For Gud i Engle Chor.

Næsten et år efter, at hans død var indtrådt, samledes skiftemyndighederne i Tikøb præstegård, og der blev skrevet i protokollen: »Anno 1671, den 16. Oktober. Overværendes paa Rettens Vegne hæderlig og vellærd Mand, Hr. Gert Schumacher (Peder Griffenfeldts farbroder), Sognepræst

til Sct. Olai Kirke i Helsingør og Provst over Liunge-Kronborg Herred med sine tvende Herredsbrødre (præsterne i Karlebo og Asminderød) er standen rigtig Registrering og Vurdering i hæderlig og vellærde, nu salige Mands, Hr. Bent Pedersøn Laholm, forrige Sognepræst til Tikøb Menighed, hans Bo over samme Boets indehavende Formue, Gods og Løsøre. Paa Enkens Vegne tilstedeværende hæderlige og vellærde Mand, Hr. Hendrik Thomæsøn Gerner, Sognepræst til Birkerød Sogn (bekendt fra Svenskekrigen) som Enkens rette Lavværge; da blev af Vurderingsmændene, navnlig Lauridz Madsen i Borsholm, Laurids Hansen i Jonstrup, Hans Jørgensen og Hans Gudmandsen i Plejelt, vurderet«.

Den afdøde præst havde efterladt sig en mængde sager af kobber, messing og tin, selv sølv havde han ejet til en værdi af 55 daler. Levende kvæg var der 8 af, heste og hopper 9, den dyreste gik til 12 daler, så man må forestille sig, at priserne på alting må multipliceres stærkt, hvis man vil sammenligne priserne med nutidens. – Der var får og svin og 5 bistader. – Vi kan møblere hr. Laholms studerekammer: Der hang et spejl på væggen; der stod en åben, rød bænk og et bord med lukket fod – »Skifve med Lucht foed«, d. v. s. benene var forbundne med trædebrædder – endnu et bord: et fyrretræsbord med åben fod, en kistebænk med panelværk (udskåret), en liden ,åben bænk, en grøn og en hvid hylde, en lukket seng (alkoveseng) og over døren en grøn hylde.

I sengekammeret var der følgende ting: En seng til 3 daler, en kakkelovn (»kachelofven«) til 6 daler, en lænebænk (altså med rygstød), en lænestol, en liden stol og et rødt skab med lås.

Der nævnes også »Moders Cammer«. Så opregnes der bryggeredskaber, linklæder, sengeklæder, bænkedyner (hynder) og »Dend Salig Mandtz gang Klæder«: en klædes-præstekjole, en borattis(?) Samarie (12 daler), en fin klædes klædning (12 dal.), en rød, ulden skjorte med 26 sølvknapper i (5 dal.), en grå klædes trøje, en gammel præste-rejsekjortel, en hue, foret med odderskind, en rejsekabuds, den sal. mands skjorter (5 dal.).

I boet fandtes en del obligationer på i alt 620 daler; desforuden lå der et tingvidne, som forklarede, at sal. hr. Bent Laholm skulle have tilhandlet sig den gårds bygning, som Laurids Pedersen beboede i Tikøb, hvorimod Jørgen Andersen, der nu boede på gården, beviste ved en kontrakt, at han har afkøbt og betalt sal. hr. Bent den halve gårdens bygning, og der stod præstens kvittering derfor. Altså fik boet kun 20 daler.

Præstegårdens bygning var vurderet til 168 daler. Den sal. mands bøger var mange: der var 34 store folianter, 59 i kvartformat, 146 i oktav og små,

i duodecimo 18. De gik alle sammen for 114 daler. Gæld var der næsten intet af, så enken, »dend erlige, dyderige og Gudfrygtige Matrona, Kirsten Persdatter« og hans arving, »dend erlige, actbare, welwise och fornemme Mand, Bent Svendsen, Borgemester i Staffwanger i Norge som faderbrodersøn« og nogle mosterbørn, fik ret klækkeligt at dele; enken fik 286 daler, de andre lige så meget til deling. En broderlod var på 115 daler, en søsterlod på 57 daler og 2 skilling. Udbetalingen skete først et år efter, den 20. marts 1672 i »Tiickiøb« præstegård.

Den magister Wichmand Olufsen Hasebart, der havde tjent her som kapellan fra 1669, og som nu, den 14. juli 1670, blev sognepræst i Tikøb sogn, var født i København, hvor hans fader, Oluf Hasebart, var økonomus og forstander ved Vartov. I hans slægt havde der tidligere været en mand af samme mærkelige navnesammenstilling. Han havde studeret i Leipzig, hvor han i universitetets studenterfortegnelse for 1622 stod anført som »Præceptor Wichmannus Jacobi Hasebardus, Hafnia, Danus«; i 1639 aflagde han ed for biskoppen som sognepræst ved Vor Frue i København. – Vor Wichmands fader, økonomen, var en broder til den berømte hofmedicus i Frederik den Tredjes tid, Jacob Hasebart, og deres fader, præsten ved Vor Frue, endte som biskop i Viborg i 1642. – Navnet Hasebart har vor magister og sognepræst og hans efterkommere ikke gerne benyttet sig af – måske er der af andre smilet lidt deraf, det betyder jo »hareskæg«; de er mere kendt under navnet »Wichmand«, der omsider er blevet familienavnet. – Under Københavns belejring i 1658–59 var Wichmand Olufsen student og gjorde sammen med sine fæller god tjeneste mod fjenderne.

I hr. Bent Laholms allersidste tid kom han altså hertil som kapellan, da sognepræsten dog blev syg, men i København havde han forud gjort kapellantjeneste fra 1666, så han opnåede, før han i 1719 døde, at have været præsteviet i over 53 år; han døde altså som »jubellærer«. – Han skildres som en smuk mand, behagelig og venlig, velbelæst i historisk litteratur, af stor legemskraft og af godt helbred. Han skal også have været en stor økonom, men blev dog fattig på grund af »adskillige vanheld«, der ramte ham.

Kort efter at han blev præst her, den 14. oktober 1671, står der i en fortegnelse, blev han, endnu kun af gavn sognepræst, gift. Der siges nemlig: »Da blev 'Kapellan' til Tikøb, Wichmand Olufsøn Hasebart og Ellen Bolisdatter viede uden foregaaende Trolovelse og Lysning«.

Vor kilde taler om, at mag. Hasebart plagedes af »vanheld«. Det sigtes vist til et særligt uheld, som senere skal blive omtalt, thi de mange ekstraudgifter, her skal nævnes, havde han fælles med alle andre.

I hans præstetid faldt »den skånske krig« (1675–1679), hvorunder der blev pålagt talrige og plagsomme særskatter som i 1676, da både præst og degn blev opfordrede til at være med til at fylde kongens tomme magasiner. Mag. Hasebart gav og skrev: »Efter min allernaadigste Herres og Konges naadigste(!) Befaling erbyder jeg underskrevne at give til Hans Majestæts Magasiner efter min Formue (evne) 4 Tønder Rug og 8 Tdr. Byg, hvilket Kvantum jeg lover til forsagte (nævnte) Tid og Sted (Kronborg) at erlægge. Den 3. Febr. 1676. Wichmand Ols. Hassebart.« – Og degnen skrev (vistnok med blødende hjerte): – »Efter Hans Kongelige Majestæts naadigste Vilje og Hans Højærværdighed Bispens flittig Erindring(!) lover jeg, Peder Andersen, Degn i Tiøkøb, endog (skønt) jeg penserer (svarer) 3 Pund (12 tdr.) til Helsingørs Skole, og min Tilstand er saa slet, at give til Kongelig Majestæts Tjeneste til samme Tid og Sted at levere 1½ Td. Byg og 1 Td. Havre. I lige Maade lover jeg at levere paa Substitutens (hjælpedegnens) Vegne, som har ikkun 8 Daler til Løn, en halv Tønde Byg. Helsingøre den 7. Febr. Anno 1676. Peder Andersen.«

I 1677 blev der pålagt en dragonskat (»Dragonsteur« hed den; der kan man se, hvor let tyske betegnelser som »Steuer« ɔ: skat, blev omplantet til dansk). Mag. Wichmand i Tikøb fik pålignet 20 rigsdaler, som det nok har været svært at skaffe til veje.

Både i 1676, i 1678 og 1680 måtte han og degnen af med »Krigsstyr«. Der står herom i provstebogen: »Krigssteur. Efter det overleverede Mandtals Indhold skal Mag. Wichmand give i Kop- (hoved) og Kvægskat 24 Rdl., 2 Mark, 4 Sk., og Degnen, Peder Andersen 4 Rdl. 3 M. og 2 Sk. – Atter Krigsstyr: Hr. Wichmand Olsen i Tikøb 15 Rdl. 1 M. og Peder Andersen, Degn sammesteds 7 Rdl. 2 M. og 12 Skill. – Også efter krigen kom der tyngende pålæg: Kongen skulle have en prinsesse gift, og i den anledning måtte alle spytte i bøssen. Det hedder i bogen: »Specification paa den Naadigst(!) paabudne Princessine Steur Anno 1680, 1. Termin: Sognepræsten i Tikøb, Hr. Wichmand Olsøn aff 47 Tdr. Tiende 11 Rdl. 5 M. 8 Skill. og Degnen 1 Rdl. 3 M.«

For årene 1680-81-82 findes der en ekstrakt af Tikøbs præsts og degns tiendebog (degnen skulle have en tredjedel af, hvad præsten fik):

Af rug fik præsten det første år 71 traver, af byg 78, af havre 21 og af boghvede 19 skæpper. I det andet år af rug 49 traver, byg 78, havre 16 og boghvede 17 skp. – I det tredje år af rug 62 traver, af byg 79, af havre 22 traver og af boghvede 25 skp.

Mag. Hasebart tilføjede nu en klage og en bøn:

»Dette er nu vel en sandferdig udskrift af min tiendebog paa alt, huis (hvad) i disse 3 sidste Aar i tiende er indkommen, men ieg nødis til at føye dette her hos, at tiende, som hos os gifuis i straae, er for diurenis (ɔ: dyrenes = hjortenes) mangfoldigheds skyld i saa slet tilstand, baade for mig og Degnen, at mand icke her af 3 trafver kand faa saa meget Reent Korn som de paa Heeden (nede om København-Roskilde-Køge) af en trafve, huor for ieg ydmygelig begiærer och visselig formoder, at de høye Herrer tager dette i consideration (betragtning), mig og min Degn til tieniste, det gud i naade vil belønne. – De velædle Herrers ydmygste Tiener Wichmand Ols Hassebart. Tikiøbs Præstegaard den 4 Aprilis Anno 1683.«

Atter i 1688 fik præsten pålagt en dragonskat på 7 rdl. 4 m. 11 skill., og i samme år måtte den plagede mand bidrage til genopførelsen af en afbrændt kirke så langt af led som i Christiania. »Præsten udi Tiekiøb betalte pro persona 4 Mark«, Menighedens kollekt androg 1 rdl. 4 m. 6 skill., degnen gav 2 Mark, og substituten, det skrog, gav 8 skilling. – Det var altså slet ikke så lidt, de dårligt aflagte mennesker i årenes løb måtte af med foruden de almindelige skatter og afgifter. Der er f. eks. en stadig gennem århundreder genkommende post, de penge til sognepræsten i Helsingør. Kongen skrev herom: »Vi gøre alle vitterligt, at vi efter Mag. Geert Schumacher, Sognepræst i vor Købstad Helsingøer hans herom allerunderdanigst gjorte Ansøgning og Begæring haver bevilget og tilladt, at han i Henseende til hans Kalds Ringhed maa nyde og lade oppebære Tikøb Kirketiende, dog med de Vilkaar, at han først efter det Syn, som efter Loven aarligen skal tages, Kirken forsvarligen vedligeholder og i rette Tider lader reparere, desuden til alle Udgifter svarer og Rede og Regnskab gør for Kirketiendens Indkomster og Udgifter.«

Og i dette samme år 1688 blev der skrevet, at Tikøb præstegård efter seneste landmåling er sat for hartkorn 7 tdr. 6 skp. 1 Fdk., mens »Degnens Gaard staar anslagen udi Hart Korn for 2 Skp. og 2 Fdk.« – Decimanter (tiendeydere) er her 120 af. – I det år er der blevet undersøgt adskilligt; man ønskede således også at få at vide, hvor megen altervin, der blev brugt i kirken. Svaret lød: »Der bruges aarligen til Kommunikanterne (altergæsterne) i Kirken saa og til de syge at berette i Tikøb 70 Potter.«

At hr. Hasebart var en fattig mand, ved vi fra anden side. Embedsbogen her oppe fra rummer fra 1689 et vidnesbyrd derom. Han er blevet krævet for nogle penge, han havde at vogte over, men tøver trods gentagne rykninger med at betale dem. Biskoppen, Bagger, skrev da til provsten:

»Jeg befinder nu, at Mag. Wichmand (han havde i 1684 taget magistergraden over et historisk emne) i Eders Herred, som 400 Daler er opsagte, har ikke endnu erlagt en Skilling, da vilde I alvorligen tilholde hannem, at han uden Ophold indfinder sig dermed i det seneste inden 8 Dages Forløb, saafremt jeg ikke skal foraarsages imod min Vilje at søge det hos hannem med den verdslige Ret, hvilket jeg meget ugerne gjorde, men efterdi Pengene skal til Kongens Tjeneste, som er saa højt magtpaaliggende, og jeg idelig og idelig derom anmodes, saa nødes jeg dertil, og vil han da tilskrive sig, hvad Skade og Viderværdighed deraf vil paafølge, eftersom her maa endelig rede Penge til. Jeg forlader mig til, at I herpaa alvorligen driver, at jeg ikke, som ellers ufejlbarligen sker, maa gribe til extrema (yderligheder). Hafnia d. 29. Juni Anno 1689. Bagger.« (Dr. Hans Bagger, biskop 1675-93).

Hvorfra mon den fattige præst har skaffet de mange penge? Mon man også »idelig og idelig« har måttet kræve ham for de 8 rdl. 1 m. og 8 skilling, som man under indsamlingen i Tikøb sogn havde tegnet sig for i 1690 som bidrag til opførelsen af »Christianshavns nye Kirke« (Vor Frelsers)! Og, som det hedder, at »Præsten haver i Behold«. – Året efter blev han rykket for »Studieskat« til universitetet: 1 rdl. 5 sk. og endvidere i »Fortificationsskat« »befæstningsskat) i to rater 20 + 35 rdl. = 55 rdl., en svimlende sum, mens den altid jamrende degn måtte af med 6 rdl.

Degne

Mens vi er ved degnen, må vi genoptage fortegnelsen over de degne, her har været, siden vi nævnede Jens Andersen. Ved 1660 var her en degn, der hed *Peder Andersen,* der, som vi lige – et par sider før – har set, fik en tredjedel af, hvad præsten fik, i tiende, og hvis jord i hartkorn var ansat til 2 skp. 2 fdk. Udtalelser af ham om hans fattigdom er også anført foran. Han mistede sin første kone i 1666. Den 23. juni det år var der skiftesamling efter hende i »Thikiøb deignegaard efter sal. Else Jens datter imellem hindis efterlatte hosbunde Peder Andersen, Sogne-deigen samme Steds och den salige Quindes Datter (af første ægteskab) Marenn Pouls datter; hindis for Mønder (formynder) War Olle Hanson Thikiøb.« Der regnedes til hendes og degnens senere kommende begravelse 42 daler. Han skyldte meget bort, f. eks. til kromanden på »hornebech« 6 daler. Så meget skyldte han bort, at der sluttedes med de ord: »Och efftersom godsett ey Kunde streche gielden, saa bleff ey Nogen arff till hinder effter hindes Sl. Moder«.

Degnen giftede sig igen, med Trine Pidersdaatter, hvis navn fremkommer ved hans død og skifte. Det blev holdt den 12. januar 1685, og han må da være død i slutningen af 1684. Det hedder da: »Skifte efter afgangne Salig Peder Andersen, forrige Degn til Tickiøbs Sogn i hans Hus og Degnebolig.« Der var bl. a. hans præst, mag. Wichmand Olsen Hasebart til stede. Degnens enke tituleres »den hæderlige, dyderige og gudfrygtige Qvinde«. – Den nye degn var der også og kaldtes »hæderlig og vellærd Mand, *Rasmus Christoffersen Dan*«. Vurderingsmændene var bl. a. Peder Jensen i Gurre, kirkeværge til Tikøb kirke. Han havde haft lidt sølv: 4 sølvskeer, der gik for 4 daler; han havde ejet 5 heste og 1 føl, 7 køer og 1 kalv, så han var da ikke blottet for eje. I hans hus nævnes »den store Stue« og »den lille Stue«. Men lærdommen var det ikke stort bevendt med; der var kun 5 bøger (1 daler 3 mark) efter ham. Boets formue var på 187 daler, men gælden var stor: 171 daler, så enken og det ene barn, der var, fik kun 16 daler til deling.

Hans eftermand var, som vi så *Rasmus Dan;* om ham ved vi intet, uden at han døde den 13. februar 1690. Skiftebogen fortæller os, at hans hustru hed Kirstine Olufsdatter Mule. Der blev holdt skifte efter ham den 13. juni samme år. Enken, »den hæderlige, dydige og gudfrygtige Quinde, Karen Olufsdaatter Mule« havde til lavværge »dend itzige (nuværende) deign, Augustinus Pedersen Sant«. Degneparret var barnløst, så halvparten af boets formue skulle gå til »dend salige Mands Efterlatte Sødskinde«. I »den store Stue« stod en »Stenskive« (stenbord) med træfod – stenbladet er forbrugt til den sal. mands begravelse, og foden er vurderet til 1 mark; en indlagt egekiste til 4 daler, en rød kistebænk, en rød bænk for bordenden, et lille »Vraaskab« (et stolpeskab i hjørnet) for bordenden, »et dito grønt Skab inden Døren«, et lidet, rødt skrin, en lænestol, en lav stol, en høj stol med sort læder, »fem Papirs Stykker« (skilderier) i rammer (à 4 skilling) og en jernkakkelovn (12 daler). – I den lille stue stod en åben bænk under vinduerne, en liden kiste for bordenden, endnu et bord og et rødt bord, en lænestol, et lille sort skrin, et gammelt vraaskab, et blikskrin, et lidet spejl med en sort ramme, 4 manglefjæle, 12 sibøtter, 1 flødekande, 2 mælkekander og 12 trætallerkener. Så er der »Ølkammeret« og »det nye Spisekammer« – der står bord og bænk og redskaber. Der står også meget på »Loftet« og i »Brøgersit«, og så er der endvidere et »Drenge Cammer« (karlekammer). Han har også ejet en hel del tin, messing, kobber, stentøj og »Jernfang«, linklæder, gangklæder, »den salige Mands Gangklæder«, som var: en fin sort klædes kjole (6 daler), et par gamle bukser, en gammel »pullemittes(?) klædning, en hat, en »Caskette« (kasket), en odders-muffe og en gammel kappe.

Han har også haft »Qvæg och bæster« – 4 køer, 6 kalve, 7 heste med 1 føl. – Boets indtægt var på 253 daler, men gælden var stor; bl. a. skyldtes der løn til 4(!) tjenestefolk: til Berette (Birgitte) og Inger – 5 daler til hver – til Kirsten den halve årsløn, 2 daler, og til karlen, Anders Jensen, hele 12 daler. Der betaltes »for Stenen i Kirken at lægge over den salige Mands Grav« 1 daler og 2 mark. Alt i alt skyldtes der 257 daler bort, og der var altså et underskud på 4 daler. Enken fik intet. – »Hvad Degnegaardens Brøstfældighed angaar, da, som den er meget forfalden baade paa Stuelængen og den vestre Længe, som af Præsten fra Asminderød, Hr. Jens Wind og Kirkeværgerne er takseret opsat for 24 Daler, hvortil ingen Middel findes i Boet, saadant at reparere, da lover Enken med Tiden 'at fly paa Gaarden, som forsvarligt Kand vere effter leylighed i mueligste maade'.«

Den næste degn, altså *Augustinus Pedersen Sant,* kom her i 1690; han var student (vistnok) fra Helsingør og blev gift med en søster til vor sognepræst; hun hed Karen Olufsdatter Hasebart. Hans embedsførelse og liv ved vi intet om; hans død indtraf i 1703, og der var skiftesamling den 5. november efter ham mellem enken og hendes børn og den sal. mands »Søschende«, en broder og to søstre. Han efterlod sig bl. a. sølv for 14 daler, nogle bøger, »saa gandscke slet conditionerede«, at de blev solgte i en bunke for 4 daler. »Blifver saa det gandscke boets Summa 313 Daler og 13 Skilling«, men her var megen gæld, 282 daler, f. eks. til substituten (hjælpedegnen) Jens Lauritzen for to års løn: 12 daler. »Stuelængen er ganske brøstfældig«, skrives der, »og med første vil opsættes af ny, blev taxeret til 24 Daler«. Provsten fik i salær (Salarium) 6 daler. Til deling blev der 30 daler, hvoraf enken fik de 15.

Bønderne

Om vort sogns bønder i hin tid er der ikke synderligt at fortælle; de fleste optegnelser, der er bevarede, drejer sig om præster og degne med kun sideblik til menighedens lægfolk. Slår man op i den verdslige skiftebog for disse år, viser det sig, at skønt et bo af de tre, der er valgt på må og få, er fallit, har de andre endnu en del velhavenhed at glæde sig ved.

Den 23. januar 1668 er der i *Plejelt* død en Hans Mortensen, hvis hustru, Bodil Hansdatter, og datter, Anna, overlevede ham. Ridefogeden, Hans Rostgaard og stiftsskriveren, Otto Jensen, var til stede. Blandt alt det meget, som blev opregnet, var der en rød, en hvid og en sort ulden skjorte, skjorter af lærred og en sort vadmelsklædning til 3 daler. Hvad jordefærden havde

kostet, blev også opregnet: Ligkisten kostede 4 daler 2 mark, 2 tdr. øl var bestilt til 6 daler; det gik med, og da følget endnu var tørstigt, fik man en tønde til (1 daler 2 mark). Det var jo midvinter, så de brændte »Lius« for 7 mark. Hr. Peder (det var endnu under præsten hr. Peder Lundtoft) fik 1 daler for sin tjeneste, Peder Degn det samme, substituten fik 1 mark og 8 skilling, til kirken gik der 1 daler, maden kostede kun 1 daler. Til »Quindens Jordeferd Imod Mandens« blev der hensat 8 daler. Til »Skiftens bekostning« ɔ: til skifteherrerne gik 16 daler 2 mark. Til deling blev der, da alt var betalt – 69 daler 2 mark.

I *Tikøb by* døde i 1676 Jørgen Andersen, og enken, Karen Nielsdatter, og fire børn skulle dele arven. Oluf Hansen i Tikøb (tykøb) og Lars Truedsen i Kathøj vurderede godset, som kun var 33 daler 3 mark værd. Han skyldte meget bort; bl. a. havde han en landgilderestance på 8 daler 2 mark 2 skilling. Præsten, hr. Wichmand, skyldte han 1 daler 2 mark, degnen 2 mark. Kun 3-4 privilegerede kreditorer fik dækning for deres krav, de andre fik intet. Boet var fallit.

I 1677 var i *Gurre by* Karen Hansdatter død. Manden, Svend Thorsen, og tre børn var hendes arvinger. I »Stuen« – der var kun én – stod der en beslagen egekiste, som bl. a. gemte en »Grovgrøns (nubbret) Quinde-troye«; der lå et flammet hynde, et skørt, en sort klædeskåbe, en flamsk hynde. Så var der i stuen to sengesklæder, en pude, en gammel seng, en kiste til, to gamle bænkedyner, et bord, et gammelt skrin, tre gamle og seks unge gæs (i rum under bænken). I et siderum lå 14 skp. rug à 3 mark pr. skæppe og 3 tdr. byg à 3 mark. Husets bygning var 15 daler værd. Her var værdier til 247 daler og en gæld på 26 daler, så der blev 221 daler til deling.

Vi nævnede her foran et navn på en ridefoged, *Hans Rostgaard,* en mand, der ved sine patriotiske bedrifter under svenskekrigen havde hævet sig over sin stand og blev en rig og fornem mand. Han fik af de taknemmelige konger mange forleninger. I 1672 fik han f. eks. skøder på 5 gårde, 1 bol i Tibberup, 12 gårde i Mørdrup med et stykke skov og gadehuse på bøndergårdenes grund, 3 bol med skov til ved Espergærde, gårdene »Budserup« med skov, »Ratterup« med skov samt et hus på samme gårds grund, endelig gården »Ørsholt« ved skoven.

For resten har vi fra 1679 en jordebog. Deri meddeltes navnene på Tikøb sogns bønder, deres landgilde, om gårdenes tilstand, der ikke var synderlig god, skønt der nu var gået 19 år, siden svensken var her, samt antal af heste, hver mand ejede. En sådan opremsning er ikke morsom at læse, men af mangel på mere fængslende stof, bønderne angående, tages den; man får da sog-

nets næsten samtlige beboere på ét bræt i et bestemt år. – Her anføres kun et par eksempler på landgilde; hestenes antal står i parantes.

Tikøb by: Anders Bodelsen, 6 skp. rug, 6 skp. byg, 1 td. havre, 1 skp. smør, 1 lam, 1 gås, 2 høns, 1 snes æg. 4 længer brøstfældige (3 plovbæster). – Svend Bentsen, 4 længer mestendels øde (2). 6 Ole Hansen, 4 længer øde (3). – Jørgen Laursen (6). – Peder Nielsen med Hendrich Jørgensen, 3 øde længer, ingen bæster. – Jens Andersen, degn, der giver 1 mark 2 skill. – De jordløse husmænd Anders Madsen, Povl Jensen og Troels Jensen yder penge ligesom degnen.

Kathøj: Laurs Truidsen, 1 fjerd. smør. 3 længer ganske brøstfældige (3).

Munkegård: Jørgen Rasmussen, 4 længer meget brøstfældige (3). – Hans Hansen, 2 længer hus ganske brøstfældige (3).

Jonstrup: Ole Andersen, 3 længer brøstfældige (2). Ole Jørgensen (4). – Peder Jørgensen (4). – Niels Nielsen (4). – Laurs. Hansen (4).

Reerstrup: Anders Nielsen, en længe brøstfældig (5), han giver smør. – Hans Pedersen, 4 længer noget brøstfældige.

Sande: Knud Møller, Jens Nielsens enke og Niels Nielsen – de giver 8 tdr. rug og 8 tdr. byg samt 1 mark 5 skill. 4 længer brøstfældige (10).

Lille Esbønderup: Axel Christensen, 2 længer brøstfældige (4). – Jon Bentsen, 2 længer ganske brøstfældige, forarmet (2). – Peder Christensens enke, 2 længer noget brøstfældige (2). – Peder Ibsen, 3 længer brøstfældige (3). – Jens Laursen giver penge: 1 m. 5 skill.

Harrishøj: Mads Laursen, Ejler Jørgensen og Niels Nielsen, 2 længer brøstfældige (2). – Rasmus Laursen med Peder Skomager, 2 længer mestendels øde, forarmet (2). – Ole Bertelsen med Morten Olsen.

Rørtang (der giver alle ens: 1 fjerd. smør, 1 td. 1 skp. havre og 1 lam): Jens Svendsen, 3 længer brøstfældige (1), Hans Rasmussen (3), Jens Nielsen, 3 længer brøstfældige (3), Peder Boringholm, 3 længer brøstfældige, forarmet (2).

Espergærde: Peder Bentzen, Rasmus Rasmussen, Johan Perlestikker, Christen Jyde, Søren Villadsens enke, Søren Laursen og Jens Andersen – hver giver 1 rigsdaler.

Bistrup: Laurids Svendsen, 2 længer brøstfældige (2 udygtige bæster). – Poul Larsen, forarmet (2). – Ole Larsen, forarmet (2). – Peder Pedersen, forarmet (2). – Laurids Sørensen.

Nyrup: Ole Hansen, 3 længer brøstfældige, skovridergård, der giver 4 tdr. rug, 4 tdr. Byg, 2 tdr. havre, 1 lam, 1 gås og 4 høns. – Ole Nielsen (4). – Hans Jensen, 2 længer brøstfældige (2). – Laurs Olsen, 3 længer brøstfældige

(1). – Jacob Zølner, skovrider, skulle give 15 skp. rug, 18 skp. byg, 1 td. havre, 1 lam, 1 gås og 4 høns, men er »nådigst forundt fri«. – Peder Hellesen, 2 længer mestendels øde (3).

Ved *Snekkersten:* Hans Hogensen, Jørgen Hansen, Helle Laursen, Hans Jørgensen, Jens Madsen, Helle Laursen på Bakken giver alle hver 1 rigsdaler.

Gurre by: Peder Jensen, 1 otting smør og 4 skilling (3). – Svend Thordsen, Rasmus Pedersen, Svend Hansen, Hans Madsen, Espen Tordsen, Peder Olesen, Jens Poulsen, Peder Jensen og Morten Pedersen giver hver 1 m. 5 sk. Så er der ugedagsmænd til Esrom (ydede en ugentlig arbejdsdag) i *Plejelt:* Gudmand Jensen, 5 skp. rug, 1 td. byg, 1 td. havre, 1 lam, 1 gås, 4 høns og 20 æg (4). – Hans Pedersen, Jens Jørgensen og Peder Laursen har hver 3 længer brøstfældige (og hver 4 heste). – Svend Jørgensen, 4 længer ganske brøstfældige (2). – Niels Hansen, 3 længer brøstfældige (2). – Hans Jørgensen (2). – Niels Laursen (4). – Ole Hansen, 3 længer brøstfældige, forarmet (ingen bæster). – Laurs Pedersen (4). – Peder Nielsen (3). – Hans Nielsen, forarmet, ingen bæster. – Peder Skaaning giver 1 m. 5 sk. for sit gadehus. – Anders Hansen, kaldet Kildesøe.

Bøtterup: Rasmus Olsen giver 2 tdr. havre, 1 lam, 1 gås, 2 høns og 20 æg (4). – Jens Mortensen, 2 længer mestendels øde, forarmet (ingen bæster). – Morten Ibsen (4). – Morten Ibsen, Rasmus Olsen og Laurs Brun, 3 længer ganske brøstfældige, forarmede (2). – Hans Mortensen (3). – I et gadehus bor Jacob Væver (vefuer), der giver 1 m. 5 skilling.

Der var megen elendighed at læse ud af den liste. Også det følgende melder om en fattigdom, som endda rører amtmanden, Knuth, på Frederiksborg. Vi anfører bogstavret den fine mands skrivelse fra 1689:

»Saasom Niels Laursens Hustru af Tikiøb Sogn (i Plejelt) er ved Døden afgangen, oc Hand sig Beklager, det (at) hand iche for sin Armod formaaer Hende at lade bestedige (stede) till Jorden, formedelst Samme foreleggis saa høit og betalle Klocherne af dennom, der skal Ringe, at Hand det ey kand afsted komme, saa Tillades Hannem, att Hand maa Nyede Klocherne for 2 Mark, och self Beede Hanss Vefuer dennom att Ringe frij, Hvor Effter Kirche Vergerne oc Deignen Sig Hafue att Rette.

Friderichsborg Slott d. 29. Dec. Anno 1689. L. Chnuth.«

Dette blev indberettet til bispen, og denne skrev da til provsten over vort herred, hr. Schumacher ved Sct. Olai. Bispen var vred over »Velbiurdige von Knuts« egenmægtige indgreb, men rådede provsten til at forhandle roligt med amtmanden – også bispen skrev et mærkeligt udseende dansk – »som Hand skal Være Een Raisonable Cavallier i alting, Hand icke skal søge der

ved at præjudicere (skade) Os i den forretning, som Vi Efter Kongl. Allernaadigst Befaling Har Været autoriceret til at slutte. Udi Imidlertid Vil Jeg tale med Hr. Stift Amptmand derom.«

Provsten spidsede sin gåsepen og satte en sirlig skrivelse op til den fine amtmand, som blandede sig i gejstlighedens sager. Den 12. januar 1690 sendte han dette brev:

»Højædle, velbaarne Hr. Amtmand! Højgunstige Hr. Patron! Næst et glædeligt og lyksaligt Nyaars Forønskning med al prosperité (held) og velstand over velbaarne Herre og højadelige Familie foraarsages jeg ydmygt at andrage for Eders Velbaarenhed, at saasom en af Tikøb Sognemænd, saa og en Enke i samme Sogn haver for Eders Velbaarenhed beklaget sig, at de ikke kunde formaa at betale Kirken og Degnen det, som fordredes for at lade Klokkerne ringe efter deres afdøde og derfor forhvervede (for Hverffvede) Eders Velbaarenheds Brev og Bevilling at maatte nye Klokkerne for 2 Mark og bede sine Venner at ringe, hvilken Eders Velbyrdighed i ydmyg Lydighed er respekteret, aleneste (kun at han) haver ikke turdet betro Bønderne at ringe Klokkerne, at de enten af Modvilje eller af foragt ikke skulde komme til Skade, men Degnen haver ved sine Folk ladet dem ringe, og for at ham skulde intet (af fortjenesten) afgaa, er han bleven betalt af de samme Penge, indtil jeg kunde have Lejlighed at foredrage Eders Velbaarenhed Sagens Beskaffenhed« – så meddeler provsten den oftnævnte velbårenhed, at bispen har bestemt, at når alle klokker skal lyde, skal kirken have 3 mark; én klokke koster 24 skilling, endvidere, at degnen skal have 24 skilling, når han ringer med alle klokker; ringer han kun med én, skal han have halvdelen – at amtmanden altså ved det for fremtiden; det er da meningen med provstens lange og uhyre høflige brev.

Også mag. Wichmand Hasebart var jo fattig, og han klagede også sin nød. Det var svært at mætte de mange munde i præstegården; så når folk ikke ydede ham, hvad de skulle, måtte han påtale det. Det gjorde han f. eks. i et brev til biskop Bagger af 20. januar 1692: Han fortæller, at de Hornbæk fiskere ikke gerne vil søge til hans kirke, »der er en stiiv Miil dertil«, så han må efter en ældre aftale med hans formand gøre turen til dem og prædike for dem i en stue, om sommeren hver søndag, om vinteren hveranden. Derfor har de forpligtet sig til at give præsten 15 slettedaler om året samt hver tiende fisk, »som Gud dennem gaff«. Alt det har hans formand i embedet tilladt dem. I 1671 fik de Hornbæk mænd så lov til at bygge sig en lille kirke; derved blev præsten tvungen til at tage den stive mil dertil mod, at han nu årlig fik 20 daler foruden sit offer, en snes kuller af hver

fisker på Trefoldigheds søndag eller i mangel deraf 12 skilling. Han skulle også have part i sildefangsten, og så skrev han: »De lovede derhos at give Mig min rettighed, endten jeg kom der self eller nogen paa mine Vegne at annamme det. Men Jeg seer Mig ickun bedragen ved saadanne løfter, i det de hverken vil give Mig betalning eller mine Kuller, ihvor meget der saa fangis. Hvor meget de saa faaer, aflegger de Mig dog saa ringe, at det er fortrydeligt. Jeg maae staae der ofte self og saa got som tigge Min rettighed af dem: oc bliver under tiden haanligen bortviist, hvorover mand giør ofte mange Reyser forgiævis«. – Biskoppen forordnede, at fiskerne skulle stævnes til møde med præsten i kirken; der måtte så træffes en endelig og bindende aftale.

Mens her er tale om penge og penges værdi, kan det måske interessere at se, hvordan kapiteltaksten var i de år: Byggen: 1 pund = 4 tdr = 32 skp. kostede 7 daler 3 m. = 496 skill. Altså 1 skp. = 15½ skill. Rugen: 1 pund: 8 daler 1 m. 5 skill. Altså 1 skp. kostede 20 skilling. »Haffer« kostede for 1 skp. 10 skilling.

Skifte i præstegården

Magister Hasebart havde i 1697 den sorg at miste sin kone. 5. oktober blev der holdt skifte efter »hans Sal. afgangne Hustrue, dend Gud og Dyd Elskende Matrone Ellen Bolles Daatter« mellem enkemanden og deres 5 børn; der var 4 sønner: Oluf Wichmand, 24 år, Bolle Wichmand, 21 år, Jacob Wichmand, 17 år, og Iver Wichmand, 15 år, og 1 datter, Mette Wichmand, som var 21 år. Faderen tilbød selv at være kurator for de to ældste sønner og formynder for de to yngste og datteren. Vurderingsmændene, Oluf Hansen på Kathøj og Laurids Truidsen fandt af rede penge 75 slettedaler. Desuden var der 2 store sølvkander til 74 og 64 daler og en mindre til 36 daler, videre en sølvstol, 24 sølvskeer, i det hele meget sølv, så helt fattig var mag. Hasebart altså ikke. Der var også en masse kobber, messing, krontin og jerngenstande. Han havde 15 køer og 7 kvier på stald foruden 13 stude, 10 heste og 6 føl.

Lad os træde ind i »Den daglige Stue« og overvære vurderingsmændenes arbejde; Provsten og de andre skifteherrer sidder ved protokollen og følger med, mens priserne føres ind. Ejermanden, mag. Hasebart, er selv til stede; han sidder i den højryggede læderstol og lytter interesseret til, hvad mændene mener, hans sager er værd. Der står henne ved den ene korte væg en kakkelovn med messingpiller; henne under de gardinløse vinduer strækker

sig to fyrretræs slagbænke og endnu en fyrrebænk med et rum under og lås for; der udenfor står et langt bord, der kan trækkes ud og med et lille mellemrum endnu et lignende med skuffe i; fremme foran bordet står to lave stole og henne ved væggene tre højryggede stole betrukne med sort læder. For den ene bordende, ved siden af kakkelovnen står en fjerde lignende, men ved enden af det andet bord står der en kistebænk. På alle bænkene ligger der »bænkedyner« – Hynder. På væggen modsat vinduerne er der en stor, sortanløbet egekiste med lås og svære beslag, så følger igen en af de højryggede stole, og derpå kommer et rødt skab med tre døre og låse og henne i en krog et mindre, rødmalet skab med én dør. På væggen hænger et sortrammet spejl og et urværk, og oven på det lille skab står et urteskrin (husapotek). – De lukkede bl. a. den mørke egekiste op og tog stykke for stykke af »den salige Matronis Gangklæder« op. Der var en silkegrovgrøns kjole (med grove »grains«-korn i stoffet), en blommet »Mandtov« (manteau, en lang kjole med liv), et sort taftskørt med frynser omkring, underforet med sort kattun (8 daler), endnu et taftskørt med sorte og hvide agramaner, underforet, og et lignende, men gammelt, en »Axeltaft« (sjal) med sorte kniplinger og rødt underfor, en sobelskindsmuffe til 8 daler, desuden lå der fire hynder af hollandsk vævning, et olmerdugs dynevår og mange andre betræk.

De havde mange sengeklæder i deres senge, der var f. eks. i »Daatterens Seng« en gråstribet underdyne, nok en gammel underdyne, to hovedpuder plus en lille pude af hjemmegjort olmerdug, en skindoverdyne, en olmerdugs hovedpude til og en gammel hovedpude – det var nummer fire og så en gammel nummer tre underdyne.

Så gik de ind i »den nye Stue«, derfra til »Mælkekammeret« og ud i »Dejgkammeret« og så ind i præstens »Studerekammer«, hvor de forefandt et stort bord, et stenbord, hvor der uden om stenpladen sad en træramme. Der havde han en »Vindovn« stående; på væggen hang en »Tabulet« (Tablet, trekantet »Amagerhylde«). Oppe på »Tinhylden« stod en række af tolv store, hollandske fade og ni små af samme slags. De noterer præstens lænestol, desuden en bliklampe, et tinsaltkar, fem »Surbrunskrukker«(?), to små hollandske stenkrus, to sylteglas, to store, hvide og blå stenskåle. Midt mellem disse genstande, der tyder på, at mag. Wichmand ikke altid har fået lov at være helt ene og uforstyrret i sit studerekammer, nævner de et »Contrafey« (et skilderi), der forestiller »Dødsens afbilding« (1. Mark.), og desuden tre små kobberstykker (kobberstik), de var i sorte rammer med glas for, hver af dem blev kun regnet for 6 skilling værd. Oven i købet

havde præsten derinde en høj »Glasfløjte«(?), et hakkebræt, en stol med et trug, en manglefjæl, en støvkost og en ny alen.

Mændene var også i »Bæstemoders Stue« og se på mange møbler, der var helt sammenpakkede der, i »Svitzers Kammer«(?), i »Skolen«, og så gik de på loftet og i kælderen, i »Drengekammeret« (karlekammeret), i foderloen og i »Kirkeladen«, hvor der stod borde og bænke.

Alt i alt blev hans ejendele regnet for at være 2125 daler 1 mark 3 skilling værd, men så skyldte han jo en del bort, f. eks. til enkekassen 400 daler, til ridefogeden Hans Rostgaard 350 daler, konens begravelse tog 100 daler; så blev der 666 daler til hr. Wichmand selv og lige så meget til fordeling mellem børnene.

»Men Faderen forbedrede Børnenes Part, saa de fik 750 Daler til Deling, og det syntes de andre Resonabelt at være, helst efterdi Faderen lofuede, at om end nogen smaa pluchgield (plukgæld) kunde vogne (vågne – fremkomme) i Fremtiden, som ikke nu kunde erindres, skulde hand icke begiere nogen Refusion (afslag) af børnene derfor.« – »Han vil beholde Børnene hos sig som tilforn og dem med al faderlig Affection (ømhed) være bevaagen(!) og dem med fornødne Klæder og Føde opholde, og vil Faderen derfor ikke afkorte dem nogen Skilling, indtil der kan falde anden god Forsyn for dem, dog saa, at Børnene igen paa deres Side lader intet mangle paa deres barnlige Pligt og Lydighed imod Faderen og sin (hans) med Tiden formodende Kæreste (han mener, at han sandsynligvis gifter sig på ny). Thi hvis nogen af dem ikke skulde, som deres Skyldighed dog kræver, bevise sig, som sagt er, vil Faderen heller ikke være forbunden til sidste Løfte med at føde og klæde dem som anderledes, end ret sig forholder. – Da de to mindste Sønner er endnu umyndige, protesterer(!) Faderen paa deres Vegne, at 'huis hand schulde tilkomme noget Mennischeligt', at der da forlods udtoges 50 Daler til hver af dem«.

I sammenhæng med denne ordning af børnenes arv skal her anføres, at den næstældste søn, Jacob, i 1701 gav faderen kvittering på udbetalingen af sin part af mødrenearven. Der står derom i provstebogen: Anno 1701 den 14. juli var magister Wichmand Hasebart med sin søn, Jacob Wichmand i provstens »Residentz« for at få fastslået, at han havde gjort sin skyldighed mod sønnen. Denne havde lært »Barbier-Konsten« og fik nu yderligere af faderen 20 daler med på sin rejse »sig paa sin Konst at forsøge«, hvorfor Jacob tog imod dem »med ærbødighed og tacker sin Kiære fader for alt faderlig omsorg indtil denne dag, saa og for god gjorde Rigtighed for sin Møderne arf«.

Vi ser senere, ved mag. Hasebarts død, at han giftede sig igen, som han ved skiftet reserverer sig mulighed for. – Men nu ser vi, *at han det følgende år (1698) fik en rædsom forskrækkelse i livet.* Den 10. januar 1698 kom der et lille selskab til ham, fire fremmede standspersoner, og begærede en vielse på stående fod. Hovedmanden var en tysk major i dansk tjeneste, Maul hed han, de to ledsagende herrer var hans tidligere svogre – hans kone var nylig død – løjtnanterne Alfsen og Wilster. Den fjerde person var en ung dame, en frøken Wilster, en søster til majorens afdøde kone. Det var strengt forbudt at gifte sig med en så nær pårørende, men majoren mælede ikke noget om slægtskabet og fremviste et falsk pas, og de to løjtnanter forsikrede højt og helligt, at der intet var til hinder for en vielse; de var på rejse fra Norge og sydpå, og af hensyn til deres rejse kunne vielsen ikke så godt opsættes. Godtroende og muligvis imponeret af de fine folk indvilligede så mag. Hasebart i at vie parret i sin dagligstue. Men det kom ham dyrt at stå, den stakkels præst: han blev afhentet til hovedstaden, holdt fangen der en månedstid og forhørt, og der blev fældet en hård dom af konsistorium over den uheldige præst. Udskriften af dommen lyder således:

»1698, den 23. Febr. – Dom, som faldt over Magister Wichmand Olsøn Hasebart paa Consistorio i Københafn den 23. Febr. 1698, fordi han havde i sit eget Hus copuleriet (sammenviet) Major Morten Maul med hans forrige Hustrus Søster ved Navn Dorothea Wilster d. 15. Jan. 1698.

Enddog (skønt) klarlig nok fornemmes, at Magister Wichmand ikke haver handlet herudi forsætlig, idet han haver ladet sig indbilde, at disse Folk var fremmede, rejsende Personer, som hastede med deres Kopulation for deres Rejses Skyld, og derforuden haver forsikret sig med tvende Mænds Kaution, saa eragtes det dog, at han baade af Majorens egen Bekendelse, saa og af den foreviste Konsumptionsseddel (skattekvittering), konfereret med Kongelig Majestæts Brev (vel nok et falsk kongebrev) kunde have fattet andre Tanker, efterdi Kongens Brev nævner kun Morten Berentsøn. Han har og ikke efter Loven bespurgt sig enten med sin Provst eller Biskop, og som han imod alt dette har ladet sig nøje med tvende ubekendte Kautionister, hvilke faar at staa til deres Forsvar efter Forordningen af 1695 – *saa* ses ikke, at Mag. Wichmand som en gammel Præst i Embedet haver brugt den Forsigtighed herudi, som han burde, og derfor forset sig kendeligt imod Lovens Pagina 251, idet han i Nærværelse af disse ubekendte, som ej var hans egne Sognefolk, uden Skudsmaal (ɔ: opholds- og altergangsbeviser) og uden fornøjelig (tilfredsstillende) Forsikring og Forløfte haver sammenviet tvende Personer, som nu fornemmes i de forbudne Led hinanden saa nær paarø-

rende,, hvorfor Hans Kongelige Majestæt i sin udgangne Forordning med saa alvorlig Nidkærhed vil have alle slige uregulerede og utilbørlige Functioner (embedshandlinger) endda hos de afsatte Præster med stor Straf forekomme og afskaffede. Saa vidste vi ej for denne Formastelse at kunne befri Mag. Wichmand fra samme Straf, at han jo med saadan ulovlig og utilbørlig Vielse *haver forbrudt dette sit Kald.* Alene (men), som han saa vemodelig beklagede sig, at han ikke med Forsæt, men ved Kautionisternes høje Forsikring haver ladet sig dertil i sin Enfoldighed forlede, saa indstilles dette til Hans Kongelige Majestæt i dybeste Underdanighed, om ham maatte bevises nogen Kongelig Naade til samme Strafs Formildelse, hvilket vi og samtligen i dybeste Underdanighed for Mandens og hans mange Børns slette Tilstands Skyld vilde ønske.«

Til at drøfte denne sag, forhøre mag. Wichmand og fælde denne dom var der i universitetets konsistorium samlet en god del kloge mænd; der var stiftamtmanden og Sjællands biskop, dr. Henrik Bornemann (1693–1710), samt »Provsterne Bornemand i København, Mag. Søfren Jonassøn i Roeskilde, Mag. Christen Blichfeld i Kiøge, Mag. Lauritz Christenssøn Aagaard i Helsingør, Mag. Hans Vindekilde i Steenløse, Mag. Torben af Leedøie, Hr. Niels Spydstrup i Holboherret, som alle, da Dommen faldt, vare nærværendes.«

»Dagen efter – den 24. Februar – blev en ny Dom (Sententz) oplæst paa Consistorio i Kiøbenhafn, oc maatte gaae ind at høre derpaa, hvo som vilde.« Den angik den giftesyge major. Den meget lange dom endte med disse ord: »Loven siger altsaa med tydelige Ord, at en Mand ikke maa have sin Hustrus Søster, og det siden med højeste Straf er ansét, hvorfor det og her aldeles bør ansés som intet Ægteskab, der ingenlunde af Gud er sammenføjet og saaledes for Gud og Mennesker i alle Maader herved ophæves.«

I angst og bæven levede vor præst nu i to måneder, mens naboprøsterne besørgede hans kirketjeneste; men da lysnede det for ham: Kongen fattede medynk med ham. Biskoppen havde lagt sig stærkt i selen for ham, og saasnart benådningen var givet, skrev han et brev til herredsprovsten, der skinner af tilfredshed med den vending, sagen havde taget:

»Salutem, amorem et officiæ in Christo paratissima! Venerande et Clarissime Due Præposité! (Hilsen, forsikring om kærlighed og redebonhed til al tjeneste i Herren! Ærværdige og fortræffelige hr. provst!) Udj hast tiener dette til venlig efterretning, at Hans Kongl. Majt. i aften Allernaadigst hafver efterladt oc tilgifvit Mag. Wichmand Hassebart sin begangne forseelse med Capulationen imellem Major Martin Maul oc hans afgangne

Hustrues Søster, Dorothe Wilster, saa hand sit Kald Tikiøb oc Hornbeck igien maa tiltræde oc som Sogne Præst herefter niude (nyde) oc betiene. Hvorfore Ieg Præpositus (provsten) strax vilde communicere (meddele) sine Herreds Brødre sligt, at bemeldte Mag. Wichmand self her efter forsiuner sin tieniste i Embedet, og de fra slig besværlighed kand være forskaanede. – Ieg forbliver nest Guds beskiermelsis ynske.

Hafn, d. 19. April 1698 Eders Tienist Villige udi Herren

Mag. Lars Aagaard. H. Bornemand.«

Denne pinlige sag, som sikkert har rystet alle her i egnen, var nu for hr. Hasebart endt; men vi vil dog se, hvorledes det gik de egentlige syndere. I forhørene blev det forklaret, at majoren, før han forsøgte sit »fait accompli« her i Tikøb, havde indgivet ansøgning om at måtte ægte sin svigerinde, noget, vi nu til dags jo slet ikke regner for noget urigtigt, endsige strafbart; men ansøgningen var blevet afslået. – Da de nygifte efter vielsen havde slået sig til ro i hovedstaden, mødte der en dag en kaptajn-vagtmester op i majorens kvarter, forkyndte ham arrest og førte ham til kastellet. Vi ved intet derom, men de to forlovere er sikkert også blevet sat fast. Mauls arrest var af mildeste art: i instruksen blev det pålagt de militære myndigheder at »logere Majoren vel«. Enhver måtte besøge ham, kun ikke den unge brud. Og da han havde siddet der i nogle måneder, slap han for videre tiltale. Damen førtes til Bornholm, for at hun kunne være uden for majorens rækkevidde, og her ægtede hun snart efter en kaptajn Andreas Dilleben af Danske Artilleri. Hun har, hvad mag. Hasebart sikkert ikke senere har gjort, sværmet for det militære.

Vi har ingen kundskab om, hvorledes mag. Hasebart var som præst, som prædikant og sjælesørger. Derimod ved vi, at han var virksom for kirkens sager; han skrev f. eks. i 1697 et brev til bispen om kirkens ur, der var i uorden. Det er jo kun et ubetydeligt emne for et langt brev, men vi må se, hvorledes han fører sin pen. Det er trættende at læse det med hans retskrivning, hvorfor teksten her gengives i mere moderne form:

»Højædle og velbaarne Herre, Hr. Stiftamtmand Otto Krabbe, og velædle, højærværdige Biskop, Dr. Henrik Borneman, højgunstige Patroner: Saasom Tikøb Kirkes Sejerværk er ganske brøstfældig, og Hans Majestæt, min Allernaadigste Arvekonge, som passerer ofte igennem vor By, er derover helt fortrydelig, at Sejerværket på Kirken meddeler ingen Efterretning om Tiden, efterdi det altid staar paa eet Klokkeslæt, thi haver jeg paa Hans Højærværdigheds gunstige Behag tiltalt en Urmager her udi Kiøbenhafn,

nemlig Anders Olufsøn, og akkorderet med hannem om sammes Reparation, hvilken som befinder det at være raadeligt, at Værket bliver omændret til et Perpendikulærværk, og han foregiver, at det bedst kan holdes vedlige og være bekvemmeligst for Degnen at stille. Altsaa haver jeg udi Guds Navn tinget med hannem om samme at forfærdige og tilsagt hannem for sit Arbejde efter nøjeste Tingning 50 Rigsdaler, og synes mig, at han ej med ringere Betaling kunde aflægges, helst efterdi der ej alene til samme Arbejde skal anvendes meget Kul og Jern, men og at konsumere for hannem nogle Uger, inden det bliver fuldfærdigt, hvilket jeg lettelig kan fornemme, saasom jeg, før man akkorderede med hinanden, besaa Tyske Kirkes Sejerværk, efter hvilken Model han og lover at gøre vores forsvarligen. – Jeg beder, at Provsten, Hr. Mag. Lars Aagaard maa tilholdes af Kirkens Kasse Betalingen til Urmageren at maatte extradere, som visselig formodes. – Jeg næst guddommelig Prosperitets (helds) Erønskning forbliver mine højgunstige Patroners ydmyge Tjener.

København den 8. Juli Anno 1697. Wichmand Olufsen Hasebart.«

Det bevilgedes mod, at mesteren garanterede for værket i 20 år.

To år efter måtte sognepræsten klage over allehånde mangler ved selve kirken. Det brev giver os en del interessante oplysninger, vor skønne kirke angående (1699):

»Om Tikøb Kirkes Brøstfældighed:

1. Porten til Kirkegaarden er ganske opraadnet, og Muren, som Porten hænger udi, er brøstfældig.
2. Den søndre Laage til Kirkegaarden skal ogsaa gøres ny; foruden det behøves ogsaa en Rist i den nordre Laage for Svin at hindre i deres Indgang.
3. Taget paa Kirken er bleven i forleden Storm beskadiget som ogsaa Taget over Vaabenhuset, der skal forbedres med Tagsten. (Måske har kirken været tækket med de oprindelige rørformede tagsten, de såkaldte »Munke og Nonner«. Et halvt århundrede senere siges der, at kirken er tækket med bly).
4. Skrifte- og Degnestolene skal gøres af ny, og de andre Stole i Kirken behøver at repareres.
5. Endvidere behøves et Hus om Sejerværket, at det kan være fri for Snefog og andet, som derved indkommer og fordærver Værket.
6. Endnu begæres allerydmygeligst, at man maatte lade gøre en ny Alterfod med Jernsprinkelværk omkring, Kirken til Prydelse og til Tjeneste.
7. Endelig behøves en ny Alterdug og Tørklæde over Kalk og Disk.

Tikøb den 2. Januar Anno 1699. Deres ydmygste Tjener

Wichmand Olufsen Hasebart.«

Provst Aagaard, som fik dette brev til påtegning, kørte til Tikøb og tog alle skaderne i øjesyn. Han fandt, det var »saa i Sandhed«, og så udtalte han sig på egen hånd om kirken, hvilket nok er værd at få at læse:

»Samme Tikøbs Kirke er den anseligste og største her i Herredet efter Bygningen, men den sletteste paa Ornamenter. Alterfoden er af røde Mursten indrettet og falder for baade gamle og unge meget incommode (ubekvem). Skrifte- og Degnestolene er saa slet conditionerede, at jeg knap nogensteds saa dem slettere, og vil (skal) derfor endelig af ny gøres. Alterfoden begæres at maatte indrettes med Jernværk og udstoppet Skammel omkring, ligesom Stiftsskriveren har ladet det indrette i Nabolaget i Asminderød Kirke, siden han deres Midler imodtog (han var forlenet med Kirketienden). I Asminderød bliver kun Bønder betjent (!), men i Tikøb foruden Bønder betjenes ogsaa Amtsforvalter Rostgaard, Skovrideren og andre fornemme Folk, hvilke vel vide, at Kirken maa have noget til bedste, nu Kornet aarlig stiger, og derfor med os andre skulde højt vide at berømme de høje Hr. Patroners Gunst og Godhed imod Kirken, om i slig billigmæssig Begæring maatte consenteres (samtykkes). – Jeg forønsker imidlertid i dette ny og derefter i mange glædlige Aar Guds rige Naade og Velsignelse »ofver de Høi Edle oc Høiærværdige Hr. Patroner oc deres gandske Høi Edle oc Høiærværdige Familier, forblifvende Høi Edle oc Høigunstige Patroners ydmygste tienere oc forbedere.

Lauritz Christenssøn Aagaard.«

En nevø af den fra krigen berømte Hans Rostgaard hed Jens Rostgaard; han var krigskommissarius og amtsforvalter heroppe og følte sig så stærkt knyttet til Tikøb sogn, at han den 11. juni 1700 skænkede et legat til sognet på 100 rdl., hvis renter – 5 pct. — til hver julehøjtid uddeltes af sognepræsten »til de allerarmeste«. Fundatsens ordlyd er:

»Udi den hellige Trefoldigheds Navn – Haver jeg underskrevne Jens Rostgaard, Kongelig Majestæts Amtsforvalter over Kronborg Amt, med min kære Hustru, Else Iversdatter, af Kristenkærlighed foræret og givet til at staa paa aarlig Rente 'til ævig Tiid til Fattige og forarmede Mennisker' et Hundrede Rigsdaler, hver beregnet til 96 Skilling – altså ikke Slettedalere paa 64 Skilling– og som hæderlige og højlærde Mand, Hr. Magister Wichmand Olsen Hasebarth, Sognepræst til Tikøb Sogn og Hornbæk, haver paataget sig forbemeldte Summa paa aarlig Rente at annamme, saa er de hannem og betalt paa efterfølgende Maade: først, at de fornævnte Eet Hundrede Rigsdaler skal til evig Tid blive bestaaende, og Renten, de 5 Rigsdaler, til

hvert Aars 11te December eller Julehøjtid til de 'Allerforarmeste' udi Tikøb Sogn uddeles og det udi tvende Mænds Overværelse og Uddelingen paa Prædikestolen at kundgøres de fattige, og det under al Forbandelse over de, som forrykker eller forkommer forskrevne Summa og den Rente, det maatte være, til hvad det vilde, eller under hvad Navn dertil kunde optænkes. For det andet, at velbemeldte Mag. Wichmand Hasebart gør den Anordning, at samme Summa efter hans Død leveres hans efterkommere (Eftermænd) eller andre, som Pengene paa fornævnte Maade for de fattige vil og kan forestaa. (I 1772 blev renten nedsat til 4 pct..)

Datum Kronborg Ladegaard d. 11. Juni Anno 1700.

I. Rostgaard. – Else Iversdatter.«

I 1707 besvarede Hr. Hasebart en forespørgsel fra myndighederne om, hvorledes det var med hans indkomster, og hans svar faldt i otte punkter:

1. Kaldets visse Indkomster er Tiende, som er anslagen for 6½ pund Rug og 6½ pund Byg (26 tdr. af hver slags), regnet ungefær for 22 Tdr. Rug og 26 Tdr. Byg, hver Tønde Rug taxeret for 2 Daler, og hver Tønde Byg for 1 Daler og 2 Mark, er tilsammen *83 Daler.*
2. Præstegaardens Avling, som udi seneste Landmaaling er anslagen for 7 Tdr. Hartkorn, ansat for 10 Tdr. Rug og 10 Tdr. Byg, taxeret som det forrige, er tilsammen *35 Daler.*
3. Offeret til de 3 høje Fester, hver Offerdag beregnet ungefær for 80 Daler, gir tilsammen *240 Daler.*
4. Smaaoffer, som gives til Bryllupper, Trolovelser, Barnedaab etc. aarligen for *200 Daler.*
5. Kvægtienden angaaende, da kan bekommes aarligen 70 Lam à 2 Mark Stykket, da bedrager (andrager) sig i Penge *35 Daler.* Hvad anden smaa Kvægtiende er angaaende, beregnes i det højeste for *20 Daler.*
6. Tre smaa Huse, som ligger paa Præstegaardens Grund, afgiver hver aarligen 2 Daler og nogle faa Arbejdsdage, er: *6 Daler.*
7. Af Hornbæks Annex foruden Offeret til Løn: *20 Daler.* (Fiskeofferet er indberegnet i ovenstående Offersumma).

Kan saa alt Kaldets Indkomster, saa vidt man til visse kan optegne, beløbe sig til: *639 Daler.*

Dog befindes, at det Anno 1706 med visse og uvisse har bedraget sig til *731 Daler 3 Mark og 2 Skilling.*

Herforuden gives og nogen Fisk af Sild og anden Smaafisk, som mesten i Huset fortæres. Sker det undertiden, at Gud velsigner Fiskerne med rige

Fiskedræt, kan man vel undertiden sælge et Par Tønder Sild, som ej kan opsættes for noget, men snarere henregnes til Smaaofferet, som ikke altid beløber sig til saa højt et Kvantum som antegnet.
8. Her er ingen Annex-Gaard til nogen af Sognene, langt mindre noget Tillæg ad mensam (ɔ: Bøndergaarde, henlagte til præstens underhold), men i forrige Tider haver til Tikøb Sogn været tillagt to Geddebokke, som Fiskemesteren haver i Brug, 2 pund Korn (8 Tdr.), 4 Tdr. Havre og 15 Læs Hø af Gurrevang, som af den gamle Stiftsbog kan fornemmes. Alt dette er kommet fra Kaldet i forrige Tider, af hvad Aarsag véd man vel, men det nytter En ikke, efterdi man haver ikke Haab om at faa det tilbage igen.« (Se s. 75 – det kom fra kaldet i 1568). – Præsten klager, og alle klager, når der forhøres om deres tilstand.

I året 1708 – den 7. juni blev der af kongen nedsat en kommission til at undersøge, »huad Aarsagen kunde were til de paa vorris beholdene Gods udi Friderichsborg og Cronborg Ambter Aar efter andet *tilvoxsende Restantzer af Skatterne* og Afslauget (nedgangen) paa Landgilden«.

»Der er blevet klaget over Amtmanden og hans Fuldmægtig, Lauritz Pedersen og spurgt, om Kromændene i Sognet har maattet yde ham (dem) noget særligt (bestikkelse). – Der er i Plejelt en Kromand, der hedder Oluf (Ole) Hansen, som nu er til Stede, men han har været ved Kroen over 20 Aar. I Gurre By er der Benjamin Ketterling Fuglefænger, i Snekkersten Peder Ibsens Enke, i Fiskerhusene Hans Sørensen, i Nyrup Jørgen Nielsen og i Espergærde Christopher Dingver. – Kromændene svarede, at de alle har været ved Kroerne, førend Lorentz Peterssøn hos Amtmanden er bleven Fuldmægtig og ej har givet ham noget. – I Tikøb By er der ogsaa en Kromand, Peder Jørgensen, som har været ved Kroen over 30 Aar.«

»Tikøb Sogns Bønder besværede sig over Gærderne, at de ej var saa forsvarlige, at de kunde holde deres Kvæg fra Vangene. Der er intet udrettet, ihvorvel Amtsforvalteren har faaet Tilhold derom.«

»En Del af Bønderne har været tilsagt til at køre til København for Ridefogeden, men maatte i Stedet køre til Helsingør, da de derved sparede nogen Tid, maatte hver af dem betale en Mark for Besparelsen.«

»De Bønder, som ligger til Esrom Ladegaard, besværer sig over Forpagteren, Christian Friis, saasom han opholder dem med Tienden at tælle, og naar de kommer med den fra Agrene til Gaarden, er han ej fornøjet med Kornet i Straaet, men viser dem tilbage, og de maa da i Stedet giv ham rent Korn i Skæppen, og en Del maa betale med Penge, ja nogle, som har haft 2 Mil at køre, er bleven opholdt i 2 Dage og maatte køre dermed hjem igen.«

Et originalt klagebrev fra 17 ugedagsmænd nær Esrom er så veltalende, at det må med her. – Selvfølgelig har disse husmænd ikke selv skrevet brevet; en »skriftklog« mand har sat det i pennen for dem: »Vi samtlige Ugedagsbønder af Plejelt og Bøtterup, som er 17 Mænd, besværer os for de gode Herrer og Kommissarer, at vi med en stor Del Hovtynge ('med Een Stoerdeel Hoftønge'), som vi udi forrige Tider ej haver gjort eller forrettet, som er en stor Del Rejser om Aaret for Forpagteren paa Esrom, saa og megen anden Kørsel til Gaarden, som han paakomme, baade ved Rug og Korn (Byg), hvor de til 'Fredrixsborig' eller andensteds vil det have, foruden den megen gaaendes Tynge (møje), som vi ellers til Gaardens og Stutteriets ('Studterigens') Fornødenhed kan behøves, er en daglig Forretning; tilmed haver vi saa mange Rejser i vores bedste Sædetid med Kongelig Majestæts Kleinsmed udi Helsingør, hver gang han sit Arbejde til Esroms Porte og Jagtlukker ('Jagtloger') og andet udi alle Stutterivangene skal forrette, som han hver Gang kan forbruge 3 Vogne, en at hente hannem, en at omkringkøre hannem og en igen at køre hannem hjem, hvilket kan om Aaret 8 eller 10 Gange paakomme, som vi dog aldrig udi forrige Tider haver kørt. – Endvidere besværer vi os for de gode Herrer, at vi ej maa indføre vor ringe Sæd om Høsten, førend den bliver mejet, neget, talt ud af Præstens og Forpagterens Tjenere, men maa staa paa Marken for Dyr og Guds Vejrlig (Gudsverlig) og blive opædt og fordærvet, hvilket falder os saavelsom andre Bønder til stor Skade og Fordærvelse.«

Og beretningen – klagerne – går videre: »Tikøb Sogn har svaret deres Skatter og de fleste deres Landgilde. De, som havde faaet Afslag, foregav, at de var forsat udi Landgilden.« – Her puttes der atter en stump af et klagebrev ind:

»Vi tre Mænd af Harrishey udi Tikøb Sogn beklager os for de gode Herrer, at vi er ganske forsat med vores Landgilde, fordi at »vil Man nu som udj forrige tider betalle effter det gamle och ey effter det Nye maalning, til med Er Vorres Eyndom offuer grot med at shilig Vnder schou« – nej, det må omskrives: »Vi må nu som udi forrige tider betale efter den gamle og ej efter den nye måling (den nye matrikel blev indført i 1688); tilmed er vores ejendom overgroet med adskillig underskov, vores gærder imellem vangeskifterne er det os påbudt at lukke« o. s. v. – Nogle haver mistet deres »Livvarer« (kvæg), og Vildtet gør dem Skade paa deres Sæd; saa og inddeles Jorderne meget »skuffelig«; især beklagede sig nogle Byer, at de Svenske Anno 1700 med en anselig Furagering paa alt deres Korn og Hø tilføjede dem stor Skade, som de endnu ikke har forvundet. Saa har og Jon-

strup By taget stor Skade paa dens Enge af Esrom Sø. – Især foregav nogle Byer i Tikøb Sogn, at en Del som haver Engbund, tillægger noget Kvæg, og de, som ingen haver, kan iblandt (ɔ: en gang imellem) købe noget, men maa leje Græsning dertil. – I Tikøb Sogn klager en Del over, at de lider Nød for Hjul-Eger og Vogn-Tømmer.« (Af et klagebrev: »Hjul-Eger (Jul æge) til at holde vores Vogne vedlige med haver vi ej nu bekommet paa 12 Aars Tid, og tilmed maa vi ej være ved, naar Udvisning sker.«) –

»Tikøb, Kathøj Gaarde, Lille Esbønderup, Jonstrup By og Sande Gaarde svarer med Arbejde til Kronborg Ladegaard, skover Brændeved aarligen enhver et Læs, iblandt 2 Læs, og hver leverer 2 Læs Tørv. Dette Sogn drager Fiskedræt paa Esrom Sø, Gurre Sø og Nyrup Søer, saa og ellers ved Dammene og kører Fiskene til Slottet« (Frederiksborg).

Og bønderne blev tvunget til ekstrakørsel. »En Del Bønder haver kørt Egetømmer paa 35 Vogne fra Gurre og Egebæksvang til Tikøb og derfra siden til Amtsforvalteren paa Teglgaarden.« – »En Bonde i Harrishøj tilstod at have kørt 2 Læs Hø fra Engen til Tikøb Kirkelade og derfra igen til Amtsforvalteren udi Helsingør.« – Foruden arbejdet ved fiskeriet »betaler Bønderne Fiskeripenge af hver Tønde Hartkorn: 6¼ Skilling, som Tilsynspenge: 12 Skilling, som Tingmandspenge: 4 Skilling hver Mand. I Bropenge af hver Td. Hartkorn: 4 Skilling.«

Så mange var klagemålene, der skulle rådes bod på. Bondestandens almindelige historie i det følgende århundredes nedgangstid fortæller os, at det ikke blev gjort. Imod tilstanden herude omkring 1750 var her i 1708 paradisisk.

Præster og degne

Atter vender vi tilbage til vore gejstlige personer. – I 1709 døde her en degnemedhjælper, en *substitut Jens Larsen,* ved hvis Stervbo (dødsbo, sterbebo) bl. a. magister Wichmand Olufsen Hasebart medvirkede. Af »den salige Mands« gangklæder vil vi nævne en gammel, sort klædeskjortel, rimeligvis den, hvori han mødte i kirken, en grå vadmelskjortel, en rød vadmelskjortel, en gammel, hvid vest, et par sorte skindbukser, et par hvide og et par sorte, strikkede strømper, en stok med knap på, en rød hue, et par bukser og en vest af læder. Hans nybyggede hus vurderedes til 60 daler. Han havde ikke været fattig: hans bos formue var på 159 daler, gælden var på 125 daler, så lidt fik da enken og sønnen at dele.

Skønt mag. Hasebart havde begået en så slem bommert, da han i 1698 i

sin »Enfoldighed« viede major Maul til hans svigerinde, blev han dog valgt til provst over vort herred. Den titel ser vi bl. a. i en kvittering for arv, som hans kapellan siden 1690 og svigersøn udstedte i 1718, den 27. juni:

»*Rasmus Rasmussen Braad,* medtiener i Ordet (kapellan) til Tichøb og Horenbechs Meenigheder«, han erklærer, at »Velærværdige, meget Hæderlige og Høylærde Mand, Magister Wichmand Olsen Hasebarth, Sogne Præst til Tichøb samt Provst ofver Lønge herret Cronborg hafver giort mig rigtig regning og god betalling for min Hustrues, Mette Wichmandsdatter Hassebarths tilfaldne arf efter hindes afgangne Sl. Moder, Ellen Bollisdatter«.

Hr. Hasebart havde før haft to kapellaner, hr. *Christopher Sørensen,* den anden hr. *Rasmus Dan.*

Næste år, 1719, døde mag. Wichmand som en gammel mand, i 53 år havde han været præst, var altså »Jubellærer«. Vi opregner ikke alt hans gods; det har vi nævnt, da hans første kone døde. Nu ser vi, at han har været gift igen; hans enke hed Birgitte Paaske. – Den sædvanlige store forsamling, der den 8. marts fyldte stuerne i Tikøb præstegård ved en sådan lejlighed, bestod af den nye provst, hr. Grøngaard fra Asminderød, »den salig Provstes efterladte Enke, hæderlig Madame Birgitte Paaske, den sal. Mands efterladte Børn, Hæderlig og Vellærdte Sieur (Seigneur) Iver Hassebarth, Sognedein til Tickiøbs Sogn, og hans Søster, Hæderlig Madame Mette Hassebarth, hvis Mand er Ærværdig og meget Vellærdte Hr. Rasmus Rasmussen Braad (kapellanen), samt Høyagtbare og Velfornemme Sieur Christen Hansen af Helsingør som nærmeste Frænde paa dend Salig Mands, Bolle Hassebarths (provstens søns) Umyndige Børns Vegne – tilligemed tvende Vurderingsmænd, Hans Olsen og Peder Laursen, begge boende i Tickiøb.« – Rede Penge blev efterspurdt, men fandtes ingen.« Derimod havde mag. Hasebart forøget sit bo: I »den nye Stue« stod der nu seks høje, røde guldlæders stole; der hang et spejl i forgyldt ramme og med krone over, og der var skilderier, og i staldene havde han »26 Stk. Qvæg og 18 Bæster«. Af bøger efterlod han sig 258, deraf de 36 in folio. – Boet trak længe ud; det var ikke let at opgøre gælden, bl. a. havde tjenestefolkene Jørgen Laursen og Niels Pedersen ingen løn fået i mange år, de skulle have 41 og 32 rdl., pigerne Bente Ejlersdatter, Anne Cathrine Bentsdatter og Karen Jensdatter skulle tilsammen have 90 rdl. Der blev sat 50 rdl. hen til enkens begravelse. *Gælden* blev dog til sidst opgjort til *757rdl. 1 mark og 10½ skilling.*

»Og var det en stor Lykke for dette Bo, at Auktionen saa betimelig blev resolveret, thi havde Kreaturet i Ventetiden blevet ved Stedet, havde det

visselig kreperet af Mangel for Foder, men det blev nu solgt med anselig og considerabel (betydelig) Fordel.«

Den nye præst, mag. Bircherod, blev formynder for de umyndige børn. *Godset* blev ved auktionen drevet op til godt *1486* rigsdaler. — Der siges i en parantes, at »dette Kalds største Indkomst og Herlighed bestaar mest i Offer og Accidenser«. – Der blev bemærket, at »Præstegaarden er bygfældig paa Stuehuset«. Den gik til eftermanden for 200 rdl. På grunden fandtes to små, gamle skovhuse, som gik til mag. Bircherod for 20 rdl. Tiendebogen købte han for 66 rdl.; i alt gav han således 286 rdl., som lagt til de 1486 rdl. bragte *summen* op til *1772 rdl.* – Så blev en broderlod på 109 rdl. i sedler, 71 rdl. i klingende mønt, så den gamle præst og provst døde altså ikke som en fattig mand.

Magister *Jens Jensen Bircherod,* der den 17. april 1719 afløste mag. Wichmand Hasebart som sognepræst for Tikøb og Hornbæk menigheder, var født den 3. august 1691. Han blev student i København 1710, teologisk kandidat 23. oktober 1714 med haud. (2. karakter) og magister i samme år. Om ham ved vi så godt som intet, kun, at han var søn af den biskop Jens Bircherod i Ålborg, i hvis dagbog man f. eks. kan læse de ord: »Her haver været en Præst fra Sjælland. De choses (de ting), som han vidste at fortælle om Københavns itzige (nuværende) Hofvæsen (ɔ: at kong Frederik den Fjerde, som havde sin dronning levende, desuden havde ladet sig vie til venstre hånd til en frk. Viereck, altså havde begået bigami, hvorfor der i loven var fastsat dødsstraf) maatte man snart cum horrore (med rædsel) høre.« – Fra sin studentertid var vor unge præst forelsket i en jomfru Else Marie Sevel, en datter af sognepræsten ved Vor Frue, hr. Søren Sevel, og hende ægtede han året efter, at han var kommet her, den 8. maj 1720. De fik lige ni måneder efter brylluppet en søn, hvis dåb faderen selv indførte i kirkebogen: »Die Veneris ante Qvadragesima (fredagen før 6. søndag før påske) sive 28. Februar 1721 blev Min Søn ført til Kirken og Kaldet *Jens.* Frue Bispinde Worm bar det; Faddere: Biskop Worm, Justitz Raad Christopher Carl Bircherod, Prof. Sevel (sognepræst i Asminderød) og min Broder, Lieutenant Bircherod. Fastere (kvindelige faddere): Charlotte Hummes og Jomfrue Marie Sevel.«

Kun i tre år levede ægteparret sammen; da døde mag. Bircherod, 31 år gammel, den 23. august 1723. I skiftebogen står derom:

»Anno 1723 dend 23. Augusti afgik ved døden dend Velærværdige og Høylærdte, nu Salige Mand, Mag. Jens Bircherod, Sogne Præst for Tikiøb og Hornbech Meenigheder, efterladende sig sin Elskelige Kiereste (frue),

Madame Else Marie Sevel, frugtsommelig, og sin liden Søn, Jens Jensen Bircherod, halvandet aar gammel.« – »Enken hafdes strax efter sin Salig Mands Begravelse begivet sig til Kiøbenhaun der hos sine Venner at udholde sin forestaaende Barselseng, som ogsaa skeede.«

Hun fik senere kongelig tilladelse til at holde skifte mellem samfrænder uden rettens overværelse (19. november 1723). Dette private skifte trak længe ud; først da den ældste søn, Jens, var fire år gammel, og den senerefødte søn, Søren, var blevet 1½ år, blev alt opgjort.

Præstens efterladte formue var på 2386 rdl., men hans gæld var på 2315 rdl., så de 71 rdl., der var i behold, blev sat hen til enkens begravelse, og børnene arvede intet.

Enken ægtede allerede året efter mag. Bircherods død efterfølgeren i embedet, hr. Garboe, og som stiffader for de to sønner af formanden fik han nok at bestille.

Da hun allerede i 1729 døde fra ham, måtte han skifte med sine børn og med de to stifsønner. Det gik for sig den 21. marts. Jens og Søren Bircherod fik hver 348 rdl. af hr. Garboes midler, men de blev stående i præstegården. »Imidlertid,« står der, »forbliver Søren hos sin Stiffader, Mag. Garboe, og nyder lige Information og Opdragelse med hans egne Børn, saalænge hans Venner behager hannem der at lade forblive.«

Næste år, 1730, kom den 11. juni stifsønnen Sørens venner fra København for at hente drengen derind: der mente de bedre at kunne sørge for hans kapital og arv, der var tilfalden ham andensteds fra, og mag. Garboe gik ind derpå. Denne arv var en grund, hvor der havde stået et hus, som »i dend store Ulychelig Ildsvaade, der overgich Kiøbenhaun, var lagt i Asche«. Efter langsommelige forhandlinger – lige til 1735 – solgtes grunden for næsten intet. Nu skulle der skiftes efter ham og ligeledes efter den ældste stifsøn, Jens, hvis dåbsattest vi læste, han var nemlig død i Tikøb præstegård allerede før moderen i juli 1728. Jens efterlod sig, minus omkostningerne, 213 rdl., Søren fik 292 rdl. med sig. »Og er denne skiftesamling til ende bragt saaledes, at hverken Arvingen, Søren Bircherod eller de hannem vedkommende skulde Kunde have sig noget at besværge« (besvære). – De 292 rdl. blev udbetalt kontant den 12. december 1735, og det er det sidste, vi ser om præstefamilien Bircherod.

Sognet 1723–1800

Dette tidsrum fra 1723 til 1800 kan betragtes som et selvstændigt hele af to grunde. For alt det tidligere beskrevne er kilderne yderst ufuldstændige; for overhovedet at forme fremstillingen har forfatteren måttet medtage alle små, ofte ganske ubetydelige meddelelser. Det arkiv, som indeholdt de værdifulde oplysninger om kirkelige forhold, bispens arkiv, gik op i luer, da København og bispegården i 1728 brændte; men derefter flyder de kilder atter rigeligt. – Desuden tiltræder nu den præst, Garboe, der gennem 53 år (1723–1786) præger hele vort sogn med sin personlighed. Han var meget skrivende, og han skrev godt; i hans breve fremskinner en myndighed, parret med en lun, bred humor, som gør, at man agter ham og kommer til at holde af ham, ligesom han synes at have været respekteret og elsket af sine menigheder, sine medbrødre og sine overordnede.

Mag. *Rasmus Henriksen Garboe* blev født i Veirum præstegård (Ribe stift) sidst i maj 1699. Hans fader var mag. Henrik Ejlersen Garboe, født i Bergen 1669. Slægten var altså oprindelig norsk, hvad dengang ikke gjorde nogen forskel; mellem Danmark og Norge var der en stadig udveksling af præster og andre embedsmænd. – Rasmus's moder, Anne Cathrine Bruuns moder var en fru Truchsess, en adelig dame, der senere blev oldfrue på Christiansborg og tog sig kærligt af drengen, hvad vi senere skal se. Da Rasmus var et år gammel, døde hans moder, og faderen giftede sig samme år, otte måneder efter den første kones død, og med denne kone fik han to sønner og tre døtre. – Forfatteren Giessing, der har skrevet en bog om jubelpræster, fortæller også om vor præst: »Hans Moders Moder var Sophia Catharina von Truchsess af den høje Truchsessernes Familie i Würtemberg Land. Under Faderens og Skolemesterens Information gjorde han saa god Fremgang i sine Studeringer, at han i sit 14de Aar med Faderens Testimonio blev sendt til Academiet (universitetet) 1713. Han havde den Lykke og Naade at ligge 3½ Aar paa Københavns Slot, hvor han ved Mormoderens (oldfruens) store Kærlighed nød alle Ting til hans Forfremmelse [Her må kanske være en fejl. Garboe skrev nemlig selv til bispen i et brev, som senere anføres: »Jeg var 16 Aar i København i Friderich den Fjerdes Regering«. Her til Tikøb kom han i 1723 og må da være kommet til København i 1707, hvis da ikke hans ord i brevet skal betyde, at han mellem 1713–1714 og

1730, da Frederik IV døde, dels har boet i København, dels ofte er kommet der]. Imidlertid ved flittig Studering tog han sine Examina med Berømmelse. – Han var Student med Udmærkelse og blev theologisk Kandidat med 1ste Karakter. Aar 1717 fik han Borchs Kollegium, hvor han straks foretog sig at holde Kollegia (følge forelæsninger) i Theologien, Philosophien og Philologien, og imidlertid gjorde han 10 Disputatser, nemlig 4 de Idolo Thamutz (en ægyptisk gud), 2de Tropeis veterum (talemåder hos de gamle) og 4 Theses miscellaneæ (blandede emner). Aar 1722 var han blandt 28 Kandidater, som af vor store Professor Linguæ Græcæ Joh. Gram blev creeret Magister Philosophiæ. — Han var Aaret tilforn bleven antaget af salig Confessionario, Mag. Søren Lemvig at være Hofmester for hans Børn, af hvilke han i Aaret 1713 dimitterede 2de til Academiet.

Samme Aar blev han af højsalig Kong Friderich IV kaldet til at være Sognepræst til Tikøb og Hornbæk Menigheder, hvorhen velbemeldte Confessionarius Lemvig sendede begge sine Sønner, som sustinerede (tog) deres Examina med bedste Karakter. Han paatog sig i sit Hus at informere adskillige brave Mænds Børn, saavel i de lærde Sprog som Theologien, ligesom han og derefter privatim dimitterede hans egen Søn, som til begge Examina fortjente bedste Karakter. – Aar 1724 indgik han Ægteskab med hans Formands, Mag Jens Birkerods, Enke, Else Maria Sevel, Datter af Stiftsprovsten i København, Mag. Søren Sevel, som efter 4 Aars kærlig Omgang forlod ham ved Døden 1728, da hun havde været Moder til 2 Døtre, af hvilke den ene døde i sin Barndom, den anden var Friderica Sophia Charlotte Garboe, som 1745 i Martio kom i Ægteskab med velærværdige Hr. Peder Topp i Karlebo. Aar 1729 blev Mag. Garboe af Himmelen beskikket sin anden Brud, den dydige Jomfru Charlotta Sophia Lindeman, som var hans Søskendebarn og en Datter af Hr. Assistents-Forvalter Lindeman i København.«

Da Hr. Garboe blev sognepræst, var han kun 24 år, og han har, som vi lige har læst, straks fået huset fuldt af mennesker, den forrige præsts børn og deres moder, som han giftede sig med, såvelsom også sin bedstemoder, den gamle fru von Truchsess, mod hvem han nu gjorde gengæld for, hvad han havde nydt i hendes oldfruebolig, ved at tage hende til sig. Hun døde i Tikøb præstegård, og pastor Garboe forfattede en smuk latinsk inskription på hendes ligsten i Tikøb kirke: »Under denne sten hviler støvet af den salige frue Sophia Catharina Truchsess, født af ædel stamme i hof i året 1649, 29. juli; hendes fader var Johan Ludvig Tr. – hendes moder Catharina Felicitas Truchsess. Hun døde i landsbyen Tikøb Anno 1729 d. 9. Februar.

– Endvidere hendes barnebarns-barn, Jacob Garboe, der var moden til himlen, men (kun) i sit 7de år, i året 1738, d. 4. oktober med en for forældrene alt for tidlig død blev bortrevet. I himmelske ånder, der er fyldte med himmeriges glæde, eders legemer skal den yderste dag atter oprejse.«

Omkring det tidspunkt, da mag. Garboe kom hertil, blev der i kirken foretaget flere arbejder. Det klodsede pulpitur, som i så høj grad mispryder kirkerummet, blev opsat ca. 1710, derpå er malet legemsstore brystbilleder af apostlene, evangelisterne, kirkefædre og reformatorer; f. eks. Hieronimus, Ulrich von Hutten og Luther. Det er kun meget dårlige malerier. – Senere, i 1743 og 1759 udtalte mag. Garboe sig nedsættende om disse billeder: »I Blandt andre Malninger i Kirken er paa Qvind-Folk-Pulpituret afmalet den syen, Daniel seer i Daniels 7, hvor Menniskens Søn er afmalet i Skyerne med en temmelig (ret stor) Slire ved siden.« – Og senere: Een Eenfoldig Maler haver afmalet paa Mand-Folkenes(!) Pulpitur Synet (Dan. 7) om Menniskens Søn kommende i Skyerne med en Kaarde ved Siden og Commando-Stav i Haanden.«

I tårnet blev ophængt en ny klokke – den største – der er dateret; den har følgende indskrift med almindelige store Bogstaver: »Gloria in excelsis deo; me fecit Friderich Hoetman, Hafniæ 1720«. Nedenunder: Frederik den Fjerdes navnetræk. (Ære være Gud i det høje. Mig forfærdigede Fr. Holtm. i København 1720).

Alterbordet, som først langt senere blev skjult af en træbeklædning – som, hvis den blev fjernet, måske ville vise sig at skjule de billeder fra middelalderen, der tidligere er omtalte – bærer en altertavle med årstallet 1723. Hovedfeltet er et maleri, der forestiller nadveren og er et arbejde af meget ringe værd; det er, som mag. Garboe skriver: »et Skilderie af Hr. Kruchs Arbeyde, som meget smukt forestiller Christum spisende Paaskelammet med sine 12 Apostler.« Rammen har som en prøve på den tids kunst mere værd. Den har to ret godt proportionerede, korintiske søjler, der bærer en overligger (arkitrav) med en brudt frontespice, i hvis top ses Frederik IV's kronede navnetræk (lige derunder ser man sønnens, Christian VI's, men ganske lille, det er sat ved en senere reparation). På siderne af frontespicen svæver to tykke engle, den ene bærende en alterkalk, den anden med fredens palme. Ned ad rammens sider strækker sig et rigt og smukt slynget ornament.

Foruden at tage sig af alle de nævnte mennesker i Tikøb præstegård har den 25-årige præst været formynder for en ung pige, hvad en kvittering melder om, en tak til »velærværdige, hæderlige og højlærde Hr. Magister Erasmus Garboe, Sogne Præst til Tikøb Sogn, der har været miin Hustrues

Formynder, da hun endnu var Jomfrue«. — Hun hed Louise Aagaard, og hendes mand hed Paul Arendrup. Hr. Garboe må have været tidlig moden. Han var også formynder for sin yngre broder, der i 1729 kvitterede for hans virksomhed — et »Afkald« kaldte man det. Den 29. maj 1729 erklærede Peiter Severin (Peder Søren) Garboe i Tikøb at have modtaget af broderen, præsten, »min Arvedeel efter min Salig Fader: 48 Rdl.«. — Samme år var det, mag. Garboe mistede sin første kone, og skifteprotokollen anmeldte det således:

»Efter at Gud ved døden havde bortkaldet Velædle og Hæderværdige Madame, Else Marie Sevel, Velærværdige og Høylærdte Mag: Rasmus Garboes hiertelskede Hustroe« den 21. marts 1729, mødte der en mængde præster og skiftede imellem mag. Garboe og hans børn, stifsønnen, der var 7 år, og hans egne børn, Frederica Charlotte – 5 år – og Cathrine Marie – 3 år. – Da ejede han bøger for 170 rdl., guld og juveler for 212 rdl., sølv for 500 rdl., han var altså en velstående ung præst. – Den døde kones gangklæder nævnedes: En gul damaskesklædning, en sort rasdeiemorsklædning, en sort chagrinsadriane, en sirtesklædning, en brun silkeadriane med trøje, en grå molsadriane, et taftunderskørt, trøje og skørt af hvidt atlask, en »Bethjakke« (senge-nattrøje) med skørt, et uldent skørt, 4 andre daglige skørter, 3 daglige bethjakker, 6 livstykker, 3 kniplingstoppe med kniplingshuer og hatte, en fløjlskåbe, et silkeskærf osv., alt vurderet for 250 rdl.

Præstens bo ansattes til 2241 rigsdaler, 5 mark og 4 skilling, og han havde af gæld kun 849 rigsdaler og 3 mark, så der var 1392 rigsdaler, 2 mark og 4 skilling til deling mellem ham og børnene, og hvorledes der blev delt, er tidligere omtalt.

Mag. Garboe var en fredelig mand, men kunne dog bide fra sig, når man trådte ham for nær, og det skete i 1732. Han skrev og beklagede sig for sine overordnede: Geheimeråd v. Gram (amtmanden, biskop Worm og konfessionarius Traun.

»Mine gunstige Herrer og Velyndere! Jeg maa i dybeste Underdanighed andrage for De Høye Herrer den store Vold og uræt, mig tilføyes af min Naboe, Velærværdige Hr. Zwerg, Slots Præst til Cronborg og Guarnisonen udi Helsingeur, som Tid efter anden stræber allene efter at drage en stor deel af mit Sogn til sig, hvorimod ieg hidindtil ikke haver sat mig saa hart Imod som den, der elsker Roe.« – »Han vil tage mig brødet af Munden, saa ieg nødes til at tale paa min Ræt.« – Hand tilegner sig gandske Gewehr-Fabriquen (Hammerværket).« – »Nu bekommer ieg alleene af mit Annex Hornbech 10 Slettedaler Aarligen, efter at ald Fiskeriet gandske og aldelis

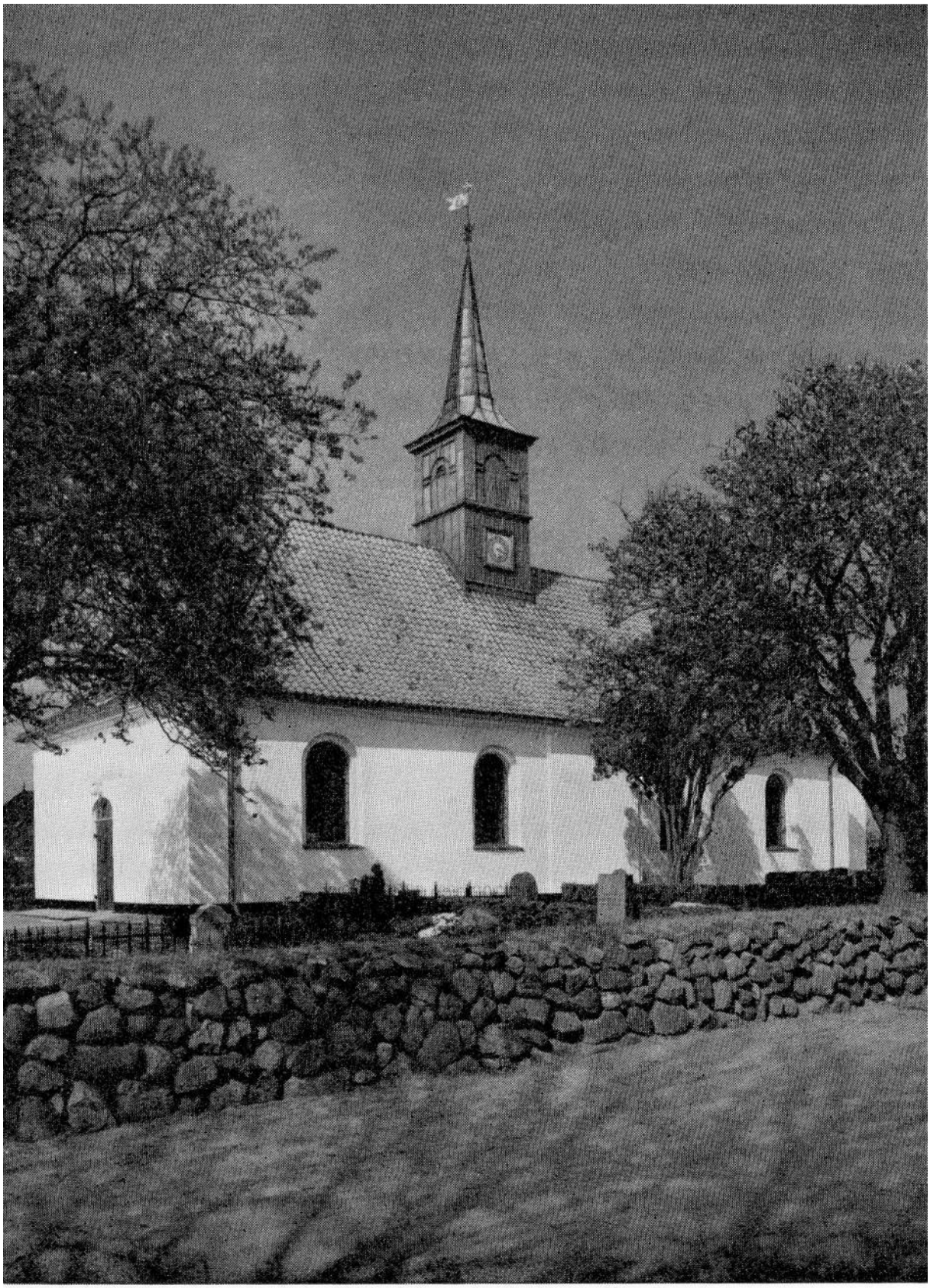

Hornbæk kirke, som provst Garboe indviede i 1737

der nu ophører, for ald den Møye, besværlige og lange Reise, da ieg hver Søndag maa reise halvtredie stive miil.« – »Dersom nu Hammerværkets Folk søgte min Annex-Kirke, hafte jeg dog noget for min Møye.« –

Atter lader vi Gessing fortælle:

»I Aaret 1737 blev Hr. Magister Garboe af Biskoppen, Hr. Doct. Worm (1710–1737) indsat og creeret til (Vice)-Provst i Liunge Herred. Udi Bispe-Vacancen har han efter Kongelig Ordre indvied den nye opbygde Hornbecks Kirke.« Det var ved herredsbrødrenes valg, at mag. Garboe blev udpeget til at være viceprovst ved siden af den alt for gamle provst, de havde. De skrev i deres protokol derom: »Vi samtlige Præster have været forsamlede. Efter foregaaende Gudspaakaldelse have vi eenstemmige og eenssindede kaldet og udvaldt til vores Vice-Provst den velærværdige og Høylærdte Guds Mand, Mag. Rasmus Garboe, Sogne-Præst til Tiekiøbs og Hornbecks Meenigheder, hvilken Guds Mand vi alle agte for at være habil og beqvem til dette hellige Provste-Embede, vor gamle Provst til fornøyelig (tilfredsstillende) hielp og bistand. I Daugløcke skole d. 2. Septbr. 1737.«

Om indvielsen af Hornbæk kirke skrev mag. Garboe selv nogle år efter:

»Paa Hornbecks Leye, som bestaar ei allene af Gudfrygtige, men endog Gavmilde Mennisker, endskiønt Fattigdom alle Tider haver trykket Dem, har deris Forfædre dog efter Kongelig Tilladelse paa eegen Bekostning først ladet opbygge et Capel, hvilket for sin Brøstfældighed efter vor allernaadigste Arve Herre og Konges, Christian den Siettis priselige Omhue er bleven Forandret til een smuk Grund-muuret Kirke, som af mig blev Indviet 1737, 19. Søndag efter Trinitatis, da de Ord blev af mig forklarede: »Det sidste Huusis Herlighed skal være større end det førstes«, Efter at ieg tilforn i May Maaned, Da den første Grund Steen blev lagt til Kirken, I Hans Mayts Nafn hafde holdt een Tale for een hel Forsamling der paa Stæden, da de Ord af mig blev Forklarede, som findes beskrevne i Esræ 3, Vers 10: »Der nu Bygnings-Folkene lagde Grundvold til Herrens Tempel, da lode de Præsterne staae iførdte med Trommeter og Leviterne, Asaphs Børn med Zimbles (Cymblev) at love Herren.«

Mag. Garboe, som her talte i Kongens navn, var en stærk beundrer af vore oldenborgske konger; i et digt om dem, hvis første vers han skrev i 1739 – det læser vi i en kirkebog – stiger begejstringen, efterhånden som han når frem mod sin egen tid:

1. Den første Christian Hand Danmarks Spiir erlanger.
2. Kong Hans, Hans brave Søn med tvende Croner pranger.
3. Den Anden Christian ved Haarhed taber alt.
4. Den Første Frederich igien saa bliver Valt (valgt).
5. Den Tredie Christian afskaffer Munke Lære.
6. Den Anden Frederich regierer med stor Ære.
7. Den Fierde Christian hand bygger staeden brav.
8. Den Tredie Frederich faar Enevoldsherre Stav.
9. Den Fembte Christian hans Undersaatters Glæde.
10. Den Fierde Frederich stor i sit Konge Sæde.
11. Den Siette Christian Gudsfrygt ophøyet faar.

– En del år senere tilføjer præsten den dalevende konges pris og tilegner sit digt til Fr. 5tes anden dronning, Juliane Marie, førend hun endnu er viet til kongen. Hun blev også for resten af hans liv hans virksomme beskytterinde. Det sidste vers lød således:

12. Den Fembte Frederich Dem alle over gaar.

R. Garboe. Hendes Durchlauchtighed Princesse Juliana Maria til Brunsvig Lyneborg.« – Han har selv fundet versene så gode, at han i sin forfatterstolthed har ladet de visiterende bisper læse dem, og de har kvitteret for nydelsen med deres navne: »1739, d. 29. Septbr. vidi P. Hersleb. – Seet ved Visitatzen d. 27. Febr. – L. Harboe.«

Mag. Garboe var ikke helt tilfreds med sin gamle provst, hr. Topp, hvis byrder han som viceprovst skulle lette; det læser man ud af følgende brevstumper, hvor han jo er ret fri i sine udtryk: »Min gamle Provst vil ikke antage sig noget af alt det, som hører til pennen, men alleene det smaat, som hører til Pungen, som at døbe Børn, lyse Kirkegangs Koner ind, kaste Jord paa liig, naar der ikke skal holdes liig Prædiken, tage Hoffparten af Visitats Penge. Til mig overlader han gierningen i det øvrige. Jeg bekom fra Hannem een liden Snibbe (skænd; af islandsk sneipa – skænde), at ieg med saa mange Ark Papiir vilde bemøye Præsterne, det var kun – efter Hans tanke – til at forvilde i Stifts Kisten. Hand som een gammel Provst pleyede ikke saa at giøre. Det kom mig for som de gamle Mødre, der ikke kand finde nogen Smag i deris Døttris Mad, som ikke i alle Maader just er indrettet efter Deris Koege-bog og Smag.« Han ærgrede sig over den gamle provst, men snart blev han selv rigtig provst. – Også var han vel samme Aar, 1739, noget ked af at skulle af med en ekstraskat som støtte til Vor Frue kirke i København: Præsten 2 rigsdaler, 2 mark, degnen 4 mark.

Pastor Garboe skildrer sognet

Mag. Garboe fik to gange opfordring til at skrive til topografisk-historiske forfattere om sit sogn. Han var en flink mand til at skrive, bredte sig i sine udviklinger og dømte kønt og kærligt om sine sognefolk. Den ros, han giver dem, bliver en ros over ham selv. Her blandes de to beretninger sammen. Det bemærkes, at flere længere og kortere passager af hans artikler udelades her, da de er brugte andensteds i denne bog.

De mærkværdigste Ting i Tikiøb og Hornbecks Sogner.

Hvilke efter Høy-Lovlige Cancellies Begiæring til Deres (Hans) Excellence, Hr. Geheime i Raad von Gram her ved ydmygst ere Optegnede af Sogne Præsten samme steds.

For at blive i den Orden, som det Lovlige Cancellie har behaget at forresætte, *vil Jeg Begynde af Indvaanernes Eegenskaber* inclination (tilbøjelighed) og ungefærlige Tal og Sognernes døde og Fødde i nogle Aar.

Hvad Bøndernes Genie og Eegenskaber egentlig angaa, er det Lættere at sige, hvor til De ikke inclinerer, end hvor til de have Lyst; De inclinerer icke til Krig eller et værd Berømmelige af Seyer; dog ere Bøndernes trofaste, mandige, som sees af attaqven (angrebet) ved Cronborg i Fredericii den trediis tiid. De inclinerer icke til Kunster og Haandvercher, icke til Ære eller Høyhed, undtagen at være Foged.

Hvortil de inclinerer og have Lyst: her ere de for at holde sig nættere i Klæder end andre Bønder sædvanlig; de ere Hurtige og Arbeidsomme, naar Tiiden og Nøden udkræver det, og kand saa tage sig een god Dag igien; de ere over alt maneerlige, klæder sig smukt begge kiøn. Deres Dialect og Talemaade er Behageligere end andre Siællands Bønder; den er icke saa hulket og Dræbagtig, men lidet Beblandet med Skaansk; den halve deel taler Skaansk, den anden halve deel taler smukt dansk. I blant andre Dyder maa De tillægges Dem, at de ere Fredsommelige, Fornøyelige eller Nøysomme, Umisundelige, Barmhiertige mod Nødlidende, høflige, troe og trofaste, icke i almindelighed til nogen udyd, men Kiærnen af Folk.«

– Da hr. Garboe skrev dette, havde han været Sognepræst i 20 år og havde som provst færdedes rundt i de forskellige sogne i 6 år, så han havde kendskab til det, han skrev om.

»I Sognerne findes Fisker-Leyer, hvor Fiskerne ere alle hurtige Søe Folk, beqvemme baade til Lands og Vands. Fiskerne paa Hornbech Leye bevarer endnu Deris Forfædris Gavmildhed (se dog foran, hvad mag Hasebart siger

derom) imod deris Guds Huus, at naar Gud velsigner deris Garn, nedlegger de hver gang een liden Gave til Tempelen, som beløber sig af Dem til een smuk Summa aarligen, foruden det, de Fattige fra Landet omkring, som hver Morgen møder ved deris Baade, naar de kommer i Land, bliver skickeligen betænkte af de Fiske, vor Herre giver dem. – Fiskerne paa dette Leye besegler (besejler) alle Provincierne for at erhværve brødet; dette leye haver i forrige tiider været riigelig velsignet med alle haande fisk, fornemmelig sild, og det den beste slags, men den Hærlighed, som skaffede dem deris Kirke, hvor ingen var tilforn, er nu næsten aftagen. Leyet er temmelig stort, men Fiskerne og Bønderne ved Hornbech have den Uleilighed, at et slags Flye-Sand har overgaaet leyet og Taget temmelig overhaand paa Markerne omkring; at det icke skal tage videre overhaand, sørger den Gunstige Øvrighed for med al Præcaution ved at besaae jorden med den sandet dæmpende Sæd, saa sandet nu er dekket og skiult og staaer saa deyligt som en Korn Mark.

Undertiden ere her i Sognet for min Tiid funden nedgravne Penge, hvor Jeg eyer een saa stoer som een dansk toe Skilling, hvor paa den ene side staaer een flagt Øren og deromkring *Moneta Lybecensis,* paa den anden side et Kaars og *Civitas Imperialis* deromkring.

Naar Himlen vil give sin velsignelse af Vandet, fanges der foruden alle haande Fisk, Sild og Torsk aaret igiennem, om Sommeren de skiønne Tunger, Skrubber, Ørretter, Piigvar, Sletvar, Taskekrabber, Strand Carusser, Steenbiidere, Hvidlinger, Kabbelis (Kabliau?), Makreel, og ved havbredden ved visse vinde samles af de unge, som derpaa ere udlærte, Een deel Rav, smaat og Stort.

Aalsgaards leye ligger behageligt under en lang bakke, tilgroet med træer og adskilligt krat, som om Sommeren lader smukt; ellers et fattigt leye, da de icke saa vel veed at ernære sig som Hornbekkerne. Naar Fiskeriet slaaer til, giver vandet dem Sild, Taarsk, Flynder, Tunger, Aal; det meste de lever af, er af deres arbeyde ved det derved liggende Fabrique.

De døde og Fødde løber giærne liige op og kand være 60 aarligen. Sogne Folkets Tal med store og smaa kand være 900 Mennisker i begge Sogner.

Den anden Post angaaende Sognets Beskaffenhed, og hvad Besynderligt det kand have fremfor andre. Da er Situationen meget deilig for Øynene; Naturen kand icke være deiligere, end den her sees allevegne med Skov, Vand, Eng og Vilt i mængde af Hiorte og Hinder. Den Kongelige Viild bane vrimler af allehaande vildt, Hiorte, Hinder, Daadyr, Harer; Ræve indfinder sig og imellem. – Over alt findes Eene-bær Riis, som bær Eene-

bær, paa sine Stæder Hindbær-Riis, paa andre Stæder Brum-bær Buske, paa andre Stæder Tytte-bær-Riis; med alle disse Bær at plucke fortiener de Fattige een daglig Skilling om Sommeren. — Een store Deel af Marken her, fornemmelig den District Imellem Helsingeur og Gorre er besat med Gyvel og Lyng, hvor af Menniskene ingen nytte kand have, men Dyer og Creatur finder der deris føde om Vinteren. – Iblandt de Træer, som her findis i Skoven, ere deels Eeger, deels Bøger, Deels ogsaa Birker, som ei findis i den mængde paa de andre Stæder, og et eeniste Granne Træ i Saunte Bye, som er af den høyde, at den er een Efterretning for Fiskerne.

– Bønderne, som boe ved Strand-Bredden, veed at Betiene sig af Tangen, som de ager op om Foraaret og ligger i Bunker og giøder deris Iord med om Efterhøsten.

Ved et andet fiske Leye, som vel er det smukkeste i Landet – der er Huse med Tegl behængt, og Beboerne ere fornemme Fiskere og Gudfrygtige Folk – kaldet Snedkersteen, fangis Aaret igiennem Torsk af den allerbeste Smag fremfor andre i Landet, om Foraaret Sild, Flynder, Skrubber, Reyer; Om Sommeren Makreel, Lax, Horn-Fisk, Strand-Aborre; Om Efterhøsten Aal, Tobiser(?). Dette kand Regnis for Stædets Hærlighed.

Luften er sund, og landet ligget Høyt. Veyene ere overalt vel indrettede, broelagde og gode.

Men *Uleiligheden ved Tikiøbs Sogn* er denne: Jorden er mesten deelen overalt skarp og ufrugtbar; den mængde af Bøgerne og andre Træer i Skoven, Lyng, bregne, Tiørne, Eene bær Betager Jorden sin saft, saa den bærer somme stæder lidet, og somme Stæder intet Græs; Skoven tager til alle aar og icke een Busk maa Røddis, den overgaaer Bondens Eng og betager ham det lidet Græs, der kunde være paa. Som Bønderne have da lidet Qvæg, som heller icke noget at giøre deris Agger Jord til gode med, hvorfore kornet eij kand vorde saa bold og fuldkommen som paa andre Stæder; og som Iorden af sig selv er ufrugtbar, indknebet og indeklemt og tillugt (tillukket) af Skoven, bærer den ickun gandske liden Sæd, hvor af den Tredie deel bliver opædt af Dyrene. Vildtet er saa vel kient med bondens agre, og finder saadan smag i ald hans sæd, at i hvorvel den vogtes vid Mennisker og Hunde, taber Sæde manden giærne den 3die deel, hvor for det skal være et overmaade got Aar, Tikiøb bønder io maa kiøbe Baade Sæd til at æde og Sæd til at saae, saa intet Stæd i Landet er dyrere med alle Ting end i denne Egn.

Om Efter Høsten falder her somme Aar een Mængde af Kramsfugle i Skoven, hvorved Hoffet fourneris (forsynes), og andre herskaber fornøyes, saa Fugle Kræmmeren ligger her samme Tid for at handle med dem.

Trende af Kongens Vange findis i Tikiøbs Sogn, som ere: Gorre Vang, Tegelstrups Vang og Eegebechs Vang. Adskillige Søer findis her i Sognet, som alle henhøre til Hans Majestæts Fiskeri: Gorre Søe, Een half Miil lang, Berømmelig af sine Giedder, Esse Sø (ɔ: Esrom Sø), Een Miil lang, priselig af sine Brasen og Aborrer, saa og Karper – Nyerups Sø, som er mærkelig af sine Horker og Aal – Munckegaards Sø, som giver af sig store Giedder, – Hornebye Sø, hvor af fiskis Karusser og Giedder. – Item Ulve Sø ved Reerstrup, hvor Hans Rostgaard skiød sin Hest ihiel og Begav sig saa til Kiøbenhafn i Krigens Tiid med de Svenske under Frederico 3 1659.

Hver tredie Aar pleyer Bøgerne (bøgene) gierne at give Frugt, som kaldis Olden, som er Fordeelagtig for Bønderne i henseende til deris Sviin, hvilke de det aar ei har fornøden at feede med Korn. Eegerne i Skoven tvert imod bærer icke frugt uden hver siette Aar.

Med faae ord: Tikiøb Sogn haver sine Herligheder ved Skoven, som hver tredie aar giver sine olden, saa mand faar Flesket; alle aar fangis eendeel og formeedelst Eenebær vel smagende Kramsfugle, men ieg maa dog tilstaae, her er mere for øynene end for magen (maven); de grønne skove haver mand, men icke guldet; suulet kand bønderne have, men ey altiid brødet, thi Sæden er meget liiden, hvor for bonden maae nesten deel kiøbe brødet den gandske Sommer; dog i det vi beede om daglig brød, viiser den gode Gud os sin riigelige forsyn, og hans haand er os bædre end den bæste lade, hans Himmel haver nok, naar der er liidet eller intet i vore Forraads Kamre.

Tikiøb Sogn bestaaer af mange, men smaae *Byer:* Tikiøb, Pleyelt, Haureholm, Bøtterup, Bidstrup, Ioenstrup, Reerstrup, Munchegaard, Horserød, Gurre, Rørtang, Lille Esbønderup, Borsholm, Saunte, Saande, Skibstrup, Apperup, Steenstrup, Horneby, Holmgaard, Nyerup, Flynderup, Harritzey.

Eenlige Gaarde ere: Kathey, Hellebech Gaard med det skiønne Gevæhrfabrique, Kronborg Ladegaard, Borriggaard.

Fisker leyerne ere: Hornbechs, Snedkersteens og Aalsgaards leyer.

De Kongelige Vange ere: Gorre vang, Egebeks vang og Tegelstrups vang.

De Kongelige Søer ere: Eser, Gorre, Munchegaards og Nyerups Søer.

Eenlige Huuse ere: Teglstrups Huus, Fuglefænger Huuse, Flynderups Huus, Bukkehusene ved Aalsgaard, Fuglehuset i det allerfornemmeste Gorre Huus ved Gorre Søe som et Tempel.

Byer og Huuse, Kraagerup tilhørende ere følgende: Mørderup, Tebberup, Esbergiærde, Ørsholt, Ratterup og Søemyllen.

Det store Gevehr-fabrique, nu Hammer-Verchet eller Hammer-Møllen var i fordums Tiid Kongens Mølle, hvilken fra Arilds Tiid af har lagt til

Tikiøb Sogn, som her af Kirkebøgerne sees, som jeg producerede med Hr. Zwergius, da hand sig samme Verk vilde tilegne (se foran under Aar 1732).

Jeg skal nu skride til *den Tredie Post,* det Høygunstige Cancellie behager at anmælde: Da er jeg icke saa lyckelig, at enten mine Formænd eller nogen Scribent haver givet mig mindste Andledning (vejledning), uden hvad viva vox (folks fortælling) og traditioner har kundet berette mig, og hvor nogen rudera (ruiner) har kundet give mig nogen anviisning. – Ieg vil begynde fra *Kirken,* een af de smucheste og største af Landsbye-Kirkerne i Landet, gandske overalt Betæcket med Blye, Grundmuuret. Den ligger smugt paa en backe, fra hvilken udvælder en Kilde med deylig og sunt vand udi. Kirken er med Taarn med et smukt uhr Verk, en efterretning for de seylende (sømærke) og opbygt i de Catolsche Tiider, bestaaende af 6 høye hvælvinger, omkring ringet med en skiøn muuret ringmuur. Den har hos sig et Sacristie, som synes at være af ældre Bygning end Kirchen (Der staar Aarstallet 1517 derpaa; det er en forbavsende Mangel paa historisk Sans og Viden, man sporer hos Datidens »højlærde« Magistre), hvorpaa findes i Muuren uden paa Characterer paa en Krid-Steen ved den Venstre Side af Sacristiet ud til Kirkegaarden.«

De øvrige bemærkninger om kirken er anført tidligere, iførste afsnit af denne bog; ligeså et stykke om Gurreslots ruiner samt om dysser og jættestue fra stenalderen. – Så melder mag. Garboe om præster her i Tikøb, men deri er han ganske på vildspor. »Iblant mærkværdige Ting maa det og anføris, at Fire Præster i Rad har været her ved Stædet, og hver af dem har tient Herren i Embedet 50 Aar, hvis Navne og Liig stæder findis i Kirken, nemlig Hr. Augustinus(?), Hr. Bent(!), Hr. Peder (Lundtoft) og Mag. Wichmand, saa jeg er den Siette Præst her siden Reformationen« (han var nr. 10).

En ligsten i gulvet nær indgangen fra denne tid bærer følgende indskrift med almindelige initialer:

»Det Begravelse Sted tel – hører ærlig og velagte Mand – Sal. *Jens Hellesen* – barenfød paa Sneker Sten og – krestennet (kristnet = døbt) i Tikiøb Kier – ke Aar 1683. d – og døde Aar 1736 d. 14 – Desember i hans Alders 53 Aar og – hans kiære Hustru den gud – frygtige Matrone – *Inger Hans Datter* – er barenfød i Kongens Bod – Aar 1679 og kristennet i Tikiøb – Kierke og døde Aar 17 – d – i hendes Alders – Aar d. – og deres kiærre Datter – Sal. *Reinel Jens Datter* – fød Aar 1714 d. 29 November – og døde Aar 1734 d. 27 Juni.« – Under orgelet ligger en utilhuggen sten med bagsiden opad; der findes muligvis indskrift på den.

Fjerde Post:

»Tikiøbs Sogn bestaaer af Hart-Korn imod 600 Tønder. Udi Tikiøb Sogn ere tvende Kongelige grundmuurede Skoler, den ene udi Tikiøb bye, den anden i Borsholms bye. Derforuden er nyelig ved Frue Conference Raad Inde Rostgaard til Krogerup hendes Gudelige omsorg et smukt skole huus opbygt efter den dertil givne Donation af Salig Frøken Friderica Conradina von der Maass af en Capital 250 Rdl. til en Skoleholder. Paa en Tavle over over Døren denne opskrift: »Stat Skole huus til Guds og Rostgaards Stammes Ære, – Hvori vor ungdom skal Guds sande Kundskab lære. — Herfra velsignelse til Gods og Herskab gaaer, – og Frøiken von der Maass et ævigt Minde faaer«.

Femte Post:

Optegnelse paa Personnavne, som icke alle stæder ere almindelige: Mandsnavne: Aagge, Arv, Bryndulf, Bodel, Gimmer, Grisger, Hellert, Helle, Inge, Ingel, Stork, Strikkert, Sonne, Thor, Thue, Trueld, Øen. Kvindenavne: Alheda, Beata, Ranuld, Riise.

Siette Post:

»Tikiøb Sogn er som et Paradis, hvor der vrimler af alle haande Dyr, men Herredom over Dyrene med Adam har vi icke; vi have og det forbudne træ i hvert et træ i Skoven, thi ingen maae røre det, hvær træ haver sin Engel, Skovfogden; men foruden dem have vi Guds gode Engle alle vegne omkring os. – Den gode Gud velsigne begge sognene, afvende alt ont fra dem, tilvende dem alt got, lyksaliggiøre hver i sin Stand, hand boe midt i blant os som Kongen i sin Kreds, hand lade os saaledes see sin hærlighed hos os i Naturen, at vi deraf maae skatte og længes efter hans herlighed.

Tiiden og Embedets Forretninger have icke vildet tilladt mig at skrive meere, men Høy-gunstige Velyndere maae tage til tacke med denne ringe Fliid, hvilken, om den behager, haver ieg nok for den liden Møye. Min Udskrivere haver ikke været rigtig i sin Orthographie, som jeg ønskede. Ieg lever i det øvrige Mine Høy-gunstige Velynderes underdanigste og Allerydmygeste tienere.

Tikiøb d. 1. Aug. Anno 1743. Rasmus Garboe.«

Om skove og søer i Tikøb sogn

Fra 1743, altså samme år som denne sognebeskrivelse af mag. Garboe, stammer også følgende fortegnelser over skove og søer i Tikøb sogn (det erindres, at det nuværende Hornbæk-Hellebæk sogn da hørte med dertil):

Skove: 1) Gurre Bys Vang (800 × 600 m) bestaar af ung, frisk Bøgeskov med Underskov af Elle i Holme (smågrupper). Til denne Bys Vang grænser Ratterup og Ørsholts Vange og tilhører Krogerup Gaard, bestaaende af ung Ege- og Bøgeskov, samt Birke og Rødløvpurrer. 2) Karetz Bøge, 3) Øerne, 4) Godt-Øl- og Brøds-Bakker, 5) Ben-Bakkerne, 6) Elleboms-Bøge. — Rørtang Tvende Vange (3600 × 2000 m). Egeskov. – Flynderup Vang, Klostervangen kaldet – nogen Egeskov. Mørderup Mellemvang, Egeskov. – Nyrup Røvervang, Bøg, nogle Ege. – Nyerup Indelukke, gammel, tynd Egeskov. – Kelleries paa Toelt, Munchegaards og Nyerups Marker (Vange) –Bøgeskov. – Kathey Lillevang, Ege. – Storevang, Bøge. Lille Esbønderups Kringelvang (1600 × 1200 m) Eg og Bøg. – Jonstrups Vang (1200 × 800 m) Bøg. – Tikøbs Vang, Eget kaldet (1000 × 800 m) Ege. – Gurrevang (Stutteri-Vang – 1 Fjerdingvej × ¼Fjerdingvang Eg og Bøg. – Tikøb Aalebæks Vang (1000 × 840 m) Ege, faa Bøge. – Tikøb Nordskov (300 × 200 m), Bøge og Birke. – Harrishøj Vang (1600 × 1200), El og Tjørn, holmevis.

Søer: Munkegaards Sø, stor til 3 Drætter med Hovedvoddet, giver af sig store Gedder, en Del Aborrer og Flirer samt Skaller. — *Nyrup Sø* er en god, liden Sø, som udi to Drætter kan overtrækkes og bruges til at hensætte Fisk udi til Leverancen; giver af Naturen Gedder, Aborrer, smaa Brasen, Skaller og er især mærkelig af sine Horker og Aal. – *Lille Gurre Sø,* en liden Sø, mestendels igennemgravet, derfor den ikke uden til smaa Redskaber bruges, giver af Naturen nogle faa Gedder og Suder. – *Gurre Sø,* mesten en halv Mil lang og temmelig bred, beliggendes i Tikøbs Sogn, er berømmelig for sine Gedder, giver og af Naturen Aborrer, Skaller og nogle faa Flirer, men Flirerne er meget magre. Der findes og skønne Karper, men meget rart (sjældent), at nogen deraf kan fanges. – Udi denne Sø haver Krogerups Ejere fælles Fiskeri udi den nordre Side, men Resten af Søen er lagt til Kronborg Gevær Fabrique for at faa Vand til Fabriquets Mølles Brug. – *Ulve Sø* ved Reerstrup Bondeby i Tikøb Sogn. – *Gurre Aa* kommer fra Gurre Sø, gaar ned til Kiel-Sø og derfra til Dronninge Mølle, hvor den falder i Esrom Aa, efter at den har løbet ved een Mils Vej. I samme er der Gedder, Aborrer og Skaller.

Birkedommeren i Esrom, regimentsskriver O. C. Rasch, fik ved midten af det 18. århundrede anmodning om at skrive til rektor Schrøder i Hillerød om jordens bonitet i skovegnene. Han indsendte til hr. Schrøder, som indsamlede oplysninger til en danmarksbeskrivelse, sit svar den 21. september 1743. Det falder sammen med præstens.

»Jorden i Skovegnene falder ickun skarp og mager, følgelig ikke meget frugtbar, besynderlig i tørre Sommere, af Aarsag, at den Mængde af Bøgerne og andre Træer i Skoven betager Iorden sin Saft, saa den bærer somme Stæder lidet og somme Stæder intet Græss. Denne Græss-Mangel foraarsager tillige, at Bønderne i Skov-Egnene kand icke holde meget Qvæg, følgelig icke heller har Giødske nok til at giøre deres Ager-Iord til gode med, hvorfore den som indknebet og tillukket af Skoven og derfor af sig selv ufrugtbar, bærer ickun gandske liden Sæd, hvoraf endda den tredie Deel bliver opædt af Dyrene, hvorfore til denne Kant af Amtet aarlig og besynderlig i Vaar-Tiden hentes en Deel Sæd af Rug, Byg, Havre og Erter fra Aads-Herred, som af Fiskerne med deres Baade did føres, saavel til Bønderne til Udsæd som for dem selv til Føde. Men de øvrige Sogner i Amtet kand have til overs at sælge, dog ei saa meget, at Helsingøers Bye dermed kand forsynes til Fornødenhed, mindre, at noget skulde være til overs at udføre.«

Den rektor, der samlede alle disse enkeltmeddelelser fra Nordsjælland, var så begejstret over dem, at de gjorde ham til digter. Den sang, han skrev, skulle være en fædrelandssang, men den var i for høj grad et produkt af hin kunstlede tid, hvori den blev til, at den kunne tilegnes af folket. – Her anføres kun et par vers:

»Vor Danemark sig Glæder at
Hun kand sig selv beskue
I all sin Herlighed og Skat
Bekled som Danne-Frue.
Sit sorte Legems Iord og Muld
Hun seer paa alle Kanter
Med Ædelsteene, Sølv og Guld
Udziret og Demanter.

Sølvfarvet Søe med Park og Aae
Blandt Saphir-grønne Enge,
Og gyldne Ager hun ser seer gaae
Ved Skov og yndig Vænge.

Hver Slot hun Anseer som Demant,
Som Perler Herre-Sæder,
Hver Bye, hver Flek, hver Landsbye kant
som Ædelstenes Kiæder.«

Så takker digteren Historikeren Pontoppidan, til hvis værk han samler:

»Tak, Brave Mand, for store Fliid,
For Arbeid, Sved og Møye!
Tak for den hertil brugte Tid,
Os andre at fornøye.
Ved Ham vor Danske Rige faaer
Et herligt Ære Minde.
Derved i alle Verdens Aar
Hand evigt Navn skal finde«.

Om skovtyverier og andet

Vi har nu læst både præstens og regimentsskriverens ord om skoven, der bredte sig, om dyrene, der åd kornet, og om *skovfogeden der vogtede hvert træ*. Og at dette ikke blot var tilfældet i 1743, viser udtalelser af præsten fra senere tid, f. eks. denne fra 1765; da var det endog blevet værre: »Bønderne, troer Ieg, kiædes ved livet, siden mand nu efter den Ny anstalt afknapper dem deres brænde; gud veed, hvoraf de skal leve her efter i Skovkanten, det svier og til Præsterne«. Og langt senere, i 1779, siger han i et brev: »Bønderne over alt beklager sig over den nye Ober Forster, som de siger at være den Antichrist, der er spaaet om i Guds Ord; dem er ikke tilladt at røre een Pind i Skoven, hvær Træ er som et forbuden Træe; det vil see slet ud med bønderne i disse Skov Egne om nogen tiid, da de hverken kand betale Skat til Kongen eller Offer til Præsten; de maa ikke sælge det mindste brænde til Kiøbstæderne; vor SkovRider Muncheberg er afsat udi Skyld og Brøde; det er Skov Krigen herude«. – Lad os nu tage justitsprotokollen frem og se, hvorledes det gik de fattige bønder, der ikke havde råd til at købe brænde og ikke havde ret til at tage det nødvendige brændsel i den alt for store, fristende Skov, hvor der var nok af det, kun ikke til dem.

Vi fordyber os ikke i retssagernes enkeltheder, som de læses i justitsprotokollerne, hvor overførsteren Lesberg og skovrideren den ene tirsdag efter den anden møder frem med klager og stævninger (i øvrigt er det mærke-

ligt, at der på dette tidspunkt er 2 skovriddere i Gurre-distriktet: Fader og søn. Faderen hedder *Seigneur* Mads Pedersen, og sønnen, som har skiftet navn »*Hr.* Muncheberg af Gurrehus«).

Vi tager altså kun nogle få domme med deres knappe ord ud af den vældige mængde:

1737: Niels Andersen og hans søn, Mikkel Nielsen af Munkegård, har på egen hånd hugget på deres egen skovpart 2 læs ris og vist opsætsighed mod skovfogeden, Hans Henriksen af Nyrupshus, da han kom til dem i skoven, idet de ikke ville lade sig pante. – De kom på vand og brød i 3 døgn på Esrom samt måtte arbejde på Kronborg med skubkærren (tvangsarbejde) i to måneder.

1738: Anders Pedersen og sønnen Peder Andersen i Sande har hugget et ege-hjulnav og får en straf på 3 rdl., som de vist grumme vanskeligt kunne præstere.

Samme år har Niels Mouritzen af Jonstrup taget en tør, udgået »Bøgeskrumpe«, 3 kvarter lang, og må bøde 1 rdl. 3 mark.

1739 har Hans Nielsen i Mørdrup kappet toppen af en ung bøg, 6½ alen fra jorden. Han skal betale 2 rdl. eller, hvis han ikke kan betale, arbejde med skubkærren på Kronborgs fæstning i »aatte dage«. – Og Mogens Pedersen i Gurre, som har tilegnet sig to rådne egegrene, kommer til at sidde i hullet på Esrom i tre dage. – »Hullet« i Esrom, arresthuset, som også kaldtes »Kulhytten«, lå, hvor der nu ligger et bryggeri. De farligste fanger sad i klosterets fangehul henne i den vestlige kælder. — Lars Rasmussen i Harrishøj betalte for at have samlet sig et læs brænde i Tikøb Nørreskov 1 rdl., mens Peter Nielsen i Tikøb, der havde hugget to vognlæs brænde og solgt i Helsingør, kom af med 1 rdl. 2 mark.

I 1740 var der en kromand, Jørgen Hansen i Plejelt, han havde i Tikøb Nørreskov hugget et læs og måtte bøde 10 rdl. – måske var han anset for at være velhavende. Anders Olsen sammesteds fik for den samme forseelse kun 1 rdl. 2 mark i bøde. – Samme år var der på Harrishøj grund af en ukendt hugget to ege, den ene var så tyk osm et hjulnav, den anden som en vognstang. Bønderne der måtte da hver bøde 3 mark (de blev »Tremarksmænd«, ɔ: mistede den borgerlige ære).

I samme år, 1740, var Niels Andersen i Munkegård atter på færde: han tog en bøge-tveje. »Formedelst hans slette Tilstand blev hand Modereret paa Penge at betale 2 Rdl., saa og at sidde i Hullet paa Esrom udi 2 Dage paa Vand og Brød.« – Hans søn havde rapset noget risbrænde. »Hand skal sidde

i Hullet udi 2 Dage og hver Dag een Time bære Kappen (»den spanske Kappe«, en jernbeslået tønde med et hul i bunden, som blev sat med bunden op ned over hans hoved, og som han måtte bære omkring i byen).

I 1742 er samme Niels Andersen igen på færde: han tog tre birke, store som en vognstang, og måtte bøde 2 rdl. for sin gerning.

I 1743 kom Peder Sørensen i Lille Esbønderup to timer i »Kappen« og 24 timer i hullet, fordi han havde taget otte små birke.

På skovfogeden Hans Pedersens skovpart er der samme år hugget en bøgegren af; forbryderen blev ikke fundet; altså måtte skovfogeden selv betale 4 mark.

1750 havde Peder Svendsen og Niels Pedersen af Harrishøj forgrebet sig på en lille bøg; det blev til et læs. Begge betalte 2 rdl. i bøde; de kunne også være kommet i hullet i tre dage derfor.

I 1751 var denne Peder Svendsen også på straffelisten. Da fik han samme straf i penge, 2 rdl. plus 6 dage i hullet for at have hugget en ung risbøg.

I 1752 kom han igen; da havde han hugget en grøn bøg, der fyldte et halvt læs. Han kom da 14 dage i hullet og gik med kappen hver dag en time. Ligeså gik det Ole Jørgensen i Jonstrup.

I 1755 måtte samtlige bymænd i Harrishøj bøde tilsammen 4 rdl., da tyven til et halvt læs ikke fandtes.

I 1760. ser vi bl. a. Anders Nielsen og Steffen Hansen i Risby, der har taget seks læs brænde i deres egen vang; derfor skulle de bøde 10 rdl., eller de skulle arbejde på fæstningen i fem uger. Anders Nielsen havde desuden hugget i Tikøb Nordskov et trøsket bøgestød. Derfor kom han i hullet på vand og brød i otte dage og bar daglig den spanske kappe en time. – I samme år ses Niels Pedersens navn fra Lille Esbønderup to gange; han måtte betale 4 rdl. og arbejde på fæstningen i tre måneder. – Jørgen Ratte i Mørdrup havde taget 1½ læs brænde og måtte præstere strafarbejde i seks uger.

I 1762 dukker Peder Pedersen af Gurre frem igen: han har denne gang hugget sig et læs i »Røver-Bøgen« og må bøde 3 rdl.

I 1765 tog Niels Svendsen i Bøtterup uden forlov to læs brænde, og det kostede ham 4 rdl. – Hans Pedersen i Plejelt tog 1½ læs og kom derfor i 18 dage på fæstningen. – Og Niels Hansen i Nyrup, der havde taget to læs, arbejdede en 10 rdl.s mulkt af i tre måneder på Kronborg.

Og således gik det år for år – og her er kun anført nogle eksempler på må og få – hver tingdag blev der slæbt skovtyve for retsskranken deroppe på tingbakken ved Esrom. Tinghuset lå inde i skoven nord for landevejen, lige ud for den sten, som bærer kong Frederik IVs navnetræk. – Det er så

sørgeligt at læse om, som det er sandt. Det var den bitre nød, der førte de stakkels bønder ind på forbryderbanen; de kunne ikke få i deres hoved, at det var uret at tage af skoven; den havde jo fra gammel tid været allemandseje.

Andre tyve, sådan rigtige gemene tyve blev dog straffede endnu hårdere. Lad os tage et par eksempler; der er i øvrigt ikke mange af dem: Folk stjal mest fra det offentlige, brænde f. eks.; det skammede de sig ikke over.

En sølle, halvfjollet person, Joseph Jørgensen, der end ikke havde været moden til konfirmation i sin ungdom, havde i 18 år vandret rundt fra sted til sted og ikke været i nogen stadig tjeneste, havde i 1753 stjålet noget brænde og en kobberpotte samt 2 mark og 7 skilling ud af en sovende bondes lomme. Han blev dømt til »at miste sin Hud« (blive pisket) i fængslet i Esrom, og »som hand er noget Vandføer i Armene, skal hand arbeide i Spinde-Huuset paa Christianshavn udi et Aar og endelig betale Sagens Omkostninger«.

I *1755* læses i justitsprotokollen en hård dom for et lille tyveri: »Johan Christopher Wolfram fra Plejelt Bye haver begaaet et Tyverie i Esseroms Mølle«. Han havde taget fire sølvskeer og af en åbenstående dragkiste »3 blaa- og hvidstribede Vindves-Gardiner« samt en malmmorter med støder. Han havde arbejde på møllen. Kosterne blev vurderede til 12 rigsdaler, 2 mark og 6 skilling. Han havde ikke før stjålet og ikke gjort indbrud; det stjålne lå ikke under lås og lukke, hvad der ville have forhøjet hans straf. Ikke desto mindre dømtes han til at stryges til kagen (en kag var en pæl, hvortil den, som skulle piskes, blev bundet), til at få et tyvsmærke indbrændt i panden; og »efter den Allernaadigste(!) Forordning af 19. November 1751« kom han til at »arbejde i Jern (lænker) udi nærmeste Fæstning sin Lifs Tiid, han skal have sin Hovedlod forbrudt som og betale i Bøde 24 Rdl. 4 Mark 12 Skilling«.

I *1758* havde en sølle fyr, Johan Jonassen, i Rørtang stjålet et jerntøjer ud af en tom smedie. Anders Olsen og Børge Svendsen vidnede mod ham. Han havde også ved nattetide taget noget tøj til sine børn, et par skjorter. I alt blev tyvekosterne vurderet til 1 rigsdaler, 4 mark og 10 skilling. Hans forsvarer – tænk, nu fik en forbryder beskikket en defensor! – anførte hans fattigdom, alderdom og svaghed som undskyldning for ham »under denne slemme Dyrtid, da han kun med Bettelstaven kunde ernære sig, Kone og 3 umyndige Børn«. Det hjalp ikke; han skulde miste sit liv i galgen, betale tilbage, have sin hovedlod forbrudt og betale alle omkostningerne.

Om kvægpest og ildebrande

Det 18. århundrede var bøndernes sørgeligste tid; der er intet glædeligt at fortælle om dem, kun om nedgang, bånd og trængsler, fattigdom og forkommenhed. – I 1745 kom en ny plage til, *kvægpesten,* der rasede særlig slemt her oppe hos os (alene i 1745 døde i hele landet 124.000 stk. kvæg). Sygdommen beskrives således: »Naar et Høved vorder sygt, fornemmer vi strax, at Hovedet hænger ned mod Jorden, Gummerne og Tungen bliver mere hvidagtig, Hornene gemeenlig kolde, Creaturet trækker efter Vejret og ligesom hiver, det kand intet mere tygge, det kand intet mere reise sig, det rører sig intet meere, og Tungen er fuld af Vabler og Blegner. – Men Bønderne passe ogsaa deres Qvæg daarligt. Creaturene ligge slet, ofte udi Dreck og Giødsel, de achte icke paa, om Foderet er muggen eller vaadt eller slet skaaret. Derudover bliver der slette og mavre Bæster, forsvæklede Kiør, skrøbelige Faar, som icke kand staae Siugdommen igiennem«.

Sognepræsten, mag. Garboe, havde fået en opskrift på behandlingen af syge dyr; det skrev han ind i en kirkebog og har nok læst det ofte for de bønder, der kom til ham:

»Til Præservation (forudbehandling) skal gives det friske Qvæg dagligen noget Salpeter, smeltet i Vand, at drikke, mens bliver det angreben af Sygdom, da strax stærk aarelades, hvorpaa tages et tomt Eg (æg), som skyldes (skylles) med frisk Skorstens Sod og kaster det i Halsen, og det nedsiunker det; der paa gives det Vand blandet med Salpeter og viin Edeke, og derefter skal Rygen stærk gnies og gientages med Eget (ægget) og Sodet anden eller tredie Dag, hvorefter Sygdommen aftager«(?)

– *Bønderne mistede en mængde heste,* og da de stod i fuldstændig afhængighed af deres herre, kongen, og skyldte ham hoveri og pligtkørsel med deres »Bæster«, søgte de ham om hjælp til at få nye; deres gårde og heste var jo ikke deres egne, men hans. For at få hjælpen søgte de ved retten tingsvidne. Her er et par af de meget talrige, næsten enslydende tingsvidner:

»1748 (25 Novbr.) Morten Nielsen af Plejelt beklagede sig over, hvorledes han nu havde mistet 5 Bæster, saa han ickun haver 3 maadelige tilbage, hvor med det er ham umuligt at forrette sit Arbejde og Hoveri. To Naboer, Lars Hansen og Søren Pedersen vidnede, at Bæsterne icke var døde ved Forsømmelse, men ved ulyckelig Vanheld. Hand havde icke Formue til at anskaffe sig nye«.

Også »Niels Mikkelsen af Gurre havde mistet 6 Bæster, saa hand havde ickun 2 udlevede«. Vidner sagde, at »de var døde af ham tilslaget Vanheld«.

I 1749 kom Peder Nielsen af Lille Esbønderup for herredstinget og »beklaged væmodelig, at hand ved ulyckelig Hændelse havde mistet 5 Bæster«, og nu kun havde tre dårlige igen. Vidnerne, Jørgen Larsen og Ole Pedersen, påstod, at »hand kunde icke giøre Kongens Reiser eller sin egen Avling«.

I 1752 (29. maj) »beklagede Svend Jørgensen i Plejelt paa Gaarden No. 11 sig over i Aar at have mistet ved en lyckelig Hændelse 3de af hans bæster, først een, som styrtede paa Isen og døde strax; en Hoppe døde, uden at hand vidste Aarsagen til hindes død; den tredie var en sortblisset Hest, der styrtede og døde strax derpaa som af en paakommende Styrtedød«. Værdien var 30 slettedaler. Han havde kun tre tilbage, »hvoraf det bæste kunde være af værdie 6 Slettedaler«.

Samme dag kom Olle Jørgensen af Jonstrup (gård nr. 2) og sagde, at han i foråret havde mistet »2 Bæster, hans bæste Vogn Hest og det andet et Plov-Bæst, af paakommende Vanheld og ulycke; de var friske og skadede icke noget, styrtede da om som af braddød og bortdøde inden aften; hver af dem var af Værdi 18 Slettedaler, og han havde kun 3 arbeydsbæster tilbage.

I 1756 læser vi om særlig mange døde bæster. Det er rytterbonden, Peder Jørgensen i Jonstrup (gård nr. 3), der beviser, at han har mistet »2 halfgamle Bæster à 2 Rdl. Stykket, 2 sorte Hopper à 10 Rdl., et Fjorføl, 3 Rdl. og en god Ko, 8 Rdl. alt af Styrtedød uden at vide Aarsagen eller Svagheden«.

Rytterbonden Peder Svendsen af Harrishøj (gård nr. 3) har »tabt 5 Bæster af Vanheld og Foermangel.

Ole Pedersen på gård nr. 2 i Lille Esbønderup har mistet 7 bæster – værd 5–6 rdl. pr. stk. – Hans Jørgensen i samme by (gård nr. 1) havde mistet 5 bæster; tilbage havde han 4, tildels ubrugelige (naturligvis var alle de døde udmærkede og dyre, de tilbageblevne elendige) – og således blev det ved i mange år; alle så var de »i saa fattige omstendigheder, at de ingenlunde self formaae at forskaffe sig det manglende«.

Til slut skal kun anføres en længere klage fra 1754: »Ole Jørgensen, Rytterbonde fra Jonstrup, paaboende Gaard No. 2 af Hartkorn 6 Tdr. 2 Skp. 3 Fdk. havde mistet mange Bæster«. »Først døde der for ham en graae Vogn-Hest, 10 Aar gammel, 8 Rdl. af Værdi, dernest midstede hand 2de Vogn-Heste, som vare noget til Alders og derfore begge kunde ickuns ansees at være 2 Rdl. værd Stycket. Saa veed de tvende Vidner og, at hand ickun haver 5 bæster tilbage, een, som hand nyelig har kiøbt sig. De manglende Bæster, hand endnu behøver til hoverie og Gaardens bedrivelse, kand hand icke kiøbe, helst, siden hand ickuns kort har været ved Gaarden, og paa dens

opbyggelse haver tilsadt hvad penge hand kunde have haft, som den var slet og ilde forfalden, da hand den imodtog«.

Også på andre måder kunne bønderne ved »ulyckeligt Vanheld« komme af med deres heste og bede om erstatning derfor. *De store, vilde kronhjorte,* som der var så mange af i skoven, tog livet af dem. Her er et par klager:

1749, den 30. september. »Povl Nielsen i Plejelt beklagede sig over, at hans Hest (4 Aar gammel) sidste Fredag var bleven 'Spidset' (spiddet) af en brunstig Hiort, saa den strax derpaa døde. Vidnerne, Lars Hansen og Søren Pedersen saa, at Hiorten gik paa deres Mark, da den kom over Hesten, hvis Tarme udvæltede, saa den strax døde. Hesten var 12 Rdl. værd, og de tilføjede, at Povl i et halvt Aars Tid yderligere havde mistet 7 Bæster«. Han fik sit tingsvidne.

Samme år kom Jens Jensen af Gurre og klagede over, at en plovhest af hans var blevet stanget af en hjort og var død. Også den havde selvfølgelig været en udmærket hest til 12 rdl.s værdi. – I 1754 støder vi i justitsprotokollen på en lignende klage: Anders Bentzen fra Tikøb kom med sine vidner: naboerne Jørgen og Ole Hansen, og fortalte, at »en af hans Bester af en Hiort i brunstens tiid er spitzet til Døde«. Det var en rødskimlet hoppe; »den blev spitzet tvende Steder, saa den strax derefter døde«. Hoppen vurderede de til 10 rdl. – I 1758 var det Svend Jørgensen fra Plejelt, der mødte med sine naboer, Peder Larsen og Rasmus Persen og vidnede, at »anden Mandag efter Mikkelsdag havde hand mistet en brun Hoppe paa 3½ Aar, som af en brunstig Hjort blef spitzet og efter anseende 3 Ribbeen fra Boven var instucket med Takkerne. Samme Hoppe vurderede de for 8 Rdl.«.

Også ved ilden blev bønderne plaget, og kongen, deres formynder og assurandør, måtte hjælpe dem at bygge det brændte op igen.

I 1750 læser vi om to brande, den ene er i Fuglefængerhuset: »Den 9. marts fremkom Ole Svendsen og Hans Pedersen, som beboede de saakaldte »Fuglefængerhuse« i Tikøb Sogn, og væmodelig beklagede sig, hvorledes Huusene sidste 2den Martz af en uformodentlig og hastig paakommende ilde Brand tillige med deres indehavende Boehave med Sæd og Ilde brand (brændsel) er gandske ødelagt, vel hvilken ulyckelig hendelse de var geraaden i yderste armod og fattigdom, hvorfor de var begærende efter førte Vidner, som udsagde: Om Formiddagen ved 9 slæt optændtes der en hastig Ilde brand, og formedelst den da værende sterke Storm saaledes tog overhaand, at de gandske blev i aske lagt. Ole Svendsens Huus bestoed af 14 Fag og Hans Pedersens af 16 Fag. Da Huusene laa paa et eenligt Stæd i Skoven, var al menneskelig hielp og Redning forgievis. De ejede nu aldeles

intet til Livets ophold eller noget igien at bygge med. De vilde anmode deres Jevn-Christne om nogen hielp og undsætning i denne store nød«.

En anden brand havde fundet sted i Rørtang: »Anders Ollesen, Smed, klagede: Torsdagen d. 28. Maij om Eftermiddagen Klokken ungefehr 6 slæt optentes een Ild i hans Stuegavl, som formedelst den da værende stærke Tørre saaledest tog overhaand, at hans gandske iboede huus tillige med den meeste deel af hans fattige Boehave blev opbrendt og gandske i aske lagt. Skiønt al menneskelig hielp blev brugt til at dempe Ilden, saa var det forgievis. Inden kom maaskee af nogle gnister fra Smedien«.

»1758 den 25. Augusti mødte for Retten Peder Andersen, som beboer Gaarden No. 1 i Saande, af Hartkorn 11 Tdr. og 1 Skp., som vemodelig beklagede sig, at sidst afvigte Mandag Klocken ungefehr 10 slæt ved ulyckelig Ildsvaade er bleven lagt i Aske, og for at beviise sligt fremstillede hand Naboerne Hans Jørgensen og Jens Hansen, som med opragte fingre efter loven svor, vandt (vidnede) og forklarede, at dend ommeldte tiid opkom en Ildebrand i Peder Andersens østre lengde (længe) af hans Gaard, som saaledes toeg Overhaand, at samme Gaard gandske og aldeles blev lagt i aske, hvis Bygning bestod af 80 Fag med Stue og udhuuse; saa blev og ald hans indhøstede Rug, som efter anseelse var nogle og fiirsindstiuge Traver tilligemed 3 Vegge Rum Korn og 3 Vægge Havre opbrændt med een deel af hans indehavende boe, hvoraf ey meere blev reddet end Klæder til 2de Senge, item 2de Kaaber-Kiedler, og alt det øfrige af hans boe tilligemed 30 læs høe blef af Ilden fortæret. – Paa Spørsmaal, om Ilden icke er skeed af folkenes uforsigtighed, svarede Vidnerne, at de forestilte sig, at samme maatte være kommet fra bagerofnen, hvor de samme dags Morgen hafde haft Ild at bage med, giennem en sprecke, siden det var paa det stæd, de først blef Ilden vaer.«

Fattige og ynkelige var bønderne, og de måtte ofte støttes, for at de kunne hænge ved gårdene og gøre deres nytte for herskabet. Dog kunne det hænde, at én var så langt nede, at han blev *sat fra gården.* Det ser vi et eksempel på i 1745. »Peder Nielsen i Mørdrup blev stævnet, fordi han forsømmer sin Gaard, han har i Fæste.« Det viste sig, at kreaturer og redskaber kun var 65 rdl. 5 mark 1 skilling værd, men der behøvedes 100 rdl. 4 mark til at sætte gården i ordentlig stand igen; i alt skyldte han 119 rdl., og når effekterne fradroges, var hans gæld 53 rdl. – Størstedelen af hans jorder var »udørcket, ey heller i dette Aar har hand saaet det ringeste; Gærderne var itu, saa hans Creaturer gaae ind paa Naboernes Jord«. – Han blev ved dom tilfunden at have sit fæste forbrudt og at betale herskabet de 53 rdl.

Et andet eksempel blandt mange: 1757 (den 27. april) har Niels Pedersen i Harrishøj måttet bekende, at han har ladet sin gård forfalde: udgifterne til dens istandsættelse oversteg værdien med 91 rdl., som han efter loven burde svare til; »han har erklæret, intet at være ejendes«, hvorfor fæstet blev ham fradømt, hvorhos han forpligtedes at betale Hans Majestæt de 91 rdl., »naar hand de penge vorder ejendes«.

Degne og skoleholdere

Vi har tidligere læst om en degn, *Augustinus Pedersen Sant,* der var gift med provst Hasebarts søster. Han døde i 1703 og blev erstattet i embedet af provstens søn, *Iver Wichmand Hasebart.* Han var født i 1680 her i præstegården, blev student fra Frederiksberg skole 1703 og blev samme år kaldet til degn her af biskop Bornemann, han, der så ivrigt havde bistået gamle mag. Hasebart, da han i 1698 var truet på sit embede. Degnen Hasebart blev gift i Helsingørs Sct. Olai 20. oktober 1705 med Inger Rasmusdatter Gierrild. – Der foreligger ikke meget skriftligt om ham, mens han levede, hvilket tyder på, at han var god nok som degn. Kort før sin død, 1. februar 1744, skrev degnen på opfordring om sin bolig: »Degne Boeligen fandtes i den stand, da Jeg kom til Kaldet, at ickun 4re Fag vare noget skields (ulastelige), de andre vare deels opraadne, deels nedfalden, hvilke Jeg har ladet opbygge med mine egne midler, og ey bekomet nogen skilling af Kirken til dens opbyggelse, untagen de 4de Fag, som endnu staar, er derfor Degne Boeligen i temelig stand. Tikiøb d. 1. Febr. 1744, testerer (bevidner) Wichmand Hassebarth.«

Det skal anføres om hans virksomhed, at biskop Worm, som i 1744 visiterede her, i sin bog skrev: »Degnen Wichmand Hasebart er 60 Aar, han er sliidelig, upaaklagelig.« Også i 1739, den 28. september, havde biskoppen ved visitationen skrevet: »Jeg fandt god Begyndelse.«

Han døde den 13. oktober 1744, og da taltes der ikke om ham, men kun om hans efterladte gods. – Provst Garboe, der samarbejdede med ham i 23 år og skulle kende ham, skrev da i et brev om den næste degn: »Hand tør sige, at hans Formænd har været Dumme Degne, som icke have forstaaet Deres Ret, det maatte røre Wichman i sit Støv, som i Live var superklog.«

Om hans skifte blev der skrevet således: »Da det havde behaget Gud at bortkalde fra dette dødelige den hæderlige og vellærde Mand, Iver Wichmand Hasebart, fordum Degn til Tikiøb, som døde 13. April dette Aar

(1744) uden Børn og Lifs Arvinger«, så o. s. v. – Som vurderingsmænd fungerede de to tikøbmænd Peder Larsen og Jørgen Larsen. Boet var kun på 150 rdl. Da nu nogle kreaturer døde af kvægsygen, og »den fattige Enke icke kunde vedstaae at holde Huusholdningen, saa Thieniste-Folkene ginge i andre Tienister, blev der d. 27. April holdt Auktion i Degneboligen, hvor da ved Guds Forsyn Godset gik over Vurderingen« til 395 rdl. (gården alene til 267 rdl.) – Som det fra Arilds tiid haver været Skik, at Degne Enkerne i Tikiøb bekom af Successore (efterfølgeren) een aarlig Pension, hvilken og Degn Iver Wichmann efter hans efterliggende attest gav til Formandens Enke, saa tilstod Degnen Søfren Klogh (den nye degn) at vilde give aarligen til Madame Wichmenn 10 Rigsdaler i reede Penge; dog med saadan Condition, at samme Pension hans Hustru, om hand ved døden her afgik som Degn, maatte forundes, hvilket Skifteretten holdt for billigt.«

Enken døde for resten allerede to år efter, den 13. oktober 1746. Hvis hun kun skulle leve af disse 10 rdl., var det jo ikke så underligt.

Mag. Garboe skrev i et brev om dette bo: »Den uselste Huusmands Indehavende kand icke være slettere. Gieldingerne (kreditorerne) indfinde sig allerede saa flittig til mig som Skoleholdere til Deres Høyædle Høyærværdighed (biskoppen) om dette vacante Brød.«

I 1740 – den 22. november – skrev mag. Garboe et brev om sine hjælpere, hvor de får hver deres skudsmål:

»Skoleholder (læreren) Gødesen vil gierne være Substitut (hjælpedegn); da er hand efter den leylighed een god Skoleholder nok; lever ædrueligen, passer sin skole, men som een illiteratus (ustuderet) dependerer (holder sig nøje til) af sine skrevne Spørsmaal (ɔ: lader børnene remse lige op efter bogstaven); men af Gemyt er hand icke saa oprigtig, som ieg ønskede; han holder Bog over alles Gierninger, de maae være verdslige eller Geistlige, fører en Correspondance over heele Landet, vil være lovkyndig, klogere og helligere end andre; ieg haver eene souteneret (stillet) Hannem hidindtil, da hand ellers icke haver nogen brød; nu vil hand tage brødet af en andens Mund (ɔ: den hidtilværende substitut Hans Jensens). – Degnen (det var endnu Wichmand Hasebart) giør saa troelig vel sit Embede i sin alderdom, som kand forlanges (han var dog kun 60 år gammel), men ieg tilstaaer, at Substituten, Hans Jensen, var for et Aars tid falden til nogen Drik; men ieg foreholdt Ham det alvorligen i sin Stue, truede Ham med Afsettelse; siden haver sig intet ondt fornumet; hand haver læst med Store og Smaa, saa de kunde gaae til Skolen, hiulpet Degnen med Sangen i Kirken – at de har beholt Finalen – saa da hand er plaget visse Tiider med et Slag, og

endskiønt det er et gandske ringe brød, saa er det dog bedre end intet, og Skoleholderen haver et got brød og een af de beste Skoler i Landet.«

Om denne skole og denne lærer skrev mag. Garboe i 1742:

»Vi har en Kongelig Rytterskole, som er grundmuuret og bygget 1722; Lærerlønnen er 24 Rdl. om Aaret. Skoleholderens Navn er Christian Gødesen; han er ustuderet, men i Tiuve Aar har upaaklagelig forrettet Tienisten.«

Da der i året 1745 atter blev tale om en bedre sang i Tikøb kirke, skrev præsten om sine sangkræfter: »Skoleholderen catechiserer kun maadelig som illiteratus (ustuderet), synger som en Stær-Unge i sin Rede og kan knap giøre noget ved sin Skole. Min Degn, Seigneur Klog, som icke er skaaren til det Embede, synger som en Oldenborg (oldenborre) i een Flaske; han vil blive gandske misundelig (hvis der kommer en ny og bedre sanger). Lad os vente, til den gamle Hans Jensen Døer.«

I 1746 er der endelig kommet en ny substitut, S., og mag. Garboe skriver om ham til biskoppen (Herslet): »S. har i dag giort sin første Messe; han synger meget vel og synes meget skikkelig (flink) i alle Maader (senere fik piben en anden lyd), alleeniste hand efter andres Snak ikke synes at være fornøyet med Indkomsterne, som gandske vist er 100 Daler her ved Stædet, men ved Information og Skrivning kand hand tiene een Snes Daler til.« Allerede året efter skrev provsten i en anden tone om ham, talte om »hans Dristighed imod mig«; S. havde da sendt bispen breve bag provstens ryg. – »Hand hafde i Fior 150 Daler.«

I et af brevene stod der om sognene: »Decimanter (tiendeydere) er der 149 af, heele og halve Gaarder, 140 Huusmænd, Communicanter (altergæster) 650 – altsaa mange voksne i Tikøb og Hornbæk–Hellebæk Sogne tilsammen, – Jus vocandi (kaldsret) er Kongens. Begge Kirker er i god Stand, Hornbæks nylig bygget (1738).« – Ligeså var det i 1745 og 1748 »i skøn Stand«.

Degnen *Søren Klog,* der var i embedet siden 1744, var født 1695 som søn af forpagter på Hammelmose ved Ålborg Mogens Torbensen. Han var student fra Herlufsholm 1715, var først ansat i Jylland som skoleholder og blev altså ophøjet til degn her i 1744. – Året efter indgav han klage over, at bønderne i Tikøb sogn ikke ville svare ham den retmæssige tiende. Biskoppen gav dem pålæg derom, men de vægrede sig stadig. Sagen kom da for retten her. Degnen fik kongeligt Beneficium paupertatis (fri proces på grund af fattigdom). Han ville have sin tredjedel mod præsten og talte i sin klage om »Bøndernes motvillighed og gienstridighed«. Bøndernes sagfører mente, at denne proces var ubeføjet og ugrundet. Degnen ville have sin tiende leveret »i Neget«, de ville yde den »i Skæppen«, de påstod, at således

havde de givet »af Alders Tiid«. Det blev til udsættelse på udsættelse måneder igennem, de fleste udsagn gik Søren Klog imod. Dommen faldt først 15. januar 1748; den afgjorde, at degnen skulle nøjes med, hvad han fik, og oven i købet skulle han betale bønderne for tidsspild 7 rdl. – Derved kom han til at stå i et spændt forhold til provst Garboe, der den 5. juli 1747 skrev om ham til bispen i et såre langt brev, hvis længde han selv beder om undskyldning for; men brevet er godt skrevet:

»Høyædle og Høyærværdige Hr. Biscop, Høy Gunstige Velynder! Deres Høyædle Høyærværdigheds Skrivelse af 1. Julij er mig til hænde kommet, hvor af erfaris, at tvende af mine Bønder som Deputerede for de andre haver underdanigst andraget Deres Klagemaal om Degnen Klogh for Deres Høyædle Høyærværdighed. De kunde aldrig beskrive saa stor een Mands og Biscops Venlighed og Kiærlighed, ynskende, den mindste gran af saa overflødig een Mildhed maatte findes hos deres Sogne-Degn. – At Degnen er uduelig og ubeqvem til sit Embede, det er bekiendt; det heeder, at hand havde opvakt ungdommen i Jylland, men ieg maae tilstaae, at ungdommen i Sælland kand falde i Søvn ved ham; hvad Naturen har nægtet Ham, Kand mand icke begiære. Hans Embede med Sang og Læsning forrettes meget vel ved de tvende Substituter, hvormed Meenigheden er gandske vel fornøyet. Substituten S. haver et vanskeligt Sind, men synge skiønt, er og efter sin capacitet opbyggelig i sin Læsning og nu bliver een holden Karl, siden den gamle Substitut, Hans Jensen, er ved Døden i disse Dage afgangen, saa hand giver icke meere passion, men, som jeg troer, gifter sig med Enken igien, som haver et skiønt Huus og temmelig boehave. – Der er een liden Disput imellem Camer-Raad Rasch (regimentsskriver og herredsfoged) og mig om det Skifte efter afgangne Substitut, Hans Jensen, hvem der skal foranstalte det. Begge have vi forseglet. – Degnen Klog er i sin Opførsel imod mig gandske stridig og studs, meenende at have forrettet sit Embede, naar hand alleene i sin Degne-Stoel med een Spansk air (mine) kand staae og tage imod Offer; hellers faaer mand ham icke ud af Degne-Boeligen. Jeg skikkede ham sidste Landemodes Formaninger angaaende, at Degnene skulde gaae Præsterne til haande med Mandtallerne, men det meente hand sig at være uvedkommende; ieg vilde og, at hand undertiiden skulde læse i Sognet for at øve sig noget, med den voxne Ungdom, men han spørger, hvem der skal assurere hans Hest og Vogn; det svarede hand sin egen Fetter, den brave Magister Bluhme i Helsingeur (det var gennem hofpræsten Bluhme, han var kommet til degneembedet) i vor Nærværelse. Men alt dette maae staae ved sit værd, thi hans Tieniste behøves ikke, da hand hverken kand

eller vil, men alleeniste, at hand ikke vil legge sig ud med bønderne, med hvilke hand nu i min Fraværelse ved Landemodet har begynt Proces, ladet mig og det halve Sogn stævne som den, der vil have den 3die Deel imod Præsten paa Ageren og ikke sin Degne-Skieppe, som her af Arilds tiid været haver Skik. Ieg haver raadet ham til Fred, forelagt ham Lovens klare Bogstav, beviist ham, Forordningen 1739, daterit 29. Januarij ikke gik ham an, thi den holder hand sig til. Han gav, mig uafvidende, sin supplique (andragende) ind til visse Patroner (Bluhme?) til Hans Majestæt om at nyde ligefrem den 3die Deel af alting imod Præsten, og derpaa bekom Resolution, at det skulde gaae til Lands Lov og Ret. Ieg fik underhaanden af andre at vide, at hand vilde føre Proces og derfor formanede ham at anmælde sligt før for hans høje Øvrighed, Bispen, men hand svarede mig: i slige ting ey at dependere (afhænge) af den Geistlig Øvrighed. – Degnen Klog er self Klog, ey fød Klog, men døbt Klog; i sin Egensindighed meener hand, at ald Lov og Dom skal indrettes efter hans oeconomie, Da hans Kone har faaet 15 børn, og hand venter sig een Slump endnu, men det kand Meenigheden ikke giøre ved. Hand tør sige, at hans Formænd har været Dumme Degne, som ikke have forstaaet deres Ret. Udgangen vil vise, hvem der har været klogest. Imidlertid taber Degnen alle Offer-Dage, Da de Bønder, som hand ligger i Proces med, gaae ham reent forbi. Mig havde hand nær lagt ud med Bønderne, fordi ieg i fior, da ieg ikke ventede, at hand vilde føre Proces, laante ham min Tiende-bog til Efterretning for de Bønder, af hvilke hand faaer den 3die Deel paa Ageren imod mig, thi self kand hand ikke tælle, det siger hand, at hand forstaaer ikke, saa ieg maatte viide, hvad hand kunde og forstoed. Bønderne have her sidste Tingdag ved Esrom Ting udskreget ham som den udygtigste Degn i Landene, men Procuratoren demonstrerede, som ret var, at det kom ikke Sagen ved. Her af sees, at Degnen gaaer sin egen gang, vil ikke lyde mig eller dependere af mig i nogen ting, ieg søger Fred og raader til Fred, alt hvad ieg kand; det giør mig ondt, at hand er sig self værst.

Ieg maa bede underdanigst om Forladelse for min Pens Vitløftighed og forbliver stedse med allerstørste respect Deres Høyædle Høyærværdighed, Høygunstige Hr. Biscops underdanigste og allerydmygste Tienere,

Tikiøb d. 5. Juli Anno 1747. *R. Garboe.*«

Søren Klog forbedrede sig ikke, og mag. Garboe var lige så utilfreds med ham i 1749 som i 1747:

– »Hand vil ikke lade sig foreskrive af Præsten læsningen i Sognene, men læse, naar det falder ham ind, og det falder ey min Degn ind. Naar 3 à 4

liig er paa Kirkegaarden at begraves, holder min Degn med Substituten, som og er et ondt Menniske, sig til den første Skare, ieg maae self traske med Spaden i min Haand over Kirkegaarden til de andre liig, da (ɔ: Skønt) det er Skik over alt, at Degnen bærer Spaden. – Min Degn haver endnu aldrig været ved Skriftemaal paa Hornbech, som han burde at være, at ikke nogen fremmed eller uconfirmeret skulde indsnige sig.«

Bønder og kroer

Sognepræsten havde jo meget at klage over sine »Medhjælpere«, sine sognebørn derimod, har vi jo set, kaldte han »Kærnen af Folk«, skønt de dog gjorde ham megen sorg af og til. De var lidt slemme til at gå på kroen og komme i klammeri.

Den 5. december 1744 sad *Niels Jørgensen,* gårdmand i Tikøb, i byens kro. Da kom *Lars Pedersen* fra Harrishøj derind; han var tingmand og stævningsmand, han drog bestandig rundt omkring sammen med en anden og forkyndte stævning for folk til Esrom ting. Han var kendelig beruset, der vankede gerne en snaps, hvor han kom. Nu sad de to sammen med Lars Andersen fra Tikøb skovhuse og vrøvlede. Da ytrede tingmanden: »Per Nielen her i Tikøb har 2 Svin at fede paa, som ikke er hans egne. Han kom drivendes her forbi Skolen forleden med 6 Stykker Svin, som han kunde nok været foruden, og nu er Lars Peder i Havreholm just blevet af med 2 Svin.« De ord blev bragt til den ilde omtalte Per Nielen, som gik til retten og klagede. Der stod den anklagede straks frem og bad om Forladelse: »Hvis jeg har sagt noget ondt om Per Nielen, saa er det sket af mig i Drukkenskab. Jeg ved ikke andet om ham, end hvad en ærlig Bondemand egner og anstaar; jeg er fattig, og jeg begærer, at jeg maa blive entlediget fra Proces; dertil har jeg aldrig nogen Formue; men jeg vil betale alle Omkostninger.« Manden fandt sig dog så fornærmet, at han ikke sådan kunne lade sig forlige, skønt retten bad ham derom: »Det er da, ligesom hand vilde meene, at hand nok maatte sige i Kroehuus om ærlige Folk, hvad hand vilde, og siden igien fragaae det her ved Tinget. Det kand ieg ikke være tient med,« sagde han.

Vidnerne kom da i forhør; »de blev formanede at vogte sig for meen Eed; de soer og vandt« (svor og vidnede). – Dommen lød på, fornærmerens erklæring kunne være Per Nielsen nok, men Lars Pedersen skulle betale sagens omkostninger. – Mon ikke den mildhed kom af, at han var tingmand?

Samme tingdag kom en anden krosag for, hvori tingmanden fra anklaget forvandledes til anklager:

»Indstævnet var Enken i Tikiøb Kroe, fordi hun adskillige Gange og saa got som Stedse Skenker og Tapper om Hellige dage, tvert imod det Kongelige forbud og den af Geheime Raaden (amtmand Gram) giorte anordning, ja, det er endog befunden, at det hos hende er bleven tilladt om Søgne dage til fylleri at udtappes, og hun tillader de søgende at sidde natten over, hvorved nyelig er foraarsaget et Stort Klammeri og slagsmaal, saa at de søgende Kom i Haardrag sammen (bønderne bar dengang håret langt), andre slagen blaa og blodig, som er stridig imod Lov og erbarheden. – Til samme at bevise fremstode Lars Pedersen (tingmanden) og Hans Larsen af Harrishøj og forklarede Eedelig, at dem tilfulde er bevist (bevidst), at der i Tikiøb Kroe sidst afvigte 17. November Kom Per Olsen i Monkegaard og Lars Andersen i Tikiøb Skovhuse (han, der vidnede imod Lars i den forrige sag) i Tikiøb Kroe om aftenen og sad der natten over, drak og spillede Kort indtil om Morgenen, og da tilkom Rasmus Sørensen af Lille Esbønderup, aftakket Landsoldat, som gav sig i Spil med de tvende Mænd indtil ud paa eftermiddagen Klocken 4re. Dend næste Søndag derefter vare de derefter atter der forsamled og drak. Mandagen dernæst vare de atter forsamlede, og da var Klammeri imellem dem, og de sloges saaledes, at Lars Andersen var baade blaa og blodig.«

– Vi plukker et par grove ord ud af et forhør: I februar 1746 sad en bonde i Tikøb i sin stue og snakkede med en fisker fra Espergærde, Anders Andersen, over en pot øl. Da stak ridefogeden fra Krogerup, Malthe Bruun, hovedet ind for at give en besked i forbigaende. Bonden bød ham et krus øl, men Bruun ville nødig, han havde ikke stunder; men da Anders sagde: »Det maa være en slet Karl, der ikke kan drikke engang,« saa satte han sig og drak lidt med. Under samtalen sigtede nu Anders ridefogeden for snyderi: »Hand snyder, Ridefoged, naar Hand udleverer Brænde fra Skoven; der har Hand giort som en Hundsfot,« og han sprang op fra stolen og truede, ligesom hand havde vildet slagen Bruun, samt slog i Bordet for ham og råbte: »Det skal Hand komme til at pønitere i Helvede for, hand Hundsfot; men naar Hand er Fanden i Vold, saa skal ieg sidde (som) een ærlig og brav Mand.« – Nå, han fik naturligvis sin afklapsning.

Stadig i februar samme år: Et vidne, Hans Jensen fra Tikøb, sad i en stue i Tikøb Kro, drak og snakkede med en bekendt, Niels Jensen fra Skotterup. Inde i den anden stue var der en del fiskere fra Sletten og en mand fra Krogerup. De blev meget højrøstede derinde, støjen steg, det kom til slags-

mål, og Hans Jensen, der gik med paryk, hvad der var et tegn på, at han var en fin mand, sagde da: »Det er Synd, at de skal drages (slås) derinde,« rejste sig og gik ind blandt de kæmpende for at stille dem tilfreds. Det skulle han ikke have gjort, thi da Niels gik hen i døren for at se til, så observerede han mægleren midt i klyngen, hans »Perruque« var afreven, og manden fra Krogerup, Bendt Rasmussen, holdt ham i det korte hår under parykken; en hel del af fiskerne rev ham også i håret. Vidnet kunne ikke sige, hvem de var formedelst den tummel, der var, og hvad årsagen var til det hele, det vidste ingen at sige.

Ulovlig erotik

Det var over 200 år gammel, forlængst henvejret vrede, vi læste om. Nu skal vi læse om ligeså længst bortdunstet *erotik,* hvis følger måske endnu går om mellem os. Synd mod det sjette bud var strafbar. Synderne kom for præsten, der afnødte dem tilståelse; pigen kom for retten, han kun, hvis han ville sværge sig fri. Hun mødte med sin præsteattest.

Tingmændene førte 12. april 1745 Anne Jensdatter, der boede hos husmand i Plejelt, Jørgen Hansen, og de anklagede hende for lejermål, begangen med Adam Friderichsen, »Matross paa vagt Skibet, breve og beviisligheder at anhøre, Spørgsmaal at tilsvare og dom at lide«. – Provstens attest gik ud på: »Døbt i Tikiøb Kirke et uægte barn kaldet berette (Birthe, Birgitte), Moder Anne Jensdatter, udlagt til barnefader Adam Friderichsen, Matross«. – Derefter indfandt sig Qvinden, befandtes meget ussel og nøgen, saa hun neppe hafde det, hun endten kunde skiule sig eller barnet udi, og sagde, at hun aldelis indtet Eyede til bødens betaling; denne hindes slette tilstand forklarede Kaldsmændene saaledes at være i Sandhed. Dommeren paastod og Satte i Rætte, at hun vorder tilfunden at betale Bøde, 12 lod Sølf, anberegnes til 6 Rixdaler samt at stande aabenbare Skrifte, desuden betale denne foraarsagede processes omkostning skadesløst.« – Pengene blev hende afkrævede, når hun senere atter kom i tjeneste, men 'den aabenbare Skrifte' fulgte omgående; den kaldtes også 'Kirkens Disciplin' og var for pigen en frygtelig straf. Mange gange om året nød menigheden den spænding, dette drama satte dem i. Synderinden sad under gudstjenesten oppe i koret. Præsten førte hende så hen i kordøren, »under korset«, og befalede hende at knæle. Degnen sang ponitensesalmen »Beklage af al min sinde«, hvorpå præsten stående ved hendes side skildrede al syndens vederstygge-

lighed og indprentede alle: ikke at synde så grovelig som denne Anne Jensdatter og endte med at tale således til Anne: »Så tilspørger jeg dig, Anne, paa Guds Vegne, om du ikke her for Gud og Hans Christen Menighed alvorligen bekender, at du foruden andre dine mange Synder endog særdeles ved denne din Hor-Synd haver højligen fortørnet din Himmelske Fader og fornærmet den Jævnkristen og Næste og allermest denne Guds Menighed, som du haver været en Lem udi?« Anne svarede ja til dette og alle de andre spørgsmål. »Tror du og stadig, at Gud formedelst sin eneste og uskyldige Søns, Jesu Christi dyre Værdskyld og Fortjeneste vil være dig naadig og ikke tilregne dig denne Synd?« –»Ja.« – Og længes du hjertelig efter at annammes til denne Guds Menigheds Samkvem, efter Jesu Christi helligste Legeme og Blod i Sakramentet?« – »Ja.« – »Sig os da, hvem du i dit Horeri og Letfærdighed udlægger som Fader til Barnet, du har født!« – Da var det svært for Anne at holde sig paa sine knæ. Alle stirrede på hende, mens gråden rystede hende, og hun, tvungen af præstens strenghed, næsten skreg navnet ud. Så var det værste overstået; nu skulle hun kun bede menigheden om Forladelse: »Jeg beder, at I Guds Børn vil forlade mig denne min begangne Forseelse og ikke støde Eder paa mig eller tage Forargelse af mig mere.« – Så lagde præsten hænderne på hende og afløste hende med de ord: »Saa afløser jeg dig i Navnet Gud Fader, Guds Søn og Hellig Aand, Amen! Gaa nu bort i Fred og synd ikke mere.« – Degnen sang et vers af »Dybsens nød«, nemlig dette: »Dog synden hos os er mangefold«, hvorefter hun gik ud, skyet og målt med hånlige blikke for at se at få et arbejde, hvorved hun kunne leve og ernære sit lille, ulykkelige barn.

I den vrimmel af »Lejermaals«-sager, justitsprotokollerne indeholder, er beretningen altid den samme. Vi tager derfor kun en enkelt lille sag endnu fra Tikøb, hvor indsidder Søren Hansen »i sit Ægteskab haver begaaet Leyermaal med Qvinden Anne-Stine«. Han skal bøde 24 lod sølv (12 rigsdaler) samt straffes på yderste formue, d. v. s. én tiendedel af hans gods (da han er gift), »men da hand intet eier, skal hand paa nogen tiid hensettes til Arbeyde paa Fæstningen«. – Hun skal bøde de sædvanlige seks rigsdaler, og de begge tilsammen omkostningerne.

Alle i sagen handlende tjente penge på den uendelige række lejermålssager: retsbetjenten, præsten og husbonden.

Om skåninger og altergang

Vi vender tilbage til sognepræsten, mag. Rasmus Garboe, som i sin sognebeskrivelse fortalte, at her var mange skåninger, men de var ikke lette at have med at gøre. »De kommer her uden Pas (vidnsbyrd om altergang). Der er Ordre til, at de skal modtages til Herrens Gode (alters), men de kommer her, thi der er dyr tiid i Schaane ligesom her. Har de Pas, er det mestendeels falsk, og har de været nogle aar i Sognet, begiærer de leedige (ugifte) Persohner at indgaae i ægteskab med Sognets Døttre. Ieg afslaaer deres Begiæring.« – Når de nu klagede til bispen eller kongen, hvad skulle provsten da gøre? – Man var dengang forpligtet til at gaa til alters visse gange årligt. Derom handler følgende brevstump: »Een Mand, nafnlig von Seuten, boendis i mit Sogn paa Nyrup Gaard, nydende Pension af Deres (Hans) Majestæt for sin tro Tieniste hos den Forrige Første (fyrste) i Ost Friesland (en slægtning af kongehuset), haver i disse dage begiæret af mig at communicere (komme til alters) med stor Forlængsel. Ieg haver uden videre Forespørgsel hos min Høye Øvrighed ikke kundet antage ham til den Hellige Nadver, saasom hand i nogle aar haver gaaet her uden at betiene sig af det Hellige Sacrament, i haab at opbie een større Værdighed (altså for med tiden at blive en bedre kristen). Den gode Mand meener, at der skulde være Kongelig Dispensation for slige, som i Skrøbelighed har gaaet frem, da hans lif og lefnet ellers har været gandske stille og gudfrygtig.«

Mellem provsten mange breve til bispen – gid man havde nogle af hans vennebreve, da ville man måske se manden fra en ny side – finder man årlig et, der meddeler om kapiteltaksten, noget, alle præster og degne med spænding ventede, derpå beroede årets indtægter. Vi ser opgivelserne for nogle år: »Capituls-Kiøbet for 1739: Rugen elleve Mark, Bygget siv (7), Havren femb (5)«. For 1740 1 rdl. 3 mark (9 mark), 8 mark, 3 mark 8 skilling. – I 1747: Rug 2 rdl. (12 mark). Byg 1 rdl. 4 mark 8 skilling. Havre 5 mark. – I 1750 var priserne højere: Rug 3 rdl. 3 mark (15 mark). Byg 2 rdl. 2 mark. – Havre 1 rdl. 3 mark, alt pr. tønde. Senere gik priserne ned igen.

Povst Garboe holdt meget af sin biskop, Hersleb, der ligesom han holdt hovedet og hjertet klart midt i pietismens sødladne fromhed og næsten ukristelige hårdhed og dømmesyge. – Bispen havde en sideinteresse: han var møntsamler, og mag. Garboe tilbød ham dem, han lå inde med: »Det skulle være mig meget kiært, om iblandt den liden Samling af vore Penge, som ieg kand have, som bestaaer af adskillig Mynt, kunde være nogen, som kunde

behage min Høygunstige Velynder, Da ieg er kiæd af at samle, Da hverken Evnen eller Stedet tillader mig at komme til nogen fuldkommenhed derudi. Hellere tilstaaer ieg, at ingen fornuftigere curiositet kand være: porcelain gaaer itu, Skilderier brydes og igiennemstinges af orm, bøggers Priis falder med ny Editioner (udgaver), meubler ældes alle Dage, men Penge og Medailler blive de samme, lære den rigtigste Sandhed af historiens beskaffenhed og tiid, give den allerstørste impression (indtyk), saa de taber ikkun den liden Rente, saa ieg undres, at den Mode nu først er opkommen iblandt Store Folk.«

– I et senere brev (d. 3. april 1749) vender han tilbage til denne sag: »Jeg tager mig den Frihed at fremsende nærværende smaa og uskyldige Piecer af Mynt, som ieg ved een og anden leylighed har bekommet; det skulde være mig meget kiært, om de matte finde Sted og Plads hos Deres Høyædle Høyærværdigheds rare (sjældne) Samling.«

Provst Garboe mister sin anden hustru

Provst Garboe og hans anden hustru, Charlotte Sophia, født Lindeman, levede såre lykkeligt med hinanden i 33 år. De havde tre børn sammen, en datter, Martha Sophia, og to sønner, Jacob, der døde 7 år gammel i 1738, og derpå en ny Jacob, der først døde i 1771, men derom senere. Som vi har set, havde provstens altid huset fuldt af ungdom, deres egne børn og andres, som blev opdraget og undervist af den meget dygtige mand. Da embedets pligter blev for mange, tog han en informator, en ung theolog, Kierulf, i huset; han læste med børnene og med en ung jomfru, Christine Due, som var i slægt med provstekonen, hun havde tidligt mistet sine forældre, og her havde hun det som barn af huset. Da hun og informatoren giftede sig – han havde fået præsteembede og døde som provst – gjorde Garboes bryllupet i præstegården. – Sønnen, Jacob Lindeman Garboe, var et fint hoved; han studerede meget udenlands, vi véd f. eks., at han i 1758 studerede i Leipzig; han var da knap 20 år. Senere drog han til Leyden i Holland, som provsten skrev i et brev af 1759: »Jeg haver og en Søn, som nu er i Leyden og reyser paa Stipendium; Professorerne have got Haab om ham; han studerer nu orientales linqvas (orientalske sprog) bl. a. arabisk; men det arabiske Pulver (der blev til guld – Holbergs komedie) har hand endnu ikke maatte fundet, da ieg selv maae fournere (forsyne) ham, da alting er dyrt i Holland, og hand er selv meget sparsom.« – Endelig i 1764 kom han hjem

til Danmark, som provsten skriver i et andet brev til biskoppen af 25. januar 1765: – »Veyen og min Podagra hindrer mig vel selv i at komme, det ieg gierne ønskede baade for at giøre min underdanigst opvartning, saa og at besøge mine børn (datteren Martha Sophia Garboe, der var gift med etatsråd Müller i København – og sønnen Jacob). Min Søn kom udenlandsfra i fior, havde lagt sin tiid vel an, men ikke i det, ieg ønskede (theologi); nu er hand i det tydske Cancellie. Gud veed nu hans lykke; men ieg veed min bekostning. Patroner (beskyttere) lover got, men lever ikke altiid.« – »Jacob Lindeman Garboe«, står der andensteds, »blev Kongelig Legations Secretair i Constantinopel, hvor Døden forraskede denne haabefulde Søn i sin Ungdoms Maij 32 Aar gammel«. Dette Tab gik den gamle fader nærmere til hjerte end alle de penge, der blev kostet på hans prægtige begravelse. – Men ikke nok: det behagede Livets og Dødens Herre end mere at berøve denne brave Mand (provsten), da hans eneste Dotter, Martha Sophia Garboe, Frue Etatsråde Müller, sagde sin ærværdige Fader og elskværdige Mand Farvel den 19. Febr. 1780, efterlandende sig et dydigt Navn og 3 dyelige Børn.« – Før mag. Garboe mistede sine børn, måtte han efter et 33-årigt samliv begrave sin hustru i 1762.

I Tikøb kirkes sakristi opsatte han da det epitaphium, der ses gennem vinduet. En dødning i naturlig størrelse med dødens symboler, le og timeglas, holder en oval ramme med en malet, vidtløftig indskrift. Rammen er omgivet af engle og blomster, forneden en flagermus med udbredte flyvehinder. Det hele er udhugget i en fin, lysegrå sandsten, omtrent af samme stenart som skifterne på sakristiets udvendige mur. Indskriften er på latin og lyder i oversættelse:

»To overmaade kære og elskede Hustruer, som er begravede her, den ene Else Maria, den anden Charlotte Sophia Lindemand, følger med inderlig Længsel den overlevende Mand, som ønsker og haaber at jordes paa det samme hellige Sted med deres Legemer og at samles med deres Sjæle i den samme Himmel. Gaa, I fromme Sjæle, jeg ærer Asken i Urnen, Eder fængsler nu Himmelens frydefulde Glæde; Rasmus Garboe, Præst ved Tikøb og Hornbæk Kirker og Provst over Kronborg Herred skal følge efter Eder. 1762.«

Bisp og provst og degn

På sine visitatsrejser kom biskop Hersleb jo af og til her; sine indtryk skrev han i sine optegnelsesbøger, desværre ikke så indgående, som vi kunne ønske det. – Ved året 1746 noterede han: »Indkomsten for Præsten i Tikiøb er med Tiende for Hornbeck – 20 Rdl. – 560 Rdl. i alt. Degnen Søren Klog er upaaklagelig.« – 1749: »Ungdommen skikkelig oplyst.« – 1750: »Degnen Søren Klog upaaklagelig.« – I 1751 skifter han mening om degnen: »Ungdommen vel oplyst nok; kunde være bedre, om Degn og Substitut duede noget.« – 1755: »S. tvær og vreden, udygtig og uvililg.« – 1756: »Kirkerne i skiøn Stand.« – Disse udtalelser er bispens personlige indtryk, vel også en del påvirkede af provstens meninger om degn og substitut. Mag. Garboe skal straks få ordet igen om disse mænd.

Først vil vi lade ham udtrykke sin sorg over biskop Herslebs død i 1757 i disse ord til den nye biskop, Harboe (Herslebs svigersøn, biskop 1757–1783): »Hans Død var et stort Tab, som ikke var at forvinde, hvis Gud ikke havde givet igien saa ypperlig, Retsindig og Kiærlig een Biskop udi Deres Høyædle Høyærværdighed. Guds Huusholdning er at priise, som tager bort een Eliam (Elias) og giver igien een Elisæum (Elisa).«

Derpå lader vi provsten fortælle et par ord til en ven om kirkens nye ejer og om sig selv. – Kirken, som tidligere altid havde været i kongeligt eje, var nu solgt bort: »»Tikiøb Kirke, som nu (1759) af Hans Majestæt er overdraget til Velædle Hr. Oberkrigs-Commissær Hansen i henseende til hans fornuftige Anstalter og Store udgifter ved sit Gevehr-Fabrique (Hammerværket ved Hellebæk) som den Fornemmeste i Rigerne, og som (ɔ: Kirken) er annecteret til Værket, ligger smukt paa een Bakke med Bly over alt betækket og een skiøn Ring-Mur udenom. – – Mit lif og levnet bestaaer i at have læst latin (den dygtige latiner kunne dog på ligstenen over sine hustruer begå den »brøler« at sætte »animabus« i stedet for animis [Per Degn]), Sprog, Philosophie og Theologie paa Academiet (ɔ: universitetet) og at have glemt eendeel af det paa 34 Aar, da Ieg haver været Præst og Provst og lagt(!) med Diogenes i tønden. Ieg kiender ikke mange og bilder mig ind heller ikke at være bekient, skiønt ieg boer ved et Slot (Fredensborg), hvor alle om Sommeren samles til; alle ere mig velkomne, Ingen er mere fornøyet med sit Sted og med sin Stand end Ieg.«

Men det var provstens degnevrøvl, vi skulle til. I 1758 var den først roste, senere ilde omtalte S. blevet forbigået, da han søgte substitutpladsen i anneks-sognet Hornbæk. Provsten gav den til en anden, Sieur Nexø, og

det var S. meget fornærmet over og skrev: »Da ieg for 13 Aar siden kom her til Tikiøb, sagde Provsten til mig: S. ieg Gratulerer jer med at siunge i Tikiøbs Kirke, men Annex Kirken maa I icke opvarte, der har ieg tilladt Skoleholder Nexøe; hand har saa overløbet mig med sit Tiggerie; men det maae i vide, at ieg i tiiden skal, om Gud vil, ieg lever, giøre jer got igien. Her er en gammel Skoleholder i denne Bye Tikiøb, Hand kand icke længe leve. Døer Hand, og ieg lever, skal i paa min Salighed nyde Skolen tillige med det, i opvarter Sangen i Kirken.' Her maatte ieg standse, har gaaet i Haab om med dette Løfte i alle 13ten Aar; ieg negter icke, at ieg undertiden har kundet været utaalmodig over det, at Skoleholderen har været saa nærig en tiid efter anden at overtale Bønderne i de 5 Byer, som ligger til Tikiøb, at søge Horenbeck, hvilket har giort mig een stoer Afbræk i mit fattige leve Brød, allerhelst nu i een 3 à 4 Aar, da alt proviant har været saa dyrt; Bønderne her ude har selv kiøbt Brødet, som de og deres folk skulle opholdes ved, thi der har været Mis Vext. Saa kand Deres Høyædelhed vel skiønne, at dend Skilling, som Bønderne haver vildet unde mig, hvilken ieg icke eengang har Ret til at foddre (ɔ: fordre), den har vel icke været stoer i Værdie. Vel negter ieg icke, at den fromme og gode Mand, Provst Garboe, aldrig hafde tænkt, da han constituerede Skoleholderen til at opvarte Annex Kirken, at hand skulde være saa nærig, icke heller, at der skulde indfinde sig saa dyre tiider, da ieg er overbeviist af Hans (præstens) Kiærlighed imod Mange Fattige Folk, at hand aldrig hafde giort den Deeling ved mit Embede.«

S. fik intet ud af denne henvendelse til bispen; to år efter – den 2. oktober 1760 – siger han igen: – – – »I største Ydmyghed og Underdanighed nedkaster sig denne min underdanigste petition og Begiering i Støbet for Deres Høyærværdighed, som begierer en Naadig Bønhørelse. Skoeleholderen Giødesen her i Tikiøb Skoele er nu saa hart svag og Sengeliggende, at der icke er Haab om hans Liv.« – Nej, det nyttede ham ikke, alt hvad han ansøgte. – Provst Garboe holdt ikke af ham, som vi ser af dette brev af 4. august 1761: – – »Ja, han er Substitut, men med Barmhiertighed, thi hand er et liderligt (uordentligt), fordrukken og forargeligt Menniske, findes drukken i Kroehuusene, paa Veye og i Byerne; for Faae ugger siden kom hand ind i Harrisey (Harrishøj) bye i mit Sogn druken om Aftenen, anmodede Konerne til uskikkelighed, men blev udjaget af Mændene; hand er og noget forvirret i Hovedet, hvilket har forvolt tillige med hans skikkelige Kone, at hand icke hidindtil er bleven removeret (afsat). Ieg har foreholt ham hans liderlighed nogle tusinde gange, bedet ham for Guds og sin Siæls

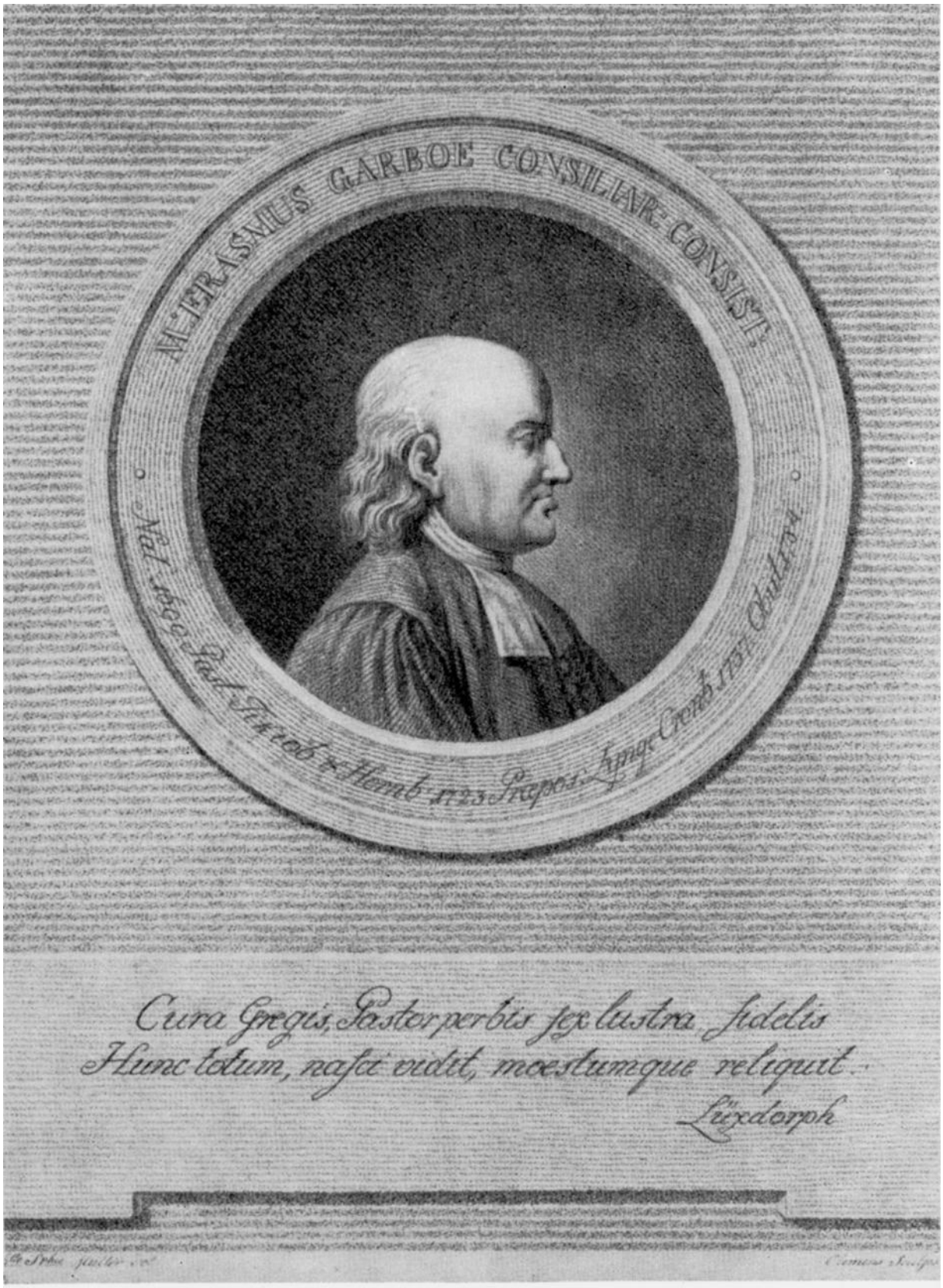

Provst Garboe på sine gamle dage. Efter Clemens stik i Tikøb kirke

Skyld at omvende sig; løfterne haver hand giort, men endnu ingen Forbedring. For et aars Tiid siden gav hand memorial (ansøgning) ind til Mayesteten om at være alleene Sukkerbakker (ɔ: sukkerbager = konditor) i Kiøbenhaun, som om hand alleene havde Indsigt i den Ting; forrige aar gav hand supplique (bøn) til Kongen om at være Birk-Skriver, til begge Deele var hand liige beqvem; alt dette skeer om Sommeren i Forvildelse. Hand duer til ingen ting i Verden uden at siunge en Psalme, naar hand er Ædrug, som er siælden. Han er saa slet grundet i sin Catechisme, at hand ikke forstaar den mindre Lutheri (Luthers lille katekismus), siden hand taler først om Forklaringen. Naar hand undertiiden haver skuldet læst for Bønder Piigerne, haver hand leeget og forargelig spøget med dem, saa ieg haver maattet tage ham fra læsningen. Endskiønt denne forvildede er dum, er hand dog meeget Dumdristig, endskiønt hand intet kand, kand hand lyve, som sees af hans Memorial. Dersom hand haver været Skibs-Skriver, da hand endnu var Dreng, maae der have været dyr tiid paa Slige Folk den tiid, hand kand endnu maadelig skrive, mindre regne. Hvad hans Studeringer anbetreffer, løb hand som een galning fra een Skole til en anden, til hand omsider blev dimitteret fra Nykiøbing i Falster som den, der duede til intet andet end at siunge for bønder i een Lands By Kirke; saa lyder hans Testimonium. Dog toeg hand sig for for tre aar siden at gaae op til Examen Philosophicum; fuld var hand, og rejiceret blev hand. – Da Degnen Søren Klog, Pastor Blumes Søster-Søn, blev af Kongelig Ordre constitueret her ved Stedet og kunde lidet læse, men aldeles ikke siunge, nødtes Ieg til underdanigst at tilskrive den Sal. Biskop Hersleb, om ikke nogen kunde indfinde sig hos ham, som kunde siunge i een Bonde Kirke. Derpaa sente Hans Høyærværdighed mig dette Menniske, i tanke, at hand var skikkelig, da han sang got, men det varede kun een føye tiid, før end hand foer vild. Ieg kand aldrig med een god Samvittighed betroe hannem nogen Skole.«

Om sognefolk

Så standser vi de gejstlige mænds kamp for en stund, mens vi ser, hvad der kan siges om menigmand i dette årti. Det gode og jævnt fornøjelige, der skete, er der ingen der fortæller os om, skønt det naturligvis har været det væsentligste; kun justitsprotokollens beretninger om uregelmæssigheder, udskejelser fra den gode hovedregel.

I 1752 klages der over en karl, der er gået i utide fra sin plads. I 1753

er der en jøde, Salomon Simons fra Helsingør, der klager over, at nogle mænd fra Tikøb overfaldt ham, da han kørte gennem sognet. Det var Peder Nielsen og Jens Pedersen, der var gerningsmændene. Jøden havde med sin søn været på Fredensborg Slot for at brodere på »Chabarraquer« (Skabrakker = ridedækkener). Da de kom kørende på hjemvejen, mødte de på en ret smal vej de to bønder, som spærrede passagen for dem; de ville ikke vige for jøder, men Salomon lod sin kusk køre uden om dem. Da råbte Per Nielsen til jøden, om han ville have flæsk, så kunne han få hos ham, for han var slagter. Da jøden ikke svarede, løb Per hen til hans vogn og gav ham »nogle Rapper med sin Svøbestang« (piskeskaft). – Vidner havde set ham løbe efter vognen og piske løs på »Jøden og Hans Søn«. – Muligvis har de to jøders mærkelige dragter og hængekrøller irriteret de to mænd. Udslaget af deres jødehad blev vurderet til 9 rigsdaler for slubberten, der slog, og procesomkostninger for den anden fyr. De 9 rdl. blev delt lige mellem Salomon Simons og justitskassen.

Der forekommer en del retssager mellem kvinder, mest om skændsmål. I november 1753 er der f. eks. en »Bodil Jensdatter af Munchegaard med hinders mand og Forsvar, der mødte indstefnet her for Retten, fordi hun med Skieldsord og næveslag haver overfaldet Sophie Jensdatter, som tiener Ole Jørgen i bemelte Munchegaard.« – Et vidne havde set Bodil overfalde Sophie ude på marken og slå hende »med hinders Hænder i Hovedet og skielde hinde for een enten toe- eller treidobbelt Hore«. Bodil blev dømt til at betale 3 lod sølv (1½ rdl.) og gøre en sømmelig afbigt og erklæring. Hun erklærede, at »Ingen kunde med Rette sige Sophie noget paa – og denne Afbigt blev giort i 2de gode Dannemænds Paahør«. I omkostninger betalte hun 2 rdl. 4 mark.

I 1756 (24. november) fremstod Megtele Dorthea fra Plejelt og anklagede kromand Rasmus Hansens hustru, Marthe Magdale Smit der fra byen. Vidnerne Per Larsen af Harridshøj og Jørgen Hansen og Maren Arnoldsdatter af Plejelt fortalte, at det værste, krokonen havde sagt til Megtele, var: »Gaa paa Døren, din Rytterhoppe!« – Denne kromand i Plejelt, Rasmus Hansen og hans hustru nævnes for resten ofte i justitsprotokollen. Vi ser ham f. eks. den 18. marts 1754 stævne Rasmus Pedersen i Plejelt, der var »fremkommen mod Kroemanden med eendeel grove beskyldninger til Hands ære og velferts Spilde«, idet han havde kaldt kromanden »een Tyv og een Skielm« (skurk) og sagt til ham: »Du haver ladet din Vogn gaae ud til Fuglebech og hentet Høe, hvilked du derpaa loed kiøre hiem til dit Huus, og det var Tyverie.«

I samme år kom kromanden i Tikøb, Morten Pedersen, for retten og havde stævnet rytterbonden Peder Nielsen i Lille Esbønderup for »utilbørlig Adfærd i ord og Gierning«. Vidnerne var Jens Hansen, Søren Svendsen og Anders Bentsen i Tikøb. Peder måtte tilstå, at han havde fornærmet kromandens kone »med nærgaaende og grove Skiældsord og ubeføyede beskyldinger«. Han bad om forladelse over for både manden og konen og slap med at betale sagsomkostninger.

I 1705 (5. februar) havde Rasmus kromands hustru atter været på krigsstien. Under hendes besøg hos Lars Hansen kom Bodil Aagesdatter der ind i stuen, og krokonen spurgte hende da: »Hvorfor har I beskyldt min Mand for at have brændt Eders Ølkar?« Hvortil Bodil svarede, at det havde hun slet ikke. Krokonen trængte nu ind på hende, og da hun fremdeles ikke ville tilstå det, »toeg Rasmus Hansens Hustru hinde i Armen og ledte hinde hen til Døren«, alt mens Bodel »brugte en Skarns Mund, hvorved faldt disse Ord fra Kroekonen: »Gack paa Døren, din gamle Hex!« – Hertil havde da Bodel Aagesdatter svaret: »Du skal selv være en Carnaille, til du beviser mig noget Hexeri over. Du skulde hellere have hexet under din egen Mand, Kroemanden; det Feede, der skulde hænge paa ham, henger paa dig.« Derefter Bodel gick ud af Stuen, men kom dog strax ind igien og brugte mere Mund og Allarm, som Vidnerne ikke kunde giøre rede for.« – Det blev til forlig.

Denne urolige, skændelystne krokone satte ofte retsmaskineriet i gang. – I 1757 havde hun overfaldt Søren Pedersens hustru i Plejelt med »ærerørige Skieldsord«. De to koner var blevet uenige ved kroens brønd, og krokonen sagde da: »Har du seet Mette Kols Køer, de er forheksede? Du kunde nok ogsaa forhexe mig, om du turde.« – Et vidne, Søren Jensen fra Harrishøj, var på vej fra krodøren for at gå hjem; han havde i forbifarten hørt, at der var strid og Uenighed mellem de to koner, og at krokonen, som stod ved brønden, havde råbt til den anden: »Du Hex!« – Den anden kone vendte sig da om og råbte: »Hvem kan hexe?« Og krokonen svarede: »Det kan du!« Retten afviste al den heksesnak, »disse Ord kunde ikke komme Sørens Kone til nogen Nakdeel (tysk: Nachteil – skade) og Præjudice, men maatte som døde og magtesløse ansees.« – Officielt troede man ikke mere på hekseri.

Kromanden var ligeså stridbar som konen. En dag, han var på Esrom Klosters jord og høstede på en mark, han havde i fællesskab med Jens Møller (i Esrom Mølle), beskyldte han den anden for at have mejet ind på hans part og sagde: »Jeg har deelt som een ærlig Mand, men du som een Tyv og een Skielm.« Niels var fredelig stemt og ville lade ham tage, hvad han

ville; proces ville han nødig have med ham. – Da vidnerne beviste, at kromanden var gået ud over midterlinjen, måtte han gå ind på forlig. – Men man kan jo også gøre en skælm uret; det gjorde vinhandler Sprunch i Helsingør, hos hvem kromanden i Plejelt fik sin vin. Han beskyldte Rasmus for, at han havde forfalsket det vinanker, hvori han fik sin rødvin hos ham. En dag, Rasmus Hansens kone, hun, den skændelystne, var inde i byen for at få ankeret fyldt, lod hun en karl bære det hen til hendes vogn. I det samme kom monsieur Nicolay Dahl; da han mødte vinhandleren Sprunch, standsede han ham og spurgte ham på tysk, hvem det anker tilhørte. Da han fik det at vide, tog han ankeret af karlens skulder og lod det falde mod stenene på gaden, så det begyndte at lække, gik hjem med ham, gav ham et andet og sagde: »Det andet Anker er af Rasmus Hansen gjort større, det rummede 20 Potter og lidt til.« – Der kom en langvarig retstrætte ud deraf; den varede i to år, men sluttede med, at kromanden blev renset for beskyldningen – »for Sprunchs utilladelige, grove beskyldinger i denne sag samt haarde og ufordøyelige irettesættelser – og bøde 4 Rdl.«

I Tikøb Kro forefaldt den 11. marts 1757 et stygt slagsmål. – Hr. skovrider Muncheberg mødte med en klage, som hans fader, Sieur Mads Pedersen, der var første skovrider på Gurrehus, havde skrevet for skovfoged Jens Pedersen i Tikøb. Han var nemlig en dag i Tikøb Kro; der sad Jens Andersen og Mogens Pedersen fra Nyrup. Skovfogeden var der med hø til vildtet, og nu fik han sig et krus øl. Da han ville til at gå, sagde han til Jens Andersen: »Stat op og lad mig faa min Pidsk.« Jens blev da stødt og svarede groft: »Jeg rejser mig ikke; jeg er ligesaa god Karl, som du er Mand,« og han tog fat på skovfogeden, som gjorde gengæld og satte ham ned på en bænk. Jens Andersen gav så fogeden både »Nævehug og Jordskuff«. Begge faldt nu omkuld på gulvet, og Jens greb skovfogeden i halsen. Den arme mand råbte da: »Kom og hjælp mig,« og den anden mand, Mogens Pedersen, sprang så til og vristede voldsmandens hånd løs, »som hand hafde fæstet mellem Halsen og Halskluden«. Da de var skilte, sagde Jens: »Kanske du vil giøre med mig, som du giorde ved min Syster paa Klap-Jagten.« (Han havde slået hende med en pisk. – Jens Andersen slap ikke godt fra sin grovhed, men fik en bøde.

En lille historie fra 1755: En bonde i Harrishøj, Anders Pedersen, ville gerne giftes. Han var desværre endnu gift, men hans kone var løbet fra ham for 24 år siden og rejst til Skåne. Vidnerne udtalte, at de hverken havde set eller hørt noget til hende siden, men de kunne bevidne, at Anders havde levet et roligt og kristeligt og skikkeligt liv, hvad også provst Garboe gav

ham attest for. – Det var et tilfælde, man ikke ofte kom ud for dengang, at ægtefolk blev skilte.

Til slut en ganske lille sag fra 1757 (7. septbr.). Rytterbonden Peder Jensen af Tikøb (vi er før stødt på hans navn) stævnede Povl Gundersen fra Horserød, som havde sagt, at hans hustru i Peders hus var blevet syg af en meget slem sygdom, »Frantzoser« kaldte man den dengang. Den fremmede mand kunne dog ikke bevise det og måtte for retten tilbagekalde sin grimme beskyldning. Konen var efter et besøg hos Peders blevet mat og sløj, og hendes mand måtte indrømme, at »hans Yttringer var kommet af en ubøyelig Heftighed«.

Alt, hvad der står at læse i datidens offentlige protokoller, fortæller os om almindelig *fattigdom,* undertrykkelse, afhængighed, ynkelighed. – Vi slår op i skifteprotokollen for 1758 og tager to tilfældigt valgte boer; der er netop to her fra sognet samme dag, den 10. juni, og det er, som vi kunne vente, fallitboer. Her er et »Skifte efter Margrete Anders Datter, som hadde været Per Svendsens Huustrue i Bøtterup.«

»Anno 1758 den 10. Juni blev efter foregaaende Tillysning foretagen Skifte efter afgangne Margrethe Anders Datter mellem Enkemanden Peder Svendsen paa den ene Side og hendes Arvinger, nemlig 1) en heel broder, Peder Andersen, Gaardmand i Plejelt, 2) en heel broder, Svend Andersen, Huusmand i Plejelt, 3) en fuld Søster, Anne Kirstine Anders Datter, Huusmand Peder Hansens Huustrue i Bøtterup, 4) en halv Søster, Birthe Svends Datter, Huusmand Rasmus Simonsens Huustrue i Sande og 5) Een halv Søster, Kirstine Svends Datter, Huusmand Peder Jensens Huustrue i Bøtterup.« – Regimentsskriveren (birkedommeren) var til stede. Der var kun én møbleret stue, ser man af møblerne, kun en bænk og to halmstole var der at sidde på. Det dyreste stykke var en grønstribet olmerdugs (bolster) overdyne, der kostede 2 rdl. 4 mark. Der stod otte bæster i stalden (vi ville nu finde det for mange, men vi må huske på de elendige veje og på hestenes ynkelige foderstand), den bedste, en sortblisset hest på 6 år, blev vurderet til 6 rdl. 4 mark. Af kvæg var der seks køer, deraf en hvid ko på 6 år til nøjagtig samme pris: 6 rdl. 4 mark. I alt var der *værdier til 93 rdl. 1 mark 8 skilling.* – Men gælden var større: »Besætningen, 6 Plovbester (48 rdl.) var Kongens, ligesaa 2 Køer (20 rdl.), 6 Faar (6 Rdl.), Vogn, Plov og Harve (16 Rdl.). Gardens Brøstfældighed at reparere (12 Rdl.), resterende Skatter for 2 Kvartaler: 2 Rdl. 2 Mark 15½ skilling, skyldig for bekomme 3 Tdr. Havre: 4 Rdl. 3 Mark; – Enkemanden skylder Skovfogeden, Jens Pedersen i Tikiøb laante Penge: 13 Rdl. 2 Mark, sin Svoger Peder Andersen 5 Rdl.

2 Mark, Begravelsen, for laante Penge, kostede 10 Rdl. Skiftets Bekostning var paa 5 Rdl. *Udgift i alt: 142 Rdl. 3 Mark 5½ Skilling,* hvilket langt overstiger Boens Formue, hvorfor ikke kand blive noget at arve.«

Samme dag var der skiftesamling efter Husmand Hans Nielsen i Tikøb. Enken hed Anne Jørgensdatter; de andre arvinger var: »1) Een fuld Broder, Peder Nielsen, Husmand i Tikiøb, 2) een fuld Søster, Pernille Niels Datter, 3) een Halvbroder, Anders Nielsen, Gaardmand i Rørtang, 4) een Halvbroder, Bendt Nielsen, 5) een Halvbroder, Niels Svendsen, tjenende i Plejelt og 6) een halv Søster, Birte Svends Datter, tjenende i Espergærde.« – *Formuen var på 36 rdl. 1 mark, gælden på 38 rdl. 4 mark 14 skilling.* »Og da, som Gælden overstiger Boens Formue, kand intet blive at arve.«

Mere om degne

Sidst vi læste om præst, degn og de andre hel- og halvgejstlige personer, var under år 1759, da præsten i hårde ord dadlede substituten. Degnen Søren Klog havde, som vi så, lagt sig grundigt ud med præsten og alle bønderne. I 1760 kom han også i konflikt med den verdslige myndighed: han blev anklaget for ganske egenmæssigt at skære siv i Esrom Sø. Sivene tilhørte fiskemesteren alene. Degnen mødte ikke trods alle stævninger. Dommen dadlede ham derfor og fortsatte: »Monsiur Klogs handlemaade kand ingensteds finde Lovens biefald. Hans Omgang er uforsvarlig og viiser en eegen tiltagen Myndighed, andre til Præjudice.« Han idømtes 4 rdl.s bøde og sagens omkostninger.

Da døde han den 5. september 1761, og provsten tilmeldte bispen dødsfaldet om »Degnen Søfren Klogs dødelige Afgang.« – Han skrev, at han nu gerne ville have skoleholder Ole Nexøe til degn, og »ikke den liderlige Substitut, som ieg drages med.« Han fik ingen af de to, det blev en helt anden mand.

I den gejstlige skifteprotokol står der om dette dødsfald: »Det behagede Gud at bortkalde den hæderlige og Wellærde Mand, Søvren Klog, Degn til Tikiøb og Hornbech, den 5. Septbr. 1761, efterladende sig sin Enke, Anna Cathrina Randrup med 15 Børn.« Børnenes navne remses op: »Lars Klog, som nu er i Finmarken, Peder, som kom til Westindien, var gift, siges at være død, Andreas, 17 Aar, som er nu i Kiøbenhavn og holdes til Snedker-Professionen, Mogens, som er hos Moderen, 14 Aar gammel, Christina Helena (som senere blev gift med degnen Topp i Lynge) o. s. v o. s. v.« –

Vurderingsmænd er to bønder af Tikøb by, Jørgen Hansen og Peder Jensen. – Der var guld for 8 rdl og sølv for 11 rdl 3 mark. – Der nævnes tre stuer: Øverste Kammer, Mellemstuen og Dagligstuen, som efter udstyret at dømme var ret tarvelig: der stod en jernbilæggerovn, et urværk med foderal (altså vel en »bornholmer«), et brunt klædeskab, der var et spejl med sort ramme, en brun, beslagen egekiste, et jernbundet skrin, 5 træstole, et rundt, brunt fyrrebord. – Så nævnes der karlestuen, køkkenet, pigernes kammer. Af degnens gangklæder nævnes her: »3 nye Perruquer«. – Degneboligen blev vurderet til: Stuelængen, 18 Fag à 6 Rdl = 108 Rdl., den anden Længe 31 Fag à 1 Rdl. = 31 Rdl. – Sognefogeden og de to vurderende bønder tituleredes naturligvis ikke »Hr.«, men »de skikkelige (dygtige) Mænd« (mærkelig nok nævnedes kromanden i Asminderød ved et andet skifte som »den brave og velfornemme Mand, Monsieur Randvig«). – Søren Klogs aktiver var 440 rdl., men gælden var på 360 rdl., så enken og de fem børn fik grumme lidt. Hun klagede sig da også jammerligt (d. 5. septbr. 1761) i et brev, en anden skrev for hende:

»Jeg fattige Degne Enke befinder mig i den største Fattigdom. Jeg haver været Moder til 19 Børn, af hvilke de 9 efterleve, alle uforsørgede og de fleeste umyndige; denne Vrimmel og Mængde har forvoldt, at min Sal. Mand aldrig kunne være i Stand til at sætte noget i Sællands Enke Cassa. Indkomsterne her ere maadelige og langtfra ikke, som de ere udraabte for, og det er bekiendt, at alle Degne her ved Stædet ere døde i Armod.« Hun beder om »noget af Fisco (hjælpekassen) til hielp at opholde mig og mine Børn i vor yderste Trang. Den Gud, som er Enkens Mand og Faderløses Fader, opvække og bevæge de Høye Herrers Retsindige Hierter.« Denne ansøgning blev anbefalet af provst Garboe.

Så snart degnen Klog var vel i jorden, var substituten der og bad om hans stilling. I sit brev til bispen skrev han bl. a.: »Deres Høyærværdigheds Formand, ævig Salig hos Gud, som i live var min gode Patron og vilde mig gandske vel, tilsagde mig, da Hand sente mig til Tikiøb: Lille S. tag til takke med dend liden Tieniste, Jeg paa denne Tiid kand hielpe jer til; I veed, Jeg har skrevet og har ladet jer udraabe ved Lande Mode til at faae een af Kongens Skoeler, mens som der er icke Raad dertil, skal Jeg skrive jer ind i min Protucol, at, om I oplever (overlever) Deignen, hvis tieniste forrettes af jer, skal da blive got giort til at succedere (afløse ham)«.

S. fik heller ikke det embede; det stod ledigt i 3 år, og da blev det *Laurids Pedersen Buch,* der blev Degn. – Han var født 1723, var student fra Nyborg i 1744, blev cand. theol og degn i Nidløse 1756. – Hertil

blev han kaldet af generalkommissær Hansen, der ejede Hammerværket og Tikøb kirke, den 27. november 1664. – Han (Buch) var en god mand, som menigheden og provst Garboe var glade ved. Året før, i 1763, havde provsten helt fjernet den uheldige substitut fra al kirkelig tjeneste; han var blevet *for* slem. Mag Garboe skriver derom (16. august 1763): »Jeg er bleven nødet til at afsette Substitut S., hand er bleven ved sin Liderlighed og Drukkenskab, og i foregangen ugge ved et Skikkelig (pænt) Bryllup, hvor brave geistlige og Verdslige Folk var forsamlede, blant andre Hr. Peder Topp i Karleboe, begik hand saadan en Forargelse i sin Fuldskab ved Sangen og Vielsen med at brøle, række Tungen langt ud af Munden, at stampe i Jorden med andre liderlige Grimacer, saa mand maatte lade ham føre ud fra Forsamlingen. Hand undskyldte sig med, at han ikke vidste, hvad han giorde.« – Den arme substitut S., som nu havde gjort sig rent umulig og stod uden erhverv, søgte i sin nød (10. april 1764) ind til København for at trygle bispen om nåde. Den høje herre var ikke at få i tale, da det var postdag. »Nu hafde ieg gaaet 6 Miile paa min Fod, og ieg hafde intet meere got af mit Erende.« – Så måtte han skrive og sende det med et bud ind i bispens hus. – »Jeg skulde have ført mig saa slet op mod Hr. Topp i et Bryllup. Hvilket ieg vidner her, at ieg icke engang talede med Ham, men dog blev jaget paa Døren. Nu har ieg inte haft noget at leve af med Kone og familie og vil nødig tigge mit brød.«

Nej, den ny degn, Buch, var af en anden og bedre støbning end både Søren Klog og S., som også magister Garboe vidner (den 24. juni 1764): »Hand er saa Skikkelig og flittig en Mand, som kand findes, og bedre Degn kunde ieg ikke ønske mig, men hand kom hid med fattigdom, haver sat sin forfaldne Boelig i god Stand. Tikiøb Degne Kald er som Præste Kaldet kommen i Raab (ɔ: er for højt vurderet), det befinder Manden nu; her er grønne Skove, men Guldet fattes og een meget dyr tiid med alting, det haver tvunget Degnen, at hand ikke før har kundet betale sin Pension til Skolen (i Helsingør).«

S. blev ved med at plage bispen, som spurgte provsten, om han dog ikke kunne tænke sig at tage ham igen som substitut, men det ville mag. Garboe ikke, han kunne søge embede andensteds (den 17. juli 1765): »Jeg tog ham i Degnen Klogs tiid, som brægede som et Faar, mod ham sang hand som en Guds Engel; det kand hand endnu og nogenlunde catechisere, saa naar hand ikke vil drikke, som Nøden nu haver holdet ham fra, kand hand passere for god Degn, fornemmelig, hvor Præsten messer slet. Det er alt, hvad der kan siges om dette homuncio« (denne fyr).

Når mag Garboe var kommet i gang med at skrive, holdt han meget af at brede sig: han kom ind på andre emner end just det ene, der var spurgt om. Af et brev fra 1765 (25. januar) anføres følgende brudstykke: – »Der har været Een deel Syge paa Fredensborg, nogle døde, som hindrer vel, at Hans Kongelige Mayestet ikke har besøgt sit Lyst Slot. Der døer og Eendeel hos mig, alt af een ugges Pleuris (lungehindebetændelse). – Vi Præster har desforuden, fornemmelig Ieg, vel Møye med Mandtalsloven, den største Fortræd er, at vi legger os ud med vore Meenigheder, fordi vi vil ikke giøre alle Fattige« (skrive dem som fattige). – Et længere stykke af en andet brev fra samme år anføres (den 27. september 1765): – »Vor Sæd have vi nu faaet indhøstet, Sommer Sæden er god, mens Rugen meget tynd, Sæden er over alt giftig (givtig), men Foret (foderet – strået) meget liden; mand har begynt med den ægyptiske Rug at saae her i Sognet, een Skieppe giver (hen)imod fire tynder, men Dyrene (vildtet) hos os hader den, (så) naar den Sæd kommer ret i brug, vil den blive fordeelagtig for landmanden. Det tegner og i Skoven til god Olden, saa bonden kand ikke klage, alleeniste den byrde at tilbringe saa mange Steen til den ny Kongevey trykker dem; hver bonde i mit Sogn haver tilbragt 200 Steen. – Extra Skatten trykker, og Mandtallet bryder Præsterne, fornemmelig mig, som haver (hen) imod 2000 Mennisker maanetlig og aarlig at indgive Register over. – I ald dette, Gud skee Lov! for Fred og Sundhed, saa forretter Ieg som Provst, Præst og Huus Fader og bonde i min Eenlighed (hans anden hustru var jo død i 1762)) alting med Fornøyelse, da Ieg haver en god Konge, en god Amtmand, en Elskelig og overmaade gunstig biskop, gud lade Dem alle leve i mange velsignede aar som trende ypperlige god Ting. Ieg sender hermed nogle smaa Lifvare (høns, ænder) til gaarden (bispegården), som ieg underdanigst beder, ikke maae forsmaaes, da (skønt) villien er god nok at frembringe noget bedre; Hoffet optager her alting. Nu maae Ieg underdanigst bede, at Deres Høyædle Høyærværdighed ikke tager ugunstig op denne min lange Skrivelse, thi ieg skriver ey alleene som til min biskop, men og som til min høye Ven og Velynder og beder derfor underdanigst ey at umage med noget Svar.«

På den tid var det, Tikøb kirke undergik en gennemgribende reparation. Det har været umuligt at finde de skrivelser, der jo sikkert har drejet sig derom, så vi kan ikke få at vide, hvor omfattende omdannelsen har været. En brevstump fra biskoppen til provst Garboe sætter os ind i, at kirken, der jo, som vi ved, hørte under Kronborg geværfabriks ejer, Stephen Hansen, indtil den, efter at have været på forskellige hænder, endelig blev solgt

til den senere greve Schimmelmann, og dens ejere blev omtalt i bispens brev: Salig Hr. Freschows efterladte Frue og Hr. Discher har antaget en Murmester fra Frederiksborg, en Smed og en Snedker fra Birkerød til at syne Kirken. Hr. Discher skulde antage Kirken og være ansvarlig for den og oppebære alle Indkomster og betale Hr. Treschow 20 Rdl. og beholde Resten selv.« – Først i 1769 blev ringmuren, som den nu står, rejst om kirkegården; det fortæller historikeren Hofman os i sin beretning fra 1779, hvor der står: »Om Kirkegaarden er en Ringmur, som blev sat i Stand 1769.«

En alt for gammel skoleholder

I Tikøb by havde de *en gammel skoleholder, Christian Gødesen,* som bønderne gerne ville af med, da han var blevet for gammel. De lod skrive en ansøgning derom til biskoppen (den 16. marts 1766): – »Da Deres Høyærværdighed næsten for 3 Aar siden var her i Tikiøbs Præste Gaard, understoed fire af os undertegnede Mænd os at fremkomme for at udbede os Deres Høyærværdigheds Høye Gunst og Bevaagenhed i at see os forhiulpen til en anden Skoleholder i Tikiøbs Skoele, som kunde have Kræfter og Munterhed til at lære og underviise vores opvoxende Ungdom i deres Læsning, Catechismo og Børne-Lærdom, hvilken de dog fornemmelig i de yngre Aaringer imedens de ey andet kand forrette, bør at lære; thi saa snart de blive lidet voxne, ere der kun faae eller ingen i vor Stand, som kand unde dennem Tiid til at gaae i Skoele, saasom vi høylig behøve dem til Arbeide. Den nuværende gamle Skoeleholder, saa længe hand var yngre, har hand underviist vore Børn, ja, en stoer deel af os self i vores Opvext med god Frugt og Nytte, nu kand hand det ikke længer; for hans Alderdoms Skyld have vi biet dertil i nogle Aar i det Haab, at Gud self skulde giøre en god Forandring herpaa. – Høyædle, Høyærværdige og Høylærde Hr. Biskop Harboe Deres underdanigste og allerydmygste tienere: Peder Larsen, Jens Pedersen, Peder Jensen, Niels Andersen, Hans Pedersen og Jørgen Pedersen af Tikiøb Sogns Syndre Part.«

Døden befriede bønderne for den alt for gamle lærer den 11. december samme år. I slutningen af året (den 29. december 1766) skrev præsten derom: »Her var Skifte efter Christian Gødesen, Skoeleholder i Tikiøb; det gaaer lige op (aktiver og passiver). Denne gamle Mand, 81 Aar gammel, skrev paa sin Dør i god Sundhed og Helbred i sin Skole: Denne Dag – 11. December (Terminsdagen) er en mærkelig og besværlig Dag for mange.

Samme Dag imod Klokken 5 om aftenen gaaer hand ud frisk og munter i sin Have, kommer indigien upasselig og døde inden en halv Time. – Der er ellers ingen Sygdom her iblant Menniskene, og, Gud skee Lov, heller ikke iblant Creatur.«

I en kirkebog har provst Garboe i 1769 indført et stykke om en husmands flugt, der har forekommet ham mærkelig. Provsten ejede et hus, som han havde lejet ud til en husmand her på egnen med et sjældent navn: Johan Henrik Koch: »Femb uger for Michaelis gik han mig og alle uafvidende med Hustrue og tvende Børn og tillukte Døren. Jeg som Hosbond lod alleting staae, men imidlertid lod lyse allevegne omkring ved Kirkerne; ingen vidste af ham at sige.« – En husmand var dengang en højst ufri mand; han »tilhørte« sin husbond, gik fra hånd til hånd, kunde kun med sit pas og sin skudsmålsbog bevæge sig fra sted til sted. – Senere lod provsten den flygtedes ejendele sælge ved andre, »Sognefogeden Peder Nielsen, Husmanden Niels Jensen, min Avlskarl Niels Jørgensen og min tienner Niels Lassen«, for at han kunne få sin husleje, 2 rdl. for et halvår.

Ligesom mag. Garboe her krævede sine penge, holdt han også ellers stærkt på sin ret og var fortrydelig, når hans udgifter blev for store. Vi har set det i hans forhold til helsingørpræsten, der ville røve hans offer af Hammerværkets folk, og af de beklagelser, han ytrede over de mange penge, hans søns uddannelse og begravelse kostede ham. Nu skal vi se, at han ved retten krævede selv små rettigheder respekterede; det måtte han vel også have ret til, når han, som vi også har læst, var meget godgørende mod fattige folk. – Der boede i Espergærde en mand, Zacharias Vilhielm, der i 1766 blev sagsøgt af provsten, fordi han med sin hustru havde vist ham »motvillighed (trods) i at lade Huustruen indlede i Kirken efter hendes Barselseng.« De skulle skam betale, og de kom til at yde ham 1 rdl. foruden processens omkostninger; de var stævnede ved 3 tingmøder, men mødte ikke. Så blev de udpantede.

Kiv og kroklammeri

Der boede omkring 1761 to bønder i Tikøb, der havde en sag for retten om ran: Anders Jensen havde stævnet Peder Johansen. Mens Anders og hans hustru var på marken, var Peder – som tjenestekarl Jens Bentsen, der tjente Rasmus Madsen i Tikøb, havde været vidne til – gået ind i Anders' have og havde taget nogle kniplinger, der hang til tørring. Nej, mente Peder, det var ikke ran; han havde for at være på den sikre side

taget to vidner med sig derind, thi kniplingerne var hans; Anders' hustru havde stjålet dem fra hans kiste, og nu skulle det frem, for han ville have sin ret. »Anders havde got ved at vinde,« sagde han ved forhøret, »for hand hafde nock at forære og smøre de Store med.« – Der var faldet mange skældsord fra begge sider, men her for retten blev de da forligte (d. 21. oktbr. 1761).

Et andet par bønder var også blevet uenige, og det endda lige efter gudstjenesten. Sognefogeden, Peder Larsen fra Plejelt, var lige kommet fra kirkestævne uden for Tikøb kirke og gik ind i kroen. Der traf han gårdmand Lars Andersen fra Nyrup; de fik noget at drikke, og munden løb over på den unge Lars, der lod den bemærkning falde, at der var noget snyderi med hoveriet; alle bønder havde ikke lige meget arbejde efter deres hartkorn. Fogeden svarede: »Det kender jeg ikke til, jeg har Øvrighedens Ordre for mig.« – Lars udbrød: »Du skal ikke tage Bøndernes Vogne at kiøre paa, men riide paa din Hest, naar du skal ud at tilsiige, og der er da ingen af Harritzhey Mænd, som køre Forspænd eller giøre Frederichsborg Reiser.« – »Aa, Snak,« svarede da fogeden, »du er kun en Grønskolling, som nyelig er kommen ind i Verden, og du vil giøre nar af folck.« Da blev Lars Andersen vred og råbte: »Meen du, at ieg ikke kunde være Foget? En Foget og en Lort er liige snart giort.« Der blev taget tingsvidne, og den unge gårdmand fik sin bøde.

– Der blev det kun til onde ord, men i Plejelt Kro flød der (den 5. august 1765) blod, om end kun næseblod. – Hans Mouritzen i Plejelt mødte uden for kroen en fremmed mand, Peder Buss, smed i Horneby, og de gik ind sammen. Der satte de sig sammen med Peder Andersen i Plejelt og fik kromandens kone til skænke for sig. I samtalens løb kom de op at skændes om nogle penge. Smeden sparkede Hans, som løb ud, skarpt forfulgt af sin modstander. De kunne høre dem buldre udenfor og stød på døren. Da de igen kom ind, blødte Hans Mouritzen; smeden slog ham igen på næsen og kaldte ham en fattig krøbling. – Det blev til en bøde.

Dette var jo grimt nok, men værre gik det til en aften i juni 1768 i Nyrup Kro. Hovedvidnet var kropigen Dorthe Hansdatter, som forklarede, at den aften var der en del fiskere fra Sletten og en materialkusk, Lars Bentzen fra Fredensborg, i krostuen. Der kom ordstrid og slagsmål i gang, og krokonen, som var frugtsommelig, ville lægge sig imellem. Pigen havde haft så travlt med at holde sin madmoder udenfor, at hun ikke nøje havde fulgt slagets gang, men så meget havde hun lagt mærke til, at fiskerne havde kastet kusken på gulvet og dunket ham; de havde flere gange slukket

lyset, det eneste, der var, en lille tælleprås, for i ro at kunne prygle ham. Hver gang løb da kromanden ud i køkkenet for at tænde det igen. Endelig rejste kusken sig blødende og ville undløbe, men fiskerne for ud og hentede ham ind igen; han havde ikke fået nok. Hvad de var vrede over, blev ikke opklaret. Fiskerne var beskænkede, kusken derimod ikke. Den, der hylede højest her for retten, var dog ikke den mishandlede kusk, men spillemanden, Hans Nielsen, som klagede over, at »de hafde slaget hans Fiol i støcker.«

I en ellers lidet betydende sag om en låge, et led, der var kommet til at spærre en vej mellem Tikøb by og Kathøj-vangen, som i mange år havde været offentlig vej, var rytterbonden Ole Madsen fra Kathey klageren, og han indstævnede samtlige Tikøb gårdmænd, som vi altså her får på et bræt (1764): Hans Pedersen, Jørgen Pedersen, Niels Andersen, Jens Nielsen og Peder Jensen.

Mens vi tidligere så de såkaldte »Lejermaalssager« (ɔ: om forbuden erotik) behandlet hver for sig, var de nu blevet så hyppigt forekommende, at de blev behandlet en masse; næsten hver måned havde retsprotokollen ca. 15 personer for (ganske vist for hele herredet), der skulle straffes. De fik ganske maskinmæssigt deres bøder idømt: 12 rdl. for en mand (Karl), 6 for en kvinde, »eller i mangel heraf at bøde paa Kroppen«, »miste Huden« (ved kagstrygning) eller fængsel.

En dag i eftersommeren 1768 mødte beboerne i Tikøb og Kathey frem for tinget og »beklagede, at Rugen paa deres Marker var af Misvæxt meget ringe og derfor begærede af Retten udmeldt 4 uvillige Dannemænd, som kunde siune og eftersee deres Rug Venge samt skiønne, hvad de efter deres udsæd kunde vente.« Fire mænd fra Langstrup blev valgt, »de skulde forderligst (hurtigst) indfinde sig paa Byens Marker og retsindigen eftersee og taxere under deres Æed.« – 1768 må have været et ondt år, thi således gik det rundt om i alle sognene. Hvis der var misvækst, kunne bønderne håbe på afslag i landgilden.

– I Harrishøj forefaldt der i 1765 et dødsfald, som straks så ud som forårsaget ved drab, men senere viste sig at være en følge af sygdom, ligesom beskyldningerne bevistes at være ondsindet snak. Vi kunne da have forbigået sagen, men den frembyder så mange små træk af bøndernes liv, at den bør omtales her. – I december 1765 kom en tjenestekarl, Niels Thuesen, meget syg hjem til sin moder i Plejelt, lagde sig til sengs og døde, men først havde han fortalt, at hans husbond, Jon Bentzen, »Dansk Colonist« (ɔ: udflytterbonde) ved Harritzhey havde jaget ham af tjenesten efter at have mishandlet ham således, at han nu måtte dø. Jon blev arresteret og sat

i »Hullet« i Esrom, og der blev rejst sag, som der står i bogen: »Efter Embeds Medfør haver Hr. Regimentskriver Badstuber her ved Kronborg Amts Birke-Tings Ræt lagt Sag an mod Jon Bentzen, Fæstere af den udenfor Harretzhey Bye opbygte nye Bonde Gaard, fordi en i Hans Tieneste forhen værende Bonde Karl Niels Tuesen førend sin Død og udi sin Svaghed skal have beskyldt Hannem for at være sin Banemand.« – Vi vil lade Jons hustru, Anne Larsdatter, der overværede skændescenen, fortælle: »Hun var til Huse, da Jon og Karlen den 7. December kom hiem fra Helsingør. Da de kom kørende hiem i Gaarden, klagede hendes Mand over, at han havde tabt sin Vante. Hun sagde da, at det var jo ingen Sag, hand fick nock en Vante igien. Jon svarede da: »Det er icke dermed nock, thi den var dog saa god, at ieg kunde Kiøre med den inden Kiøbenhafns Porte.« – Nu brød karlen ud og sagde: »Der skulde da og Heste til.« – Husbonden for da op: »Jeg troer, du vil holde mig for Nar?« Og han klagede mere over Niels Tuesen formedelst hans efterladenhed og dovenskab. Så spurgte karlen, om han skulle være hans dreng, hvortil Jon Bentzen gav ham dette Svar: »Vil du ikke være min Dreng, da liigesaa got først som sidst: allon! du kand gaae strax!« Derefter stod Niels op fra bordet, som hand sad ved og spiste Nadver, brød en Horn Ske i stycker (afskedstegn) og gick ind i det samme i en anden Stue nest ved til Huusmanden Jens Jensen og Hustrue, hvor Jons Kone fuldte efter ham og hørte, at hand sagde til Huusmandsfolkene, at de skulde være hans Vidner til, at Jon hafde viist ham af sin Tieniste. I det samme kom hans Husbonde, Jon, og derind og spurgte Karlen, om hand enten hafde stødt eller slaget ham, hvortil Niels Tuesen svarede: »Hvem vilde I vel støde eller slaae,« og derefter begyndte at synge nogle ord paa vers, hvori hand skieldte Manden for en fitte (kælling). Og Jon sagde: »Hvad, skal ieg være en Fitte?« Og derpaa gik hand ind igien i sin egen Stue, hvor hand sadte sig paa een benck og taug Stille. Konen fuldte og strax efter. Noget efter kom Niels ligeledes ind igien i Stuen, hvor hand gick igiennem og op i et andet Kammet efter noget Toback og efter sin Nat Hue og gik dermed igien tilbage og ud af Stue-Døren, hvor hand bød god Nat og gick sin vei uden enten at tale videre til Jon Bentzen eller komme ham nær; men hun gick efter ham udi gaarden for at overtale ham til at bie og til at legge sig i hans Seng til Roelighed, siden hand var beskiencket; saa meente Hun, at det om Morgenen blev bedre, men Niels Tuesen svarede hende, hand vilde icke bie der i Gaarden nogen time lengere, før skulle Hans Hovet ligge paa Tingbacken (ved Esrom) ligesom dend anden, der i gaar blev halshugget, før hand skulle lade sig overtale

dertil, og derpaa gick bort, ved hvilken tiid det var Mørkt, og kunde Klocken være nær 6.« – Da dommeren spurgte hende, om hendes mand aldrig havde lagt hånd på karlen, endskiønt denne hafde givet Ham mange Anledninger dertil ved sin stedsevarende Liderlighed (ɔ: uordentlighed) og Druckenskab samt for sin forsømmelse i hans gierninger, svarede hun Nei, hendes Mand hafde aldrig rørt Niels Tuesen med nogen Haand til det onde i den tiid, hand har tient der.«

Husmanden Jens Jensen og hans hustru vidnede: »De hafde nogle faae dage før hørrt, en Nat, da Niels Tuesen var gaaet til Sengs (han sov i en alkoveseng i deres stue), da hørte de begge, at hand derinde i Sengen sagde, hand var misfornøjet med sin Tieniste, og kunde hand kuns faae nogen Sag, skulde hand icke blive der længer. Samme tiid hørte de ham sige: Var det icke for den store straf, derpaa fuldte, skulde Fanden tage dem Allesammen. – De havde aldrig set, at Jon havde slået karlen eller givet ham anledning til klammeri eller trætte. Hver Søndag og undertiden om Mandagen løb Karlen fuld. Husmandens vidste, at Niels, der laae om Natten i deres Stue, stedse klagede sig i sin Mave at have ondt og laae paa Maven om Natten for det samme og altid spyttede og klagede sig for Halsbrynde.

Niels Tuesen gik altsaa ud af Jon Bentzens Gaard Kl. 6 slæt, og Kl. 7 slæt kom hand til Pleyelt Bye, hvor Hand kom gaaende ind i Kroen gandske krum, holdende med begge sine Hænder paa sit Gemægt (underliv), satte og lagde sig paa en Benck, hvor hand baade vriede og vendte sig, men svarede intet til, hvad de i Huuset spurdte Ham om, og efter en halv Tiimes Forløb gick hand liige paa samme Maade med Hænderne mellem sine Been ud igien. Kroemandens Hustroe samestædz (den stridbare kone, vi før har læst om) Mandagen derefter, da Hun havde hørt, at Niels Tuesen Hiemme i sin Moders Huus laae syg, gick op til Hannem, formanede Ham at følge Sandhed og derpaa hørte Ham klage over Hans Huusbonde, Jon Bentzen, at Han i sin eegen Stue hafde stødt Ham med en stiv Arm i den eene Side, samt at Hand ved dette Stød hafde sagt til sin Huusbonde: »Nu har ieg nock.« – Hand hafde ingen Skade, førend Hans Huusbonde saae begegnede Ham.

For Enken Pernille Hans Datter i Pleyelt, udj hvis Huus Hand den første Nat indlogerede sig, har hand vel icke strax klaget over Jon Bentzen, men da Hand om Søndagen var kommen Hiem i hans Moders Huus, gav Hand Jon Skyld i Hans Svaghed, fordi Hand hafde stødt Ham i den høyre Siede paa det tynde af livet, imedens Jons Hustroe hafde Ham om Halsen og bad Ham, at Hand icke skulde gaae af sin Tieniste.

To Mænd, Fogden Peder Larsen og Søren Pedersen, begge fra Pleyelt, vare indkaldte for at høre det selvsamme, som nu er forklaret. – Endelig haver nu afdøde Niels Tuesen ved Alterens Sakraments Brug for Sogne Præsten, Hr. Provst Garboe og paa Tilspørgende, om hvem der var hans Banemand, tvende Gange svaret: Jon Bentzen.« – »De tvende Chirurger Hengst og Moritz foretog Obduction og saa, at hand havde et Brok, som hand stadig havde forsømt, saa hans Død kunde lettelig paafølge; ogsaa det medicinske Facultet paastod, at Lidelsen var langt ældre end de Par Dage, der var gaaet siden Klammeriet; og samme Brok var det, der foraarsagede Karlens Død. Ogsaa Druckenskaben og den uvisse Gang har bidraget, ligesaa hans hæftige Vrede og oprørte Sind have vel uden Modsigelse været Aarsag i, at Svagheden i saa kort Tiid blev dødelig.« – »Thi kiendes af Dommeren og Meddoms Mænd for Ræt: At den Saggivne Jon Bentzen bør for Actors Tiltale at være frie og hermed Hans Arrest saavelsom Sagens Omkostninger ophæves.«

Den urolige kromand i Plejelt, Rasmus Hansen, og hans stridslystne kone, som spillede en rolle med i denne sag, må være forsvundet fra byen ved denne tid, for i 1771 står der i tingbogen en dom om, at en ny kromand der, Diderich FolkMann var blevet sagsøgt af en jøde, sieur Ephraim Magnus Ruben af Helsingør til at betale ham en sum af 750 rdl., han skyldte ham med renter, inden 15 dage.

Kirkens mænd

Mag. Rasmus Garboe havde et stort sogn og mange forretninger at passe; han styrede også et stort herred, rejste flittigt rundt og inspicerede, og så skrev han mange og lange breve, bl. a. til biskoppen. Vi vil læse et nytårsbrev, han indsendte den 16. januar 1773, hvori han tog et rundskue over Europas politik i det forløbne år. Det er formålsløst at kommentere det, de fleste begivenheder, han sigter til, er glemte: »Iblandt de Velgiærninger, Gud har beviist ifior, og Ieg ikke noksom kand takke hannem for, er den iblant de Store, at det haver behaget ham at bevare Hannem (biskoppen) for mig saavelsom Geistligheden i Stiftet. Den samme gode Gud lade hvile ald Velsignelse og Naade i Glæde og Helbred over Deres høyædle Høyærværdighed, hans allerdydigste Dame (frue) og Kiære familie i dette nye Aar og mange paafølgende. – Vi ere nu udfriede fra det gamle Aars uroe (Struensee) og Krige, hvortil Juule-Aftenens Fryd var

een begyndelse, nemlig Hof-Krigen, Broder Mands Krigen(?), De Lærdes Krig, de Høylærdes og Professor Krigen, Theater Krigen, Homiletisk (prædike) Journal Striden, den svenske Krig. Gud skee Lov, at der er Fred i Landet, i Kirken, Fred i Liunge-Cronborg Herred. Lad der være Krig imellem Russ og Tørk, hvortil Fanden og Frandskmanden hielper; lad Mahomet og St. Nicolai kiempes, naar vi kun maa beholde Fred. Og skal der være Krig i Europa i dette Aar, da ønsker mand, at det maatte blive Penne Krig; der gaaer noget Blek med og ikke Blod. Det tegner dog tid noget Polsk i Polen; Potentaterne synes mig at klippe den som Jøderne de gode Dukater. Svensken holder gode Miner, men Ieg troer ikke Freden formedelst de Svenske udrustninger, uden hand hindres ved Russens Stærke udrustning i Finland. Paven strider nok for sine Iesuiter, men Verden kiender det ukrud. Engelland synes mig at være i maadelig Stand, Holland fik et Stød ved sidste banquerott, men det ulykkelige Vest-Indien et Største Knek, Europa og i den min Patron Schimmelman med mange andre tabe anseeligt, intet kand bestaae imod Guds Vrede og Hvirvel Vinde. Preussen er som Blommen i Eget (ægget), der tager mand i Fred og tier. Ieg maae komme udenlands fra hiem gien og sige, at det fik og Ende med Algier Krigen, den kostede meest Penge.

Nu maae Ieg tænke paa mit Fædrendeland, hvor ifior den danske lærde Etats Raad Guldberg lod endnu een Tome (et bind) udgaae af sin Verdens Historie og omsider Hr. Etats Raad Langebecks Schiptores med ævi (middelalderlige forfattere). Levede Erasmus Roterdamus nu, maatte hand sige, som da hand læste Saxo Grammaticus: Ieg maae reyse til Danmark for at lære latin. Homiletisk-Journalisten skielder Præsterne, een Piber som en Myre, en anden raaber for høyt, Een sukker, en anden som emeritus skulde ikkun sige med Johannes: elsker. Een anden lukker vor Herre ud. Præsterne have aarsag til at lugge denne Bønk (luge denne Bynke) af deres Have. – Der døde en Præst ifior i Kregme (Kregome), Hr. Schønau; han var lærd, men liderlig, kunde latin, men var et Svin. Kregme haver haft Vandheld med tvende Præster. Ieg haver indgivet min underdanigst Erklæring om den beste Maade til betleriets afskaffelse, som allerede hos os haver fravent fremmede Stakler. Ieg kiøbte, da det dyrt var, et Skippund (160 kg) Hør, og leverede min Husholderske at udlevere det fattige Koner i Sognet at spinde, thi de kunde intet fortiene. Ieg fik næppe halvdelen igien. Imod Foraaret løbe de ud hvær sin Vey, og det, der var spundet ved saa mange Hænder, blev vævet til lærred, men ikke til Cammardug, men til Karklude. (Mag. Garboe var imod fabrikker). »Ieg var i 16 Aar i Kiøbenhavn i Fride-

rich den Fierdes Regiering. Ieg hørte aldrig om Fabriquer, og alle Mennisker vare vel klædte, de Fornemme med Sølv og Guld. Ieg hørte aldrig om Oeconomie, Kongen og hvær Mand var Huusholder. Kunde ikkun fredens tiid opkomme igien! – Ieg fornemmer nok, at ieg ikke kommer i Oeconomie Collegiet, da (skønt) Ieg dog er gandske Patriotisk, men Ieg kiender Landet, og vore Producter af landet er Sæden, Faar, Sviin og Stude. Danmark er saadan et Land, at vor Herre skal være vor Formynder (ɔ: Lykken er daarernes formynder). Menniskene i disse Tider stoler for meget derpaa, saa de i blinde kaste deres Formue i Lotteriet, det er saa at have Actier i Friderichsborg Salpeter Værk. – Et ord om mig Self: nu gaaer Ieg i mit 50de aar i mit Embede og bliver Iubel-Lærer, ikke endnu 74 aar, men kand takke gud for Sindets gaver som i mine yngre aar, Legemet Svekkes med den slemme Podagra. Ieg glæder mig ved nu at leve under den allermildeste Regiering, under den beste Øvrighed, Geistlig og Verslig, nu er min Amtmand og Ieg gode Venner. Gud lade det gaae dem alle vel! Min høygunstige Biskop ønsker Ieg meere got, end min Pen kand udføre, Hand tage ikke ugunstig op min lange Spind, hand matte tænke, ieg var kommen ind i Spinde Stuen; bliver ieg der længer, maatte mand frygte, det blev Kirke Vadmel.«

Provsten får kapellan

Mag. Garboe havde længe set hen til den stund, da han kunne fejre sit 50 års præstejubilæum. Det kom i 1773. »Livsskildringen« siger derom: »Aar 1773, da Gud havde forunded ham den Naade at opleve 50 Aar i sit Embede, celebrerede han 3die Søndag i Advent sit jubilæum i Nærværelse af endeel fornemme Personer og hans Menighed, som inderlig elsker og ærer ham, ligesom han staar i besynderlig Naade ved Hoffet.«

Den gamle provst, der var 71 år og led af podagra, kunne nok trænge til en medhjælp. Han havde nu fået en kapellan, men var, som følgende brev viser, ikke begejstret over ham: (1774, den 7. marts): »Ieg haver opsagt den hos mig værende Capellan, Hr. K....., med ikke længer at forrette nogen Slags Tieniste hos mig for hans overmaade Drik og Liderlighed, da han i forrige Maaned gik drukken omkring paa Gaderne i Helsingiør som et spectacle (særsyn) for alle Folk og Smaadrengene, omsider lod sig hværve i Hoved Vagten, men ved Forhør slap igien, for uden andre store Excesser, som Ieg ikke vil nefne; men Ieg bekiender, at Ieg med alt for stor Taalmodighed haver fordraget i Haab til hans Omvendelse, saa haaber Ieg paa

Deres Høyærværdigheds approbation, da Manden er ikke værdig i denne hans Drikfældige Tilstand at beklæde noget Embede, og det er een Vane, hand aldrig forlader, og hand bliver i hver Embede, hand end komme, til Forargelse. Denne liderlige Mand mener, at ham skeer urt.«

Nej, påstår provsten, han må have en anden og bedre kapellan – »thi dette store Embede kand mine gamle Skuldre alleene ikke bære. Ieg præparerer (forbereder) alleene 90 confirmandi nu paa dansk og tysk (børn af arbejdere på geværfabrikken), tvende Prædikener om ugen.« – To dage efter skriver han: – – »Gid Ieg kunde slippe denne fordrukne Capellan, som dog ikke vil ud af mit Huus indtil videre, men det skal da finde sig.«

I stedet for denne fæle kapellan vil mag. Garboe gerne have en ung hr. Fangel; han skriver derom (1774, den 21. april): »Da min Alder er een høy, og Ieg vandrer i mit 74de Aar, og mine Kræfter daglig aftage, at Ieg umugligt alleene kand bære Embedets Byrder, nødes Ieg til at antage een Capellan. End meget Skikkelig (duelig) Student (cand. theol.), nafnlig Christian Fangel, er mig for hans Lærdom og guds Frygt recommanderet af mange, og som kand tydsk og dansk, som udkræves paa dette Sted, hvilken Ieg gierne vilde antage som Personel Capellan.«

Et par uger efter skriver han atter om sine bekymringer (den 4. maj 1774): Først omtaler han rosende »denne brave, Lærde og Skikkelige Karl (ugifte person), Monsieur Fangel«. Blot kirkens patron vil have ham, er det godt, for »det er ikke Kongens Kirke, men een Proprietair Kirke, hvor Skatmester Schimmelman antager den proponerede Person og kalder, og Kongen confirmerer allernaadigst. Ingen tager til mig paa de conditioner som Fangel; Ieg giver 60 Rdl. om Aaret og saa alting frit, Kammer og Kost og saa en særdeles Offerdag. At expedere sig paa tydsk er høyfornøden i dette Sogn, baade paa Hammer Værket, saa og for mange tydske familier i Sognet, somt alt af mig absolveres (skriftes) paa tydsk. – – Hr. K..... (den gamle kapellan) er det liderligste Menniske under Solen, henfalden til Drik nat og Dag, er i alle Kroer om Natten, imod morgenen seer mand ham fuld med Tobakspibe i mund, fuld, med gnister (fra piben) over min heele Gaard; kaster sig med den tendte Pibe i Sengen med alle sine Klæder, saa mine Folk maatte vaage hver Nat; Gud veed, hvad angist Ieg var udi. Der hos Stal (stjal) hand mig een Stor Sølf Skaal, hvilken hand vilde solt i Pleyelt Kro; men Kroemanden merkede, det var min, tog den fra ham, efter at hand havde drukket paa de 3 Rdl; nogle Dage før hand reiste, listede hand sig ind i mit Kammer, stal min Prægtige lovbog, giemte den under sin Seng, indsvøbt i en Bylt. Min Pige opdagede den. Hand havde solt sin

Skiorte og sin bibel til een Huusmand. – Men nu det allerværste: hand havde paa adskillige Steder undsagt mig, at vilde give mig det sidste Stød; derfore, da Ieg sagde ham op, foer hand ind paa mig, slog i bordet. Da blev Ieg altereret og haver været Syg af Feber og anden Sygdom indtil for faae Dage. – Chrøniker kunde skrives om hans liderlighed her ude. Ieg maatte kiøbe ham bort med 10 Rdl. Gud skee Lov Ieg slap ham!«

Otte dage efter (den 12. maj 1774) skriver provst Garboe atter om disse ting; man ser, det har ramt ham hårdt: »– – Det er Geheime Raad Schimmelmans Villie, at den Capellan, som kaldes, maa være i Sproget (tysk) øvet, dernæst, naar ieg faaer en ordineret Capellan, skiælver Ieg; Ieg veed, hvad Ieg har lidt af Capellaner her (han har altså haft flere), som alle have Deres Skrøbeligheder, fornemmelig, hvad Ieg haver udstaaet af den sidste, liderlige, fordrukne og ugudelige, da Capellan, nu Soldat, som giorde mig mit Lif bittere, fornemmelig det sidste Aar, da Ieg stedse maatte være bereed Self at prædike, da Ieg ikke vidste om aftenen, om hand kunde være beqvem om morgenen; thi hand svirede ude Løverdag Nat, og naar Ieg da vilde prædike, blev han saa forstyrret. Hand prædikede ikke tidt i Tikiøb Kirke, hvor Ieg gierne forrettede Tienisten Self, og naar hand kom fra Hornbech, var hand gierne fuld. Naar Ieg er frisk, forretter Ieg Self min Tieniste, Ieg haver aldrig været for Magelighed. – – – Denne Studiosus Christian Fangel har Ieg aldrig set, heller ikke kiender, saa det er ikke for Venskab, men hand er mig berømmet af mange Mennisker, som beskriver ham til hans Flittighed, Lærdom, Sagtmodighed og habilitet i at prædike, hand vil hertil i Haab om promotion (forfremmelse) og at være Hoffet nær.« – – Allerede nogle Dage efter (den 16. maj 1774) tog han sin lidelseshistorie op igen: alt blev beskrevet og det endnu mere vidtløftigt. Her kun dette: »Om Natten var K.... aldrig hjemme; men naar hand kom fuld af Kroerne, blev hand liggende paa Marken, saa at Folk vækkede ham op om Morgenen. Hyrdens (byhyrdens) Hund hafde en Nat, da hand laae som et Svin paa Marken, nær sønderrevet ham; hand vilde give mig det siste Stød, fordi Ieg ikke ville recommandere (anbefale) ham. Mine Formaninger slog hand hen i Været: naar hand blev gammel, sagde han, vilde hand blive alvorlig som Ieg. – Gud veed, at hand havde tvende gode Aar hos mig; men hand sagde, at hand ikke taalte saa gode Dage. Hand forlod mig i Juuly, drak sig drukken, reiste ud til Aadsherred, laante Penge alle Vegne, bl. a. 3 Rdl. af en fattig Degn.«

Provsten fik da endelig den kapellan, han ønskede, hr. Fangel. (Den 21. oktober 1774): »Ieg haver nu faaet min Capellan, Hr. Fangel, hiem;

hand synes mig at være en god Mand, vel grundet i Studeringer, men meget skrøbelig. Ieg takker Gud for Krefter Self, men haaber dog, at luften og Dieten her ude skal hielpe ham, da der er endnu Levninger af den farlige Pleuris (lungehindebetændelse).« – Og et par måneder senere (den 4. december 1774): Min Skoleholder Guldberg er gandske Skrøbelig paa legemets Vegne, men i øvrige en brav Karl. Baade min Capellan og Skoleholder ere Svage begge, saa Ieg maae være Catechet for den ene og Capellan for den anden, som ei saa vel fornøyer mig. – – Fangel er saa svag, at han maae i denne Vinter prædike med Muffe og Vanter.«

Bønderne klager over degnen

De havde dengang i Tikøb sogn en substitut, Holst, som adskillige af bønderne var meget misfornøjede med. De indgav en klage over ham til bispen og afmalede ham i grelle farver (Den 18. oktober 1775). Den, der har skrevet brevet, har ikke været stiv i sin retskrivning, der anføres her et stykke med den originale stavemåde.

»Høyædle, Høyærværdige Hr. Biskopp Harboe, Naadige Herre! Saa uanstendig som Drukkenskab, Liderlighed og Et Disholtning(?) Levnet er for alle i Almindelighed, Saa Slet og Forargeligt er det for Enhver Serdeles, Som beklæder et Geistlig Embede. Og Efter Som Samme bør baade ved Levnet og Lærdom Veylede andre. Thi dersom Hand lærer vel og lever ilde, da Er Hand som den Bygnings Mand, Der vil opføre En bøgning Med den ene Haand og river den Ned Med den Anden, Dette lader Sig Desværre alt for vel applicere paa Substituten Holst i Tiikiøbs Sogn.« – Nej, vi må skrive mere korrekt, ellers bliver brevet ulæseligt: »På Prædikestolen, naar den vorder ham betroet, er han opbyggelig for Tilhørerne i sin Lærdom (præsten kunne altså lade en ikke-teolog prædike for sig!), udenfor er han forargelig for alle i sit Vandel og Levned, Skal han gøre Opvartning for Lig, er han gemenlig drukken; skal han rejse omkring i Sognene at læse for Ungdommen, overiler han sig og saaledes med Drik, at han ikke kan gøre sit Embede, saa Ungdommen derover bliver forsømt, at vi ej skal tale om den Forargelse, som derved gøres. Og gaar han herudi undertiden saa vidt, at han lægger sig udi Rendestenene og paa aaben Mark, hvor Sognefolket, der farer forbi, af Medlidenhed tager ham paa deres Vogne og fører ham hjem. Formedelst samme slette Levemaade og Drikfældighed kommer han tit og ofte i Kirken med blaa Øjne og et hovent Ansigt. Vil Menigheden,

som tit og ofte, ja, adskillige Gange er sket, forbeholde ham i Mindelighed saadan hans slette Opførsel og under kærlige Formaninger fraraade ham det, skælder han dem ilde og liderlig ud, baade for Tyve og Kæltringer med andre grove Skældsord. Over saadan Substituten Holst's uanstændige Levemaade og utilladelige Omgang finder vi os saaledes nødsagede at besvære os for Deres højædle Højærværdighed, at vi herved platud frasiger os ham i allerydmygste Haab og Begær at maatte vorde ham kvit og en anden habil og ædruelig Mand eller Karl i hans Sted vorder os ordineret. – Deres højædle Højærværdigheds underdanigste Tjenere. (Tikøb den 28. Oktober 1775). Samtlige Tikøbs Bønder: Hans Pedersen, Jens Pedersen, Jens Nielsen, Niels Andersen, Peder Jensen, Peder Poulsen.«

Bispen sendte provsten dette brev til erklæring, og han indrømmede, at Holst havde været noget vidtløftig, men han syntes, at han nu havde forbedret sig, så han ville gerne lægge et godt ord ind for ham: »– Alle andre ere fornøyede med Holst, kun et lille Partie, der har tabt en Proces, de havde med ham, er ham fiendsk, og de fortryder allerede deres Klagemaal. Blev hand afsat, maatte Konen og fire umyndige Børn tigge; de er næste nøgne; de have ikke en Seng at ligge paa, men behielper sig af tvende Knipper Halm uden Dyne, saa der er den største Fattigdom, saa Ieg maae underdanigst bede for ham.«

Provsten var altså denne undermand velsindet, og han var i høj grad velsindet over for sin overmand, biskoppen; det fremgår bl. a. af hans regelmæssige nytårshilsener. I januar 1775 skrev han således: »Ieg opoffrer Førstegrøden af min Skrivelse og lykønskninger i dette nye Aar til Deres høyædle Høyærværdighed, ønskende Hannem i dette og mange paafølgende Aar ald Velsignelse, Velstand, Naade og Sundhed, at de maae hvile over Ham, Hans allerdydigste Frue og Kiære Børn; Gud bevare vor Værdigste og Dyrebar Biskop og lade Ham blive den ældste Biskop af alle vore Biskopper. Det ønsker ikke alleene Ieg, men heele Siællands Cleresie.«

Næste nytår lyder hilsenen på lignende vis (6. januar 1776): »Naar Ieg ved Ny Aars Begyndelse eftertænker, hvor Gud haver bevaret De Store og Gode i Landet, kand det inderlig glæde mig. Saa takker Ieg den gode Gud, som i forgangne aarhaver bevaret Det Høy Kongelige Herskab og deriblant vor Dagmar, Esther, Margaretha, Elisabeth (de berømmeligste kvindenavne, han kunne finde), ia meere: vor Iuliana Maria; derudi tager Rigerne Deel. Dernest takker Ieg Gud, som haver sparet og bevaret mig og Cleresiet vor Lærde, Fromme, Retsindige Biskop; derudi tager heele Sællands Geistlige største Deel. Ieg veed, alle de andre ønsker vor ulignelige og Elskeligste

Biskop, hans allerdydygste Dame (frue), Kiære Børn og gandske Familie et lyksaligt Nyaar med ald Velsignelse, Sundhed og Fornøyelse, ia, Hans høyædle Høyærværdighed maa blive ældre end Provst Muus, som iubilerer alle aar i aviserne.«

Atter i dette år klager den gamle provst over sin tiltagende podagra. Han er ikke fri for at kokettere noget med sin alder og minder om, at han nu har været præst i 53 år og provst i 46; nu ville han gerne have en viceprovst til at besørge visitatsrejserne og turene to gange årligt til landemodet. »Vinteren og min Podagra pleier at komme samtidig.«

Den degn, Lars Buch, som provst Garboe roste saa stærkt, døde i 1778 som en fattig, forgældet Mand. Det var da godt, at der året før, i 1777, var slået fast, at degneenker fremtidig skulle have 13 rdl. i årlig pension. Skifteprotokollen kalder ham »Den brave Mand, Lars Buch, Sogne-Degn til Tikiøb og Hornbech Meenigheder.« Hans enke hed Christine Reitz. Der var fire børn: Peder (13 år), Catherina (19 år), Dorthe (17 år) og Mariane (15 år). Skiftet overværedes af præsterne, provsten og hans kapellan Fangel samt hr. Abelschou fra Asminderød. Vurderingsmændene var to bønder af Tikøb, Jørgen Hansen og Jacob Rasmussen. – *Aktiverne* var på 463 rdl. *Gælden* (der skyldtes bl. a. provst Garboe som privilegeret kreditor 223 rdl.) var i alt på 485 rdl. Provsten fik altså sit tilgodehavende fuldt ud, de næste kreditorer et nedsat beløb, alle de andre ingenting – »de bliver ei tagne i Betragtning.« – Provsten indgav den 24. juni 1780 ansøgning for enken om, at hun for sin fattigdoms skyld måtte optages i Helsingørs hospital.

Efter degnen Buch kom her samme år en ny, *Holger Tryde,* som var døbt den 2. februar 1735 som søn af sognepræst Valentin Tryde i Sandby-Vrangstrup; han var student fra Vordingborg 1755, blev kaldet og aflagde ed for biskop Harboe den 19. december 1778. I tiden mellem disse to årstal har han vel været skoleholder.

Provst Garboe var ikke glad for denne nye degn; han havde holdt på en anden ansøger, en Sieur Topp, men forpassede det belejlige tidspunkt. Han skrev den 5. januar 1779: »– Vor Ny Degn, Tryde, blev efter hans Kalds Brev antaget her i Festen (ɔ: julen), men synge kunde han ikke, hand nynnede som en Myg eller Faarekylling under Substituternes Vinger; hand haver ingen Tone. Menigheden ventede Thomas Topp. Mit Brev om Topp og om Trydes ubeqvemhed kom for sildig til Geheime Raad Schimmelman, det hand beklagede, heller (ellers) skulde Topp have blev præfereret (foretrukket). – Ieg haver underdanigst bedet Geheime Raaden om et Positiv (Orgel) i Tikiøb Kirke, at Guds Tienisten med Sangen kunde skee skikkelig

og til Guds Ære.« (Altså får vi derved at vide, at vor kirke ikke havde noget orgel før 1780).

I et brev fra samme år læser vi om, hvor vanskeligt det er for bønderne at få brænde fra skoven, og provsten skriver i øvrigt: »Ellers er der Fred i det ganske Herred, Iorden lover Græs og Sæd. Gud er god, og vi have alle at takke Gud for den allernaadigste Regiering, Det beste Kongelige Herskab i Verden (enkedronning Juliane Marie). Vi lever under den beste Konge (hm! Christian VII), den beste Øvrighed, den beste Biskop. Gud lade dem Alle leve med all Himlens Velsignelse!«

Allerede i 1786 *døde degnen Holger Tryde.* Der blev holdt skifte efter ham den 4. januar, og vurderingsmændene var skoleholder Lucas og den i den rolle hyppigt optrædende gårdmand Jørgen Hansen. – I dagligstuen var kun et firkantet egebord (3 mark), et sengested med rødternet omhæng, et stueur i foderal, en fyrrekasse, et skærmbræt, en kistebænk, en klædekiste, en mælkehylde, en fyrrebænk, tre læderlænestole, en ny og to gamle, og så hang der et spejl; det var alt. Men der var flere rum: Havestuen, storstuen og det øverste kammer. – Han skyldte mag. Garboe 162 rdl. Hele boets formue var 354 rdl., men gælden var 415 rdl., så boet var fallit. – Degnen havde haft tre tjenestefolk. Provsten kunne nok have lov til at sige, at »Tikiøb Degne Kald er ikke til at leve af, kun til at dø af.« Degneenken søgte straks rentekammeret (finansministeriet) om hjælp til sig og sine otte umyndige børns opdragelse.

Historikeren Hofman udgav i 1774 på ny Pontoppidans gamle »Danske Atlas« og tilføjede nogle nye oplysninger, hvoraf her skal anføres nogle: »I Sognet er mange skiønne Gaarde, nemlig Hellebækgaard, der seer ud som en Herregaard. – Hellesens Huus paa Snekersteen er af Grund Muur, som seer ud som en smuk Gade i Kiøbenhavn, det er teglhængt, hvortil er en privilegered Kroe. – Skovriderens Gaard hedder Ørsholt. – Dalborg er et smukt Huus ved Stranden. Ørsholt, som ligger ved Gurre Sø, er en smuk Lyst Gaard og Hauge, anlagt af den i Helsingør residerende Kongelige Svenske Commissair, Hof-Raad Krüger. I 1769 blev den formedelst paakommende Ildsvaade lagt i Aske, men blev siden opbygt af General Consul Rolling til et Lyststed. – Tikiøb Sogn og Bye have 5 Gaarde og 16 Huuse foruden Præste-Gaarden og Degne-Boligen og Skolen. Kirke-Taarnet samt Kirken er ind- og udvendig sat i Stand 1763 af Ejeren, General-Krigs-Commissarius Hansen. 1769 lod hand sætte nye Stoele i Kirken.

Ved Harritzhøy er en Dansk colonist Gaard (udflytter), en Kammer La-

quei driver nu samme. – Krogenborg er et Lyststed med 3 Vange og Steen-Gierder omkring; tilhører Jæger-Mester V. Krogh.«

Nu tager forfatteren sognets øvrige byer – foruden Tikøb By, der lige er nævnt – og anfører Tal paa dens Gaarde og Huse:

Tikiøb Skovhuse er 11 – Kathei (Kathøj): 1 Gaard – Lille Esbønderup: 4 Gaarde og 5 Huse – Saande: 2 Gaarde – Joenstrup: 5 Gaarde og 3 Huse – Bøtterup: 5 Gaarde, 1 Boel og 4 Huse – Harritzhøy: 3 Gaarde og 13 Huse – Bedstrup (Bistrup): 5 Gaarde og 1 Hus – Risby: 2 Gaarde og 5 Huse – Plejelt: 12 Gaarde, 1 Boel og 9 Huse – Gurre: 6 Gaarde, 2 Boel og 5 Huse – Nyerup: 6 Gaarde og 6 Huse – Nyerup Posthus: 2 Huse – Snekkersteen: 4 Boel og 14 Huse – Skotterup: 8 Huse – Rørtang: 4 Gaarde og 1 Hus – Flynderup: 3 Gaarde – Tibberup: 5 Gaarde og 5 Huse – Mørdrup: 9 Gaarde, 2 Boel og 3 Huse – Munkegaard: 2 Gaarde og 5 Huse. Reerstrup: 2 Gaarde og 2 Huse.

Provst Garboes sidste år

Aret 1780 indledte provsten som sædvanlig med et hyldestbrev til sine foresatte, mest bispen. Den 3. januar: »– – Jeg ønsker Dem alle (de foresatte) mig ældre og længere ved Sundhed, da Ieg nu haver overlevet alle Præster i Landet (Sjælland), alle Provster i Lande-Modet nogle Gange, alle mine Sognefolk, tvende er tilbage. Ieg haver oplevet mit Iubel Aar som Præst; om Ieg som Provst skal opnaae det, veed Gud, en Dronning (Juliane Marie) haver lovet mig det, men det staaer til Kongernes Konge; det er rart (sjældent) at opleve Hemmingii lif og det uden hans Fortræder (Niels Hemmingsen, 1513–1600, blev afsat som mistænkt for calvinisme). Ieg kand takke Gud, som giver mig Kræfter til endnu at kunde forrette mit Embede, naar min Podagra ikke vil indfinde sig. – Alting er roligt og vel udi Herredet; Landet blomstrer af Fred, Sæd og Qvæg, men her er temmelig mangel paa currant Mynt og brænde, som Skoven er saa haardt forbuden, Sundhed over alt hos mig, ikke et Sygt Menniske i mine tvende Sogne.«

I denne tid var det, provst Garboe mistede sin eneste tilbageværende datter (etatsrådinde Müller); bispen skrev og udtrykte sin deltagelse, og provsten svarede (den 9. marts):

»Ieg takker underdanigst for Deres Høyædle Høyærværdigheds meget gunstige og kierlige Condolence over min afdøde Kiere Daatter; det var een Stor Sorrig for hendes Kierlige Mand og ikke mindre for mig, een gammel Fader. Jeg maa finde mig i Guds hellige Villie og søge trøst hos ald Trøstens

Gud. – Deres Høyædle Høyærværdighed veed den Sorg over een Deris Dydigste og haabefulde Søn og Ieg nu den over een eeniste og elskelig Daatter, og det meer, at hun efterlader sig børn. Ieg takker ellers gud for temmelig Helbred; den gandske Dag i disse tider er Ieg i Embedets Forretninger, som ere overflødige (alt for rigelige), da Ieg og i denne uge begraver een gammel Huusholderske, Iomfrue Toxen, som haver tient mig paa 17 Aar. Aftenen er for mine Tanker og Sorg. – Den gode Gud glæde min høye Velynder med gandske høye familie og lade Ham med Dem leve i mange Velsignede Aar. – Ieg lever i øvrige med den allerstørste respect Deres Høyædle Høyærværdigheds, Høygunstige Hr. Biskops underdanigste og allerskyldigste tiener.

Tikiøb d. 9. Marts 1780. *R. Garboe.*«

Den husholderske, mag. Garboe havde mistet, hed Dorothea Sophia Amalia Tuxen. Hun var en præstedatter og blev 74 år gammel. Hun var ikke uformuende, efterlod f. eks. af guld og sølv for 22 rdl., deriblandt en sølvsnustobaksdåse – kvinderne snusede jo så godt som mænd. Ja, provst Garboe blev en ensom mand; han havde set to hustruer og alle sine børn gå i graven; nu savnede han naturligvis den gamle kvinde, der havde sørget for ham, og han klagede over svigtende kræfter. Et brev af 25. december 1780 taler derom: »– – At have een Menighed endnu (til) overgaaer mine Kræfter, Ieg, som haver været i Embedet i 57 aar og gaaer nu i mit 82ne Aar. Ieg kand forrette Embedet i min Hoved Kirke og dertil endda behøve hielp for alteret ved communionen. Ieg haver i disse tiider kundet om Søndagen skriftet 120 Mennisker, prædiket, døbt børn, men Forretningen ved Alteret falt mig for besværlig. – En uge haver Ieg helbred, en anden haver ieg Podagra. Min Capellan kand umulig forrette Tieniste alleene paa tvende Steder.«

I begyndelsen af 1781 fik provst Garboe det hæderfulde hverv at indsætte en ny rektor ved den lærde skole i Helsingør, og den gamle, lærde mand gjorde det, så der gik ry deraf. Vi lader først hans biograf tale:

»Han haver 3de gange holded latinske Taler i Helsingøers Skole, sidste gang, da han i dette Aar (1781) den 25. Januarii indsatte Hr. Rector, Mag. Nicolaus Treschow med en latinsk oratio (tale). En rar (mærkelig) Sieldenhed! et behageligt Syn! at see en 82 Aar gammel Mand under den alderfalden Snee paa hans sølvgraa lærde Isse, med Sinds og Legems Kræfter og Munterhed at holde en langvarig, latinsk Tale uden Papiret. See her et ret vivumomnis cruditionis & reconditionis doctrinæ Sacrarium (et sandt helligt skatkammer af fuld dannelse og yderst dybsindig lærdom). Ja, ja, det høye Kirke-Inspections-Collegium vidste vel, hvor den Lædoms Skat var

giemd, da det i Aaret 1739 tilskrev ham at rette den ved Weisenhuset udgangne Missions-Bibel, conferere med Hoved-Sprogene i begge Testamenter tillige med alle i Europa udgangne Versioner. – Forgangen Aar fik han fra Hoffet et rart (sjældent) Brev som et klart Beviis paa Majestæternes Ynde (yndest) og Naade. Uden paa Brevet var skrevet med Hendes Majestæts (Juliane Maries) egen Haand: Til Hr. Consistorial-Raad Garboe i Tikiiøb – og da han læste Brevet, forfattet i de rareste (mest udsøgte) og naadigste Udtryk, finder han deri Kongelig Bestalling, ved hvilken Hans Majestæt Kongen allermildest beærer ham som sin Consistorial-Raad. Hr. Garboe lever nu i sit 83de Alders og 59de Embeds-Aar. Gud styrke hans høye Alder! Gud bevare ham i sin Naade, til han, mætted af megen Lyksalighed og mætted af Aar og Arbeyd omsider bortslenger sin forslidte Hyrde-Stav ved Graven.«

Selv berettede han på bispens opfordring om sin optræden i Helsingør (den 19. februar 1781): »– – Et Slags Forkølelse i Øynene haver forhindret min underdanigste Pligt at tilmælde den liden Insettelse af Rector Treschow i Helsingør; Ieg maatte derfor memorere (tale uden manuskript); der var et anseeligt auditorium, som Ieg haaber var fornøyet. Ingen Forretning er for mig behageligere, og Ieg takker allerydmygst for den Ære at maatte forrette den. Ieg skal indsende min Tale, naar Ieg faar øynene i Stand. – – Her udskrives nu Een Deel Mandskab til Søen; Fiskerne er bedrøvede for deres Drenge; det er got at have sit paa det tørre: de havde liden Christendom tilforn, nu taber de den i Vandet, thi der bander de og beder ikke uden i Nød.«

Otte dage efter vender han tilbage til sin tale (den 27. februar): »– – Den Dag syntes det, som Rectoren hafde bragt med sig Trunheims (Trondhjems) Vær (han var fra Norge), da det sneede og bygede, at mand ikke kunde oplykke et Øye. Ieg kom i den Store Snee Fog til byen med ingen Forhindring, traade strax af i Skolen og søgte cathedra i Skolen: een Stor mængde af Mennisker forsamledes strax i Skolen, som dog burde at viide noget som igiennemdrukken af den daglig latin. Derpaa begynte Musique. Da den var endet, begynte Ieg min Tale, som alle hørte andægtig til, som Ieg holt en Time med ald Fornøyelse. Ieg den Dag vor af temmelig Helbred. Derefter holt Rector sin; han var noget lavmælnet i det, Ieg hørte, var got. Efter acten indbød Rector de Fornemmeste Persohner, ald Geistligheden, den gandske Magistrat med mig til bord og giorde os Gæster til gode med et vel anrettet Maaltid. Ieg maatte bryde af fra Selfskabet og reyse hiem i samme Vær, men kom da vel hiem.«

Provsten skriver om Johannes Ewald

Som vi ser, forekommer der ofte i provst Garboes breve nogen udenomspassiar, som jo for os er den mest interessante del. – I marts 1781 (den 27.) fremsatte han således en dom over vor geniale digter Johannes Ewald, der i vores ører lyder latterlig: »– – Ieg fornemmer, min gamle Sogne Mand og Ven, I. Ewald, er død, begravet og ligesom canoniseret; i Kirken var et stort Følge i sort; paa Comoedien (teatret) blev han af Musis (muserne) beklapt og ophøyet. Hornbecks Leyes 'Fiskere' blev i hans Død oplivet. Hand var Stor Poet, men ikke Prophet, dog havde hand hellige tanker om gud. Hafde hand haft Studeringer til sit ypperlige Hoved (Ewald var jo dog theologisk kandidat)), kunde hand bleven den anden Voltaire(!). Imidlertid er det smukt, at Verden legger Ære og Priis paa Studeringer. Hans lif var een Comedie(?!); hans Død een Tragisk Comedie.«

Provsten og hans kapellan var begge syge i dette forår, men den 18. maj kunne hr. Garboe melde: »– – Min Capellan er nu oppe og ude hver Dag; ieg humpper paa det eene been.« Den slemme podagra plagede den gamle mand; kapellanen var svag alle sine dage og havde endnu dengang rester af sin pleuresie. Han skrev, at han trods opfordringer ikke ville søge præstekald andensteds: han vidste, at kancelliet var overrendt af ansøgere. Han ville blive her i Tikøb; men skulle han dø snart, ville hans enke og hans »uopdragne« børn stå hjælpeløse; han måtte da bede om et nådensår og en pension for sin eventuelle enke. Det tog på ham nu stadig at rejse til landemode for den gamle provst. (Hr. Fangel var for sortseende – han levede som præst her til 1815 og døde i 1817). Senere bad hr. Fangel for sin broder, der var sømandspræst i Dublin: han kunne umuligt leve af den indtægt, han der havde; om nu ikke bispen kunne skaffe ham en stilling her. Broderen kom og blev ansat her i landet.

Hr. Garboe elskede sin biskop og blev aldrig træt af at rose ham – i efter vore begreber lidt for stærke ord – således i et brev af den 19. marts 1782: »– – Geistligheden takker over alt Gud, som haver bevaret Deres Elskeligste Biskop i fior og indtil denne Dag; nu venter vi underdanigst at see Ham (ɔ: Dem) snart iblant vore Semiseculari Geistlige (50 års jubilarer), der Hand vil fremskinne iblant os Stierner som een Soel. Ieg kand ikke tænke, vor Cantor og Skribent (geistlighedens biograf) skulde glemme saa høy og Velfortient een Biskop. Gud lade Deres Høyædle Høyærværdighed leve saa længe, een Biskop leve kand; vi er ikke fornøyet med een Brochmands Alder engang (biskop Br. blev kun 57 år! Harboe var da 73 år og døde

året efter). – I denne Vinter døde vor Store Grev Schimmelman, den rigeste og Største Undersaat i Rigerne, een viis og stor Patriot (han var født tysk), som satte Handelen i Flor og skaffede Menniskene arbeyde. Hand var det største Hiul i sin Store Gevæhr Fabriqe i mit Sogn. Ieg har Condoleret underdanigst hans Søn, Greven, som nu skal være Eyer af Værket og Tikiøb Kirke, og udbedt mig hans høye gunst for min Kirke til nogen Prydelse, som fattes alle ornamenter, for mig Self til nogen Indkomst af Værket.«

I september samme år (30. september 1783) fortæller provsten om sognets høst: »– – Vor Sæd for aaret er nu kommen i Huus; Ruggen er meget got, iligemaade Havren, men bygget meget maadeligt, og det kom hos os vaadt i Lade, saa det vil blive dyr, uden at (hvis ikke) den gode Olden, som falder i aar, vil erstatte det manglende.«

Provst Garboe overlevede sin højtelskede biskop Harboe, hvem han så ofte havde prist. Der kom en ny, den kendte *Nicolai Edinger Balle,* hvem provsten var lige så begejstret over. Han lærte ham at kende herude, da han den 21. februar visiterede: »– – Den sidste Visitats, det behagede Ham at holde iblant os, udviisede hans udrettede Fliid, Kierlighed og lærdom, da Hand saa mange Dage har kundet holde ud med dette Strenge Arbeyde, som var labor Herculus, med den største Mildhed og Lemfeldighed kunde udlokke det af vor ungdom, som de ellers af Frygt ikke torde komme frem [med]; med den største Venlighed og gunst begegnede hand alle lærere, ia, med hvad Fynd og Lærdom forklarede Hand ikke strax ved Taler, som vi andre maae have vel tiid at udstudere. Jngen under at alle, ia, alle geistlige i Stiftet elske Dem og omfavne saa ulignelig en Biskop, som opfylder fuldkommelig vore ønsker. Hand er paa Prædike Stolen en Tertullus (Tertulian, den største af kirkefædrene) og Gamaliel, paa Cathedra Disputator og Orator, i Academiet Theologus, ved Lande Mode vor Aaron og Ypperste Præst, i hele Stiftet vor Biskop og Timotheus.«

Provst Garboes død og skifte

Dette var det sidste brev, provsten sendte ind; nogle måneder senere, den 9. august 1784 skrev nabopræsten, hr. Abelschou i Asminderød til bispen og meldte hans død:

»*Da det har behaget Gud Dags Dato at bortkalde vor gamle velfortiente Hr. Consistorial-Raad Garboe i Tikiøb,* saa skulde ieg ikke undlade underdanigst at tilmælde Deres høyædle Høyærværdighed bemeldte Dødsfald.«

Skifteherrerne mødte samme dag i provstegården og forseglede skuffer og gemmer, efter at husholdersken, jomfru Zahn, havde fået udleveret noget sølvtøj til dagligt brug. Så trådte vurderingsmændene, Hans Larsen af Harrishøj og Jacob Rasmussen af Tikøb i arbejde, og der var overmåde meget at vurdere; det var et stort bo. Der var guld for 218 rdl. – deriblandt en guld-snustobaksdåse (119 rdl.) og en stok med guldknap (17rdl.). Der var sølv til 1006 rdl., bl. a. 7 sølvkaffekander(!) Fortegnelserne fylder snese af foliosider. – Vi nævner lige værelserne: »Fadeburet, Sengekammeret, Dagligstuen, Forstuen, Det røde Kammer, Det stribede Kammer, Det øverste Kammer, Ammestuen, Pigernes Kammer, Spisekammeret, Køkkenet, Saltkælderen, Jomfruens Kammer, Studerekammeret, Bryggerset og Loftet.« Hans mange bøger indbragte 193 rdl., møblerne 3259 rdl. – Skiftebehandlingen varede næste to år, først den 30. maj 1786 var den afsluttet. *Indtægterne* var da 19.475 rdl. 5 mark; da gælden var betalt, var der *17.927 rdl. tilbage* til børnebørnene.

Provsten havde før sin død stiftet et legat:

1) *Consistorialraad Rasmus Garboes Legat* var oprindelig på 300 rdl. at forrentes til fordel for sognets fattige, uden fundats eller gavebrev. Pengene skulle stå hos efterfølgeren, hr. Fangel, og bestyres af ham. I skifteprotokollen for 1784 (8. september) står der, at den arv, som hans afdøde datter af andet ægteskab, »Charlotte Sophia, gift med Agent Holm, maatte tilfalde efter hans Død, skulde anvendes til hands og hendes uopfødte Børns Nødtørft og Fornødenhed, uden hendes Mands Creditorers Tiltale.«

2) *Skovrider Niels Pedersens Legat.* »Niels Pedersen, Skov-Ridder paa Fridrichsborg Amt, har leveret Provst Garboe 50 Rdl., hvoraf Renten hvert Aars 3die Pintze Dag til de Fattige i Sognet uddeeles, uden Legations-Brev.« Også disse penge kom til at stå hos sognepræsten hr. Fangel.

3) (1792) »*Madame Abigael Margrete Hansens, født Munchbergs Legat* (hun var en søster til den ofte nævnte skovrider M. på Gurrehus). Kapitalen var på 200 rdl., gavebrevet er dateret 24. februar 1792 og kongelig konfirmeret 16. marts s. å. Legatet står i obligationer, som beror hos sognepræsten. Gavebrevet lyder: »Da mine afdøde Kiære Forældre, Skovrider Mads Pedersen og Hustru, Ane Christine Munchberg af Gurrehus paa Kronborg Amt have bestemt, 200 Rdl., hvoraf Renterne, saalænge ieg lever, aarlig skulle uddeeles af mig til Sognets Fattige, ved et af mig oprettende Gavebrev betrygges, og Sognepræsten for Tikiøb og Hornbeks Menigheder efter min Død skulde være den, som De (forældrene) ønskede ville uddeele Renterne paa den Maade, som De mundtlig have foreskrevet mig, saa har

jeg i Betragtning af Livets Uvished og for saa vidt mueligt at forsikkre de Fattige denne Rente til evige Tider, oprettet følgende Gavebrev, som min Mand tillige har paategnet:

Thi skienker og giver jeg herved 200 Rdl. i Obligationer til de Fattige i Tikiøb Sogn, som skal anvendes paa følgende Maade: 1) Capitalen skal til evige Tider forblive urørt; men Sognepræsten og vedkommende Øvrighed ombedes at vaage over Conservation, naar det maatte blive fornødent at besørge den udsat paa den sikkreste, frugtbringende Maade. 2) Renterne skulle ved hvert Aars Slutning uddeeles af Sognepræsten efter Samvittighed og bedste Skønnende til de Fattige uden Hensigt (hensyn) til Kjøn, naar de kun ere Landets egne Børn og opholde sig i Tikiøb og Hornbechs Menigheder, og maae de, der nyde denne Gave, fremdeles deres Livstid nyde den, naar de føre et skikkeligt Levnet. 3) Ingen maae nyde over to og ingen under een Rigsdaler aarlig. 4) Skulde nogen, som hav tient mine Forældre, være i fattige Vilkaar, skal de have Fortrin, dog maae de opholde sig i disse Sogne. 5) Ingen maae nyde denne Gave, som er bekiendt for Drukkenskab eller noget Slags liderligt Levnet. 6) Sengeliggende Fattige, Blinde og andre saadanne Elendige skulle have Fortrin. 7) Forbeholder jeg mig at udnævne de Personer, der strax skulle nyde denne Gave.

Kiøbenhavn d. 24. Febr. 1792. Abigael Margrete Munchberg, gift Hansen.« – Underskrevet og tiltrådt af hendes mand »med Fornøielse: Thomas Hansen, kongelig Liv-Tjener.«

Frederica Conradina v. d. Maas's Legat uden fundats og gavebrev: 250 rdl. til Krogerup skole at udbetale renten ved de tvende terminer til læreren. (Hr. I. Christian Fangel har udstedt en obligation derpå den 6. april 1815).

Ny sognepræst

Hr. *Christian Fangel,* mangeårig kapellan her, fulgte som sognepræst efter mag. Garboe den 8. oktober 1784. – Han var den 27. juni 1774 blevet residerende kapellan og ordineret samme år den 7. oktober. Han var sønderjyde, derfor kunne han svare til mag. Garboes fordring om, at hans medhjælper skulle være flink i tysk. Født den 15. januar 1744 i Nordborg på Als blev han student i Odense 1759 – kun 15 år gammel(!) – og kandidat allerede i 1761 – med Laud (1. karakter) 17 år gammel. Han giftede sig, som vi ved, allerede, mens han var kapellan, med Christiane, datter af hr. Christian Jensen, præsten i nabosognet Asminderød. (Hun skænkede ved

sin død 1821 Asminderød kirke det portræt af sin fader, der hænger der i koret). Hun var født i Asminderød 1747 og døde den 18. januar 1821. – Ægteparret Fangel havde en datter og en søn, *Jens Christian Fangel,* der i 1806 blev kapellan hos sin fader og i 1815 efter faderens afgang sognepræst her i Tikøb.

Hr. Christian Fangel indsendte, da han havde modtaget sin udnævnelse, straks skriftlig sit løfte; han kunne ikke godt møde personligt for biskop Balle, men undskyldte sig med svaghed (den 13. oktober 1784): »– – Det blev således Guds Villie, at jeg skulde forestaae dette Embede. Give Gud, at det maatte skee til Hans Ære og til Deres Høyærværdigheds Velbehag! Da bliver sandelig intet mere til øvers for mig at ønske paa Iorden. I det mindste tør jeg haabe, det ikke vil fattes mig paa en god Villie til at kunne i min Kreds gavne den Religion, som jeg selv erkiender for mit høieste Gode i Livet. Med denne Forsikkring henlever jeg med dybeste Ærefrygt indtil døden.

Høyædle, Høyærværdige Hr. Biskop Deres Høyædle Høyærværdigheds underdanige Tiener og Forbeder Christian Fangel.«
Tikiøb d. 13. Octbr. 1784.

Hr. Fangel var ikke så meget skrivende som forgængeren, i det hele synes han at have været en mand af langt mindre dimensioner end provst Garboe, som jo fyldte sit embede ud, massiv og imponerende. Hans breve er også tørre, lidet interessante. Han må dog have været regnet for en god prædikant: der foreligger på tryk to nytårsprædikener fra hans hånd, udgivne i København 1801 og 1802. – Der er et brev fra ham fra 1785 om et trolovet par, der ikke vil giftes. Manden var enkemand og hed »Jonas Larsen, Huusmand i Gurre«; hun var enke efter Clemens, Tikøb by, og hed Mette. »De begiærer eenstemmig deres indgaaede Trolovelses Ophævelse.« Præsten vidste nu ikke, om han måtte ophæve den, da Mette var frugtsommelig ved Jonas. – Sagen gik til kancelliet, og trolovelsen blev ophævet; vi nærmer os moderne tid! – En anden sag: I 1796 (11. aug.) meldte hr. Fangel om to ægtefolk, Povl Broegaard og hustru, som levede hver for sig. De ville ikke søge skilsmisse; de ville heller ikke gå til alters sammen, som det ellers forlanges af ægtefolk, men de ville skriftes og antages hver for sig dertil. Præsten ville gerne vide, om dette kunne tilstedes. Også her viste det sig, at man nu i ledende kredse fandt dette ret og stemmende med tidens tanker.

Vi er nu nået til udskiftningens tid. Præsten skrev i 1787–88 om jordtilliggendet for hans eget, degnens og lærernes vedkommende: »Præste-

gaardens Jord er 80 $^{2266}/_{14000}$ Tdr. Land. Af Agerjord er der 50 Tdr., af Skovjord 20 Tdr., af Tørvejord 10 Tdr. Det er indhegnet i 1788. Hartkorn 7 Tdr. 2 Skp. – Tæt ved Præstegaarden ligger det altsammen, en Del af Jorden er afdelt ved Hegn til en Hestehave. De bedste Jorder giver 5 Fold. Engbund mangler ganske. Præsten har fri Græsning for 6 Høveder. – Degnekaldets Jorder ligger ligeledes samlet ved Degneboligen og er paa 8½ Tdr. Land (2 Skp. Fdk. Hartk.). – Skolelodden, tæt ved Skolen er paa 4½ Tdr. Land og er omhegnet. – Præstens Jord er, beregnet i Penge: 600 Rdl. værd. – Tikiøb Sogns Jord er ikke frugtbar; de fleste Bønder høster ikke mere, end de selv fortærer. De fleste Gaarde er paa 2, 3, 4 Tdr. Hartk., nogle ganske faa paa 5 til 6 Tdr. Hartk.«

– I forbindelse hermed kan anføres nogle udtalelser om provst Gutfelds syn på præstgården fra 1795 (den 9. maj): »Jeg fandt, at de Gulve og Lofter i nogle Stuer og Værelser, som forrige Gang var brøstfældige, nu gandske af nyt at være blevne istandsatte, ligesom Præstegaarden i det hele meget got holdes vedlige.« – Hr. Fangel, der jo, som vi erindrer, fra ung var svagelig, og som ung kapellan tænkte på sin eventuelle enkes pension, købte sig i meget god tid et hus, hvortil han engang kunne trække sig tilbage; det lå ved præstegården. Den 17. februar 1797 fik han en kongelig skrivelse om, at »det Hus, som Provst Garboe har bygget paa et Stykke Jord (1Fdk. 1 Album) til Enkesæde, maa Hr. Fangel nu have som Ejendom mod en aarlig afgift af 76 Skilling til Sognekaldet,« det var jo så godt som gratis.

Mere om degne og lærere

Sidst vi hørte om degne og lærere, var, da vi omtalte degnen Trydes død og fattigdom (side 182). Nu, året efter provst Garboes død døde her en skoleholder i Tikøb, der hed Henrich Friderich Volckersen; han havde ligeledes været en fattig mand; alle hans efterladenskaber var 27 rdl. værd(!). Gælden var på 115 rdl., så boet var fallit – den sædvanlige historie!

Også en skoleholder ved Borsholm skole, der da hørte under Tikøb, Caspar Müller, led under fattigdom; han kaldtes i hr. Fangls anbefaling »Monsiuer« Müller; han var studiosus og sagdes at være dygtig. Hans skolelod lå en kvart mil fra hans bolig, og »han haver mange smaa, uopdragne Børn.« Monsieur Müller bad om en pengehjælp på 40 rdl. dansk af kongens kasse; fik han dem, var han helt hjulpen. Han slutter sin ansøgning så-

ledes: »Denne Hielp vil være mig en Opmuntring til af alle Kræfter at forrette det mig anbetroede Embede. Den Allerhøyeste bevæge Deres Kongelige Mayestæt til allernaadigst Bønhørelse imod mig, som stedse og uafladelig skal anraabe Forsynet: At Deres Kongelige Mayestæt maae leve vel! Lykkeligt! og Længe!« – Hvor ynkeligt: at skulle logre saaledes for en Christian den Syvende for overhovedet at kunne leve ved et så byrdefuldt arbejde som lærervirksomhed! Den, der sidder med sådant et gammelt nødråb i hånden, et pænt, sammenfoldet ark, hvorfra det gamle glimmersand endnu drysser, føler med ham, der skrev, men hvis nød og lidelser forlængst er omme. Da han skrev dette, var det ramme alvor for ham.

Da hr. Fangel havde været præst her i kort tid, fik han i stedet for Tryde en ny degn, *Niels Christophersen Liebe,* der var født i Odense i 1755, blev student i København i 1775 og kaldt til degn her »af Hr. Johan Gottlob Gondolatzsek paa det grevelige Schimmelmann'ske Fideicommis's Vegne« den 19. december 1785 og aflagde ed for biskop Balle den 30. januar 1786. På hans tid blev det atter slået fast (1799), at degnetraven skulle være en trediedel af præstns. Han var en ivrig kartoffeldyrker – noget nyt for egnen, og han fik i 1806 tildelt landhusholdningsselskabets guldmedalje. I 1818 blev han afskediget, men han døde først den 11. april 1822. Han var gift med Inger Johanne Mørch († 26. maj 1808, 56 år gammel). »Han efterlader sig et Minde, som stedse vil blive i hellig og taknemmelig Erindring.«

Man erindrer måske en substitut Holst (side 179), som blev forklaget. Også han døde naturligvis i yderlig fattigdom, så hans enke i 1796 (den 27. februar) måtte tigge biskoppen om hjælp. »Det er ved Deres Høyærværdigheds ømme Forsorg, at jeg føler Lindring i mine haarde Kaar; de (De) ville ikke, at min Stands Enker skulde være gandske overladte til den yderste Armod. – Taknemmeligheds Taarer, der væder den forladte Enkes blege Kinder, naar hun tænker sig Deres Høyærværdighed som Velgiører, være Deres Løn paa Iorden! Mit Hiertes fulde Tak være Deres for den Deel, jeg nyder. De 10 Rigsdaler, jeg i aarlig Pension nyder i min skrøbelige Alderdom ved Deres viise Foranstaltning, er min eneste Tilflugt. Og jeg skulle ikke bede om mere, naar Ieg ey var af Alder, Sygdom og Gienvordighed saa udmattet, at jeg ey mere kan arbeyde. – Maria Langebæk, Sl. Holstes Enke.«

Skoleholderen i Tikøb by, sieur Lucas, ville i 1800 gerne have en medhjælper, og biskoppen skulle fastsætte hans løn. Hr. Fangel skrev til biskop Balle for at bevæge ham til at bevilge en ordentlig løn: – »Naar jeg siger, at en Bondekarl her foruden Kosten faaer 30, 40, 50 Rdl. i aarlig Løn,

og vort modige, unge Mandskab ved den her herskende Mangel paa Tjenestefolk desuden giør mangeslags store Fordringer, som man maae indrømme den, naar man vil have Folk, saa skiønnes let, hvad Sieur Lucas vil kunne behøve til en Medhielpers Lønning.

Tikiøb d. 30. Maj 1800. Allerærbødigst – C. Fangel.«

For den svagelige hr. Fangel var det uoverkommeligt at røgte det udbredte sogn, som nu er 2 sogne, hvis folketal tog til år for år; han måtte stadig holde kapellan. Straks han selv fra kapellan var blevet sognepræst, fik han den 19. november 1784 en kapellan, der hed *Lorentz Nicolai Fallesen,* som tjente ham i 6 år, til han i 1790 gik som præst til København. Så kom den 5. marts 1790 hr. *Peter Adam Obel,* der var her i 5 år (til 1795), da han blev sognepræst i Hals i Jylland. Allerede i 1790 ville han gifte sig, og det skulle være med en pige ovre fra den egn, hvor han blev præst. Han skrev den 1. juni 1790 til bispen: – »Da jeg i Bøn, Haab og Tilliid til Guds naadige Forsyn og Velsignelse agter at indlade mig i Ægteskab med en Datter af Hr. Rector Gottschach i Aalborg,« – så vil han gerne have rejsetilladelse i 5–6 uger. – Biskop Balle skrev i sin visitatsbog for 1794: »I 1794 visiterede jeg (20. og 21. Maj) tredie Gang i Tikiøb Menighed saavel i Kirken som i Skolerne, da Ungdommen, baade den voxne og den uconfirmerede over alt giorde Rede til megen Fornøyelse. Der blev svaret med god Forstand og Færdighed. Man kiendte den bibelske Historie og smukke Psalmer, alt til Opbyggelse for Menigheden som til Glæde og Opmuntring for de brave Lærere, hvis Exempel og Fliid Gud fremdeles vilde velsigne. – Dr. Nic. Edingar Balle.«

Efter hr. Obels forflyttelse fik sognepræsten den 10. maj 1795 en anden kapellan, *Hr. Andreas Peter Meden.* Om ham hører vi først af et brev, han i året 1800 (d. 19. april) sendte biskoppen: – »Naar jeg ikke fra første Øjeblik af havde den Ære at blive bekiendt for Deres Høyærværdighed, lige til de senere Dage havde opdaget den ædleste Velvillen og den blideste Omhu for mig og mit sande Vel, saa vilde jeg ikke have vovet at hellige Deres Høyærværdighed disse Linier. – Ja, fra det første Øjeblik af overbeviistes jeg om, at De vilde mig vel, og at De tidlig søgte at giøre mit uøvede Øje opmærksom paa, hvad der manglede mig baade i det nærværende og kommende Øjeblik. De indprentede mig ved min Bortgang til dette Sted en Sentenz, jeg ofte har mindedet og stedse mindes, denne nemlig, 'at Mængdens Dom er vaklende og ustadig, men at man bør søge at tækkes faa, men Viise og Gode'.« – Han skriver så, at han ikke kan betale

Epilog

Her slutter vi. Gik vi videre, ville bogen ikke svare til sit navn: »Tikøb Sogn i gamle Dage«. Den er langtfra fuldstændig, fordyber sig ikke i sociale, Økonomiske undersøgelser; der plukkes kun lidt ud hist og her, oplysninger, som skulle vise, hvor ufri, fattige forholdene var, set med nutidens øjne, men udtrykt med datidens ord. Der mangler skildringer af befolkningens lyse dage, dens gode humør; festerne, smilet mangler; men derom fortæller kilderne ingenting. Præsterne fortæller mærkværdigvis i deres breve heller intet om menneskenes tro eller vantro, om de resultater, de er nået til med deres prædiken og sjælesorg. — Papirerne, kilderne, er langtfra skrabede til bunds: Justitsprotokollerne alene vil for en kommende historiker afgive en sand fundgrube — for hvert tidsrum af 3—4 år foreligger der en foliant på ca. 12—1300 sider, som handler om mangfoldige menneskelige forhold.

Denne bog skulle gerne få læserne til at indse, at de gamle dage, den skildrer, ikke var så gode, som man kalder dem, at vi socialt har gjort store fremskridt, som vi bør være tilfredse med. For forfatteren har det været en tilfredsstillelse at sysle med de gamle papirer; han har under arbejdet følt, som der forleden stod i en avisartikel: »I en kaotisk splittet, åndeligt desorienteret tid er der hvile og vederkvægelse i at se langt tilbage.«

Præster i Tikøb sogn efter Reformationen

Hr.Bent ..... ? — ?
Hr. Hans Andersen..... ? — 1577
Mag. Peder Johansen Riber..... 1577—1586
Hr. Hans Ludvigsen Munthe ..... 1586—1601
Hr. Hans Pedersen Tidemand..... 1601—1619
Hr. Peder Christensen Lundtoft..... 1619—1669
Hr. Bent Pedersen Laholm..... 1669—1670
Mag. Wichmand Olufsen Hasebart ..... 1670—1719
Mag. Jens Jensen Bircherod ..... 1719—1723
Mag. Rasmus Henriksen Garboc ..... 1723—1784
Hr. Christian Fangel..... 1784—1815

Billeder

Side
Niels Stenfeldt. 17. maj 1935 ...(Dansk Folkemindesamling) 5
Tikøb kirkes døbefont.....(Nationalmuseet) 21
TikØb kirke set fra sydøst .....(Nationa'museet) 27
Esrom kloster efter stik fra c 1840 .....(Det kgl. Bibliotek) 27
Gurre Slotruin. Luftfoto.....(Nationalmuseet) 67
Hornbæk kirke.....(L. V. Højrup).....125
Provst Garboe som ældre .....(Det kgl. Bibliotek).....158
Kronborg Birks segl fra 1648....(Efter Trap).....195

Præster i Tikøb sogn efter Reformationen

Hr. Bent ..... ? – ?
Hr. Hans Andersen ..... ? –1577
Mag. Peder Johansen Riber 1577–1586
Hr. Hans Ludvigsen Munthe 1586–1601
Hr. Hans Pedersen Tidemand 1601–1619
Hr. Peder Christensen Lundtoft 1619–1669
Hr. Bent Pedersen Laholm 1669–1670
Mag. Wichmand Olufsen Hasebart 1670–1719
Mag. Jens Jensen Bircherod 1719–1723
Mag. Rasmus Henriksen Garboe 1723–1784
Hr. Christian Fangel 1784–1815

Billeder

Side
Niels Stenfeldt. 17. maj 1935 .. (Dansk Folkemindesamling) 5
Tikøb kirkes døbefont ..... (Nationalmuseet) 21
Tikøb kirke set fra sydøst ..... (Nationalmuseet) 27
Esrom kloster efter stik fra c. 1840 (Det kgl. Bibliotek) 27
Gurre Slotruin. Luftfoto ..... (Nationalmuseet) 67
Hornbæk kirke ..... (L. V. Højrup) 125
Provst Garboe som ældre ..... (Det kgl. Bibliotek) 158
Kronborg Birks segl fra 1648 .. (Efter Trap) 195

Indhold

Forord af Hans Ellekilde 7
Indledning..... 9

SOGNET
Stenalderen..... 11
Broncealderen..... 13
Jernalderen..... 13
Middelalderen 14
Stednavne i sognet 16

KIRKEN
Bygningshistorie 19
Inventar 22
Katolske præster 24
Esrom Kloster ejer kirken og meget gods i sognet26

GURRE
Slottets historie..... 31
Tovesagn 39
Valdemar Atterdag og Gurre..... 44
Høvedsmænd på Gurre 48
Dronning Margrete og Kong Erik 49
Nye høvedsmænd 52
Borgen synker i grus 57
Provst Garboe beretter om Gurre..... 59
Ruinerne udgraves 61

SOGNET EFTER REFORMATIONEN
Reformationens virkninger 65
De nye præster..... 66
Tienden..... 73
Torv og tingsted..... 75
Om gods..... 76
Forskelligt 79
Præster, degne, kapellaner..... 81
Bonde-skifter 87
Om kirkens inventar 88
Svenskekrigens ødelæggelser 88

Indhold

Forord af Hans Ellekilde 7
Indledning 9

SOGNET
Stenalderen 11
Broncealderen 13
Jernalderen 13
Middelalderen 14
Stednavne i sognet 16

KIRKEN
Bygningshistorie 19
Inventar 22
Katolske præster 24
Esrom Kloster ejer kirken og meget gods i sognet 26

GURRE
Slottets historie 31
Tovesagn 39
Valdemar Atterdag og Gurre 44
Høvedsmænd på Gurre 48
Dronning Margrete og Kong Erik 49
Nye høvedsmænd 52
Borgen synker i grus 57
Provst Garboe beretter om Gurre 59
Ruinerne udgraves 61

SOGNET EFTER REFORMATIONEN
Reformationens virkninger 65
De nye præster 66
Tienden 73
Torv og tingsted 75
Om gods 76
Forskelligt 79
Præster, degne, kapellaner 81
Bonde-skifter 87
Om kirkens inventar 88
Svenskekrigens ødelæggelser 88

Præste-skifter 91
Degne 98
Bønderne 100
Skifte i præstegården 105
Mag. Hasebart får en slem forskrækkelse .. 108
Mere om kirkens inventar 110
Om præsternes indkomster 113
Om bøndernes fattigdom 115
Præster og degne 116

SOGNET 1723—1800
Præsten, magister Garboes livsdata 121
Nyt inventar i kirken 123
Mag. Garboe forfremmes 126
Pastor Garboe skildrer sognet 128
Om skove og søer i Tikøb sogn 134
Om skovtyverier og andet 136
Om kvægpest og ildebrande 140
Degne og skoleholdere 144
Bønder og kroer 149
Ulovlig erotik 151
Om skåninger og altergang 153
Pastor Garboe mister sin anden hustru 154
Bisp og provst og degn 156
Om sognefolk 159
Mere om degne 164
En alt for gammel skoleholder 168
Kiv og kroklammeri 169
Kirkens mænd 174
Provsten får kapellan 176
Bønderne klager over degnen 179
Provst Garboes sidste år 183
Provsten skriver om Johannes Ewald 186
Provst Garboes død og skifte 187
Ny sognepræst 189
Mere om degne og lærere 191
Kapellaner 193
Biskop Balle roser sognet 194

Epilog 195
Fortegnelse over præster i Tikøb sogn 196
Billedfortegnelse 196

Præste-skifter 91
Degne 98
Bønderne 100
Skifte i præstegården 105
Mag. Hasebart får en slem forskrækkelse 108
Mere om kirkens inventar 110
Om præsternes indkomster 113
Om bøndernes fattigdom 115
Præster og degne 116

SOGNET 1723–1800

Præsten, magister Garboes livsdata 121
Nyt inventar i kirken 123
Mag. Garboe forfremmes 126
Pastor Garboe skildrer sognet 128
Om skove og søer i Tikøb sogn 134
Om skovtyverier og andet 136
Om kvægpest og ildebrande 140
Degne og skoleholdere 144
Bønder og kroer 149
Ulovlig erotik 151
Om skåninger og altergang 153
Pastor Garboe mister sin anden hustru 154
Bisp og provst og degn 156
Om sognefolk 159
Mere om degne 164
En alt for gammel skoleholder 168
Kiv og kroklammeri 169
Kirkens mænd 174
Provsten får kapellan 176
Bønderne klager over degnen 179
Provst Garboes sidste år 183
Provsten skriver om Johannes Ewald 186
Provst Garboes død og skifte 187
Ny sognepræst 189
Mere om degne og lærere 191
Kapellaner 193
Biskop Balle roser sognet 194
Epilog 195
Fortegnelse over præster i Tikøb sogn 196
Billedfortegnelse 196

Om Tikøb sogn i gamle dage

udgivet af Grønbechs Forlag og trykt i Colbergs Eftf. Bogtrykkeri, Rønne. Skriften er 10 punkt Garamond. Klicheerne er udført af Københavns Klichéfabrik. Papir: Tryk E fra A/S De forenede Papirfabrikker, og omslaget er Antik Cover fra Jørgen Schjerbeck jun. A/S. Fotografierne er fra Dansk Folkemindesamling, Det kgl. Bibliotek, Nationalmuseet og pastor H. F. Højrup.

Om Tikøb sogn i gamle dage
udgivet af Grønbechs Forlag og trykt i Colbergs Eftf. Bogtrykkeri, Rønne. Skriften er 10 punkt Garamond. Klicheerne er udført af Københavns Klichéfabrik. Papir: Tryk E fra A/S De forenede Papirfabrikker, og omslaget er Antik Cover fra Jørgen Schjerbeck jun. A/S. Fotografierne er fra Dansk Folkemindesamling, Det kgl. Bibliotek, Nationalmuseet og pastor H. F. Højrup.

OM TIKØB SOGN I GAMLE DAGE

er den første fremstilling af sognets historie. Bogen er skrevet af den fine, gamle egnshistoriker overlærer Niels Stenfeldt og fortæller Tikøb sogns historie gennem 700 år. Og det er ikke blot et lokalt anliggende: Tikøb sogn var engang et af vort lands kulturcentrer og er i dag rigt på nationale minder. Bl. a. det navnkundige *Gurre Slot,* hvis sagn og historie behandles indgående. Værket er forsynet med illustrationer og udsendes af Tikøb Kommunes Historiske Samling som første bind i serien: Kulturhistoriske Skrifter. En fængslende skildring af såvel historisk som topografisk værdi.

Arkivar *Hans Ellekilde* har skrevet forord.

GRØNBECHS FORLAG